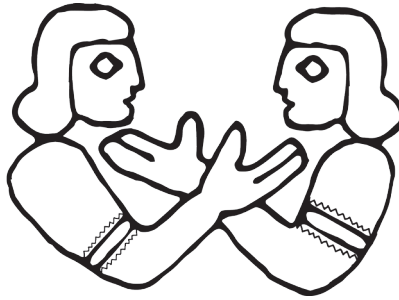

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ
Yayın No: 381

ISSN: 1300-6355

ARCHIVUM ANATOLICUM ANADOLU ARŞİVLERİ

Cilt: 17 | Sayı: 2 | Aralık | 2023

Ankara • 2023

Basım Yeri:
Ankara Üniversitesi Basımevi
Emniyet Mah. İncitaş Sok. No: 10, 06510,
Beşevler-ANKARA
(312) 2316655

YAYININ ADI

Archivum Anatolicum / Anadolu Arşivleri

YAYIN SAHİBİ

Prof. Dr. Levent Kayapınar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ (BAŞ EDİTÖR)

Prof. Dr. Leyla Murat Karakurt

EDİTÖRLER

Öğr. Gör. Ali Osman Tiro

Araş. Gör. Nalan Buruldağ

YAYIN İDARE MERKEZİ

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,

Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü,

Atatürk Bulvarı, No. 45, 06100, Sıhhiye-ANKARA

(312) 310 3280 /1165-1022

archivumanatolicum@gmail.com

YAYIN TÜRÜ

Yaygın Süreli Yayın

BASIM YERİ

Ankara Üniversitesi Basımevi

Emniyet Mah. İncitaş Sok. No: 10,

06510, Beşevler-ANKARA

(312) 2316655

Kapak: Leyla Murat Karakurt

ISSN: 1300-6355

İNDEKSLER VE BİBLİYOGRAFYA SERİLERİ

Dergimiz TR Dizin (ULAKBİM), MLA International Bibliography, ERIH PLUS, Index

Copernicus (Master List), Ancient World Online (AWOL), Orientalia

Keilschriftbibliographie, SciLit, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), Ideonline ve

Biblioteca alan indeks ve bibliyografya serilerinde taranmaktadır.

ARCHIVUM ANATOLICUM DERGİSİ DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Rukiye AKDOĞAN (*Emekli*)
Prof. Dr. Yasemin ARIKAN (*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ayşegül AYKURT (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM (*Emekli*)
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (*Emekli*)
Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK (*Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cahit GÜNBATTI (*Emekli*)
Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU (*Emekli*)
Prof. Dr. Güngör KARAĞUZ (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ (*Pamukkale Üniversitesi*)
Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU (*Aksaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cécile MICHEL (*CNRS Paris Üniversitesi*)
Prof. Dr. Prof. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ (*Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*)
Prof. Dr. F. Gül ÖZAKTÜRK (*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esmâ REYHAN (*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER (*Alman Arkeoloji Enstitüsü*)
Prof. Dr. Daniel SCHWEMER (*Würzburg Üniversitesi*)
Prof. Dr. Aygöl SÜEL (*Hitit Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ü. Fafo TELATAR (*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (*Ankara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Selim Ferruh ADALI (*Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*)
Doç. Dr. Metin ALPARSLAN (*İstanbul Üniversitesi*)
Doç. Dr. Murat ÇAYIR (*Ankara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Meltem DOĞAN ALPARSLAN (*İstanbul Üniversitesi*)
Doç. Dr. Fatma SEVİNÇ ERBAŞI (*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ (*Ankara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Derya YILMAZ (*Ankara Üniversitesi*)
Dr. András BÁCSKAY (*Pázmány Péter Catholic Üniversitesi*)
Dr. Gojko BARJAMOVIC (*Harvard Üniversitesi*)
Dr. Jan Gerrit DERCKSEN (*Leiden Üniversitesi*)
Dr. Agnete Wisti LASSEN (*Yale Üniversitesi*)
Dr. Oğuz SOYSAL (*Marburg Philipps Üniversitesi*)

SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM (*Emekli*)
Prof. Dr. Bedia DEMİRİŞ (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK (*Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*)
Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU (*Aksaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. F. Gül ÖZAKTÜRK (*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan PEKER (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esmâ REYHAN (*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
Prof. Dr. Daniel SCHWEMER (*Würzburg Üniversitesi*)
Prof. Dr. Aygöl SÜEL (*Hitit Üniversitesi*)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (*Ankara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Hakan EROL (*Ankara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Koray TOPTAŞ (*Gazi Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Sedef AYYILDIZ (*Bitlis Eren Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Şafak BOZGUN (*Ankara Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Türkan Banu GÜLER (*Ankara Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Cemil KOYUNCU (*Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi*)
Dr. Faruk AKYÜZ

İÇİNDEKİLER (Contents)

AYDIN, Murat - KATIRCIOĞLU, S. Fehmi Hitit Tıp Metinlerinde Geçen Bir Hastalık Üzerine <i>On a Disease Mentioned in Hittite Medical Texts</i>	247
BAŞ, Nazan A Proposal for the Writing of the Name Ašmunikal in the Anatolian Hieroglyphs <i>Ašmunikal Adının Anadolu Hiyeroglifleri ile Yazımına Bir Öneri</i>	259
ÇEÇEN, Salih - ÖZBEK BİLGİLİ, Aşlı Çiçek Koloni Devrinde Yerli Kadın Tüccar Madawada Hakkında Yeni Belgeler <i>New Documents about Native Woman Merchant Madawada in the Colony Era</i>	267
EROL, Hakan Anadolu Medeniyetleri Müzesinden (Ankara) Bir III. Ur Devri Tableti <i>An Ur III Period Tablet from the Anatolian Civilizations Museum (Ankara)</i>	281
GÜNCE, Tarık Yeni Assur Dönemi Askerî Kamplarının (ušmannu, madāktu, karāšu) Savunma Sistemleri <i>Defence Systems of Neo-Assyrian Military Camps (ušmannu, madāktu, karāšu)</i>	287
İSLAM, Fatma Hitit-Bağlı Devlet Anlaşmalarında Veraset Müdahaleleri <i>Succession Intervention of Hittites in the Subordination Treaties</i>	329
KAHYA, Ömer - AKYÜZ, Faruk İkūppī-Aššur Arşivi (Kt. 90/K 429-523) ve Arşivden Yayınlanmamış Üç Tablet <i>Archive of İkūppī-Aššur (Kt. 90/k 429-523) and Unpublished Three Tablets from the Archive</i>	351
ÖZTÜRK, Rukiye - YAKUT, Ayşe Romalı Duygusal Bir Aşk <i>Elegeia</i> 'sı <i>Puella</i> 'sı Olarak Homeros'un Tutsak Kadın Kahramanı Briseis <i>Briseis, the Homeric Captive Woman as a Roman Emotional Elegiac Puella</i>	371
UZUNOĞLU, Hüseyin Cic. Att. 6.1.15 ve Cilicia'da Yabancı Yargıçlar (<i>Peregrini Iudices</i>) Sorunu Üzerine Kısa Bir Değerlendirme <i>Cic. Att. 6.1.15 and a Brief Evaluation on the Problem of Foreign Judges (Peregrini Iudices) in Cilicia</i>	393

HİTİT TIP METİNLERİNDE GEÇEN BİR HASTALIK ÜZERİNE

Murat AYDIN*

S. Fehmi KATIRCIOĞLU**

Makale Bilgisi

Başvuru: 30 Ekim 2023

Kabul: 30 Kasım 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi**Article Info**

Received: October 30, 2023

Accepted: November 30, 2023

Öz

Hititlerden günümüze kadar ulaşmış olan çivi yazılı tabletler Hitit tarihi araştırmalarında önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Boğazköy-Hattuşa, Ortaköy-Şapinuva gibi yazılı belgeler veren büyük merkezler aracılığıyla Hititler hakkında değerli bilgilere ulaşılmaktadır. Özellikle Boğazköy-Hattuşa'dan ele geçen otuz bine yakın çivi yazılı tablet ve tablet parçalarından, Hititlerin hastalıklar ve hastalıklara karşı uyguladıkları tedavi yöntemleri öğrenilmektedir. Makalemizde, bu yöntemler konusunda yazılmış az sayıdaki tabletlerden, bir erkeğin cinsel uzvunda oluşan hastalık üzerine nasıl bir tedavi şekli uygulandığı, bu tedavinin sonuçları ve bahsi geçen hastalığın ne olabileceği üzerine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelime: Hititler, Hasta, Hastalık, Tedavi.**On a Disease Mentioned in Hittite Medical Texts****Abstract**

Cuneiform tablets that have survived from the Hittites to the present day constitute an important source in Hittite history research. Valuable information about the Hittites is obtained through large centers that provide written documents such as Boğazköy-Hattuşa and Ortaköy-Şapinuva. Especially from nearly thirty thousand cuneiform tablets and tablet fragments unearthed from Boğazköy-Hattuşa, the diseases and treatment methods used by the Hittites against diseases

* Dr., muratsapinuva@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3409-520X.

** Doç. Dr. Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kalp ve Damar Cerrahisi Kliniği, hititbilim@gmail.com; ORCID No: 0000-0002-1756-5791.

can be learned. In our article, we focus on what kind of treatment is applied to the disease occurring in a man's sexual organ, the results of this treatment and what the said disease may be, from the few tablets written on these methods.

Keywords: *Hittites, patient, disease, treatment.*

Hastalık, vücudun veya vücudun bir bölümünün veya organının, işlevlerinin bozulduğu durumu anlatan bir ifadedir. Anadolu’da MÖ ikinci binyılda ilk siyasi birliği sağlayarak imparatorluk kurmuş olan Hititlerde de her toplumda var olan sağlık ve hastalık kavramları yaşamlarında varlığını göstermiştir. Hastalıklar ve tedavi yöntemleri hakkında az da olsa bilgi aldığımız Hitit metinlerinden, Hititlerin hastalıklara karşı bakış açılarının neler olduğunu da öğrenmekteyiz. Hititler, hastalık sebepleri olarak tanrıların ihmali ve tanrılara karşı işlenen suçları en önemli faktörler arasında görmüşlerdir. Bedensel ve ruhsal kirlilik, ölü ruhların rahatsız edilmesi ve kara büyü de diğer etkenler arasındadır.¹ Hastalıkların tanrılardan geldiğine inanan Hititler, başlarına gelen bu istenmeyen durumlardan kurtulmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunlardan biri salgın hastalıklara karşı yapılan majik ritüel uygulamalarıdır.² Diğerisi ise, tıbbi yöntemlerle yapılan tedavi uygulamalarıdır. Boğazköy-Hattuşa’dan ele geçen tıpla ilgili çivi yazılı belgelerden birçok hastalığın ne olduğu³ ve nasıl tedavi edildiği⁴ öğrenilmektedir. Bu tür belgelerde ya hastalığın ismi anılmakta ya da hastalık, ortaya çıkan belirtileriyle karakterize edilmektedir.⁵ Bu belgelerin bazılarında sadece hastalık isimleri verilirken bazılarında da hastalığın tedavileri de yer almaktadır. Sarılık hastalığı⁶, cüzzam⁷ gibi

¹ Leyla Murat, Salih Fehmi Katırcıoğlu, “Hititlerde Tıp”, *Bilim ve Ütopya Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi*, Sayı, 170, Ağustos, (2008), 54.

² Albrecht Goetze, *The Hittite Ritual of Tunnawi*, American Oriental Society, (New Haven: 1938), 6 vd. Ali Dinçol “Aşhella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış [Das Ritual von Aşhella (CTH 394) und ein Überblick über die magischen Handlungen gegen die Seuchen bei den Hethitern]”, *Belleten* 49, (1985): 2 vd.

³ Ahmet Ünal, “Hitit Tıbbının Ana Hatları [Les traits essentiels de la médecine hittite]”, in: *Belleten* 44, (Ankara: 1980), 488 vd.

⁴ Salih Fehmi Katırcıoğlu, *Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Hastalıklar ve Tedavi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2023).

⁵ Cornelia Burde, *Hethitische Medizinische Texte*, Studien zu den Boğazköy-Texten 19, (Wiesbaden: 1974), 51.

⁶ hahlimma- “sarılık, sarılık hastalığı” için bkz: Johannes Friedrich, Annelies Kammenhuber, *Hethitisches Wörterbuch*, Band III: H, (Heidelberg: 1991), 12; Ahmet Ünal, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, (Hamburg: 2007), 142.

hastalıkların isimlerinin metinlerde verildiği, dolayısıyla Hititlerin bu hastalıkları tanımlayabildikleri anlaşılmaktadır. Tedavi yöntemlerinde genellikle bitkilerden hazırlanan karışımlar uygulanmaktadır. Bitkilerin yanı sıra sebze, su, şarap, bira ve madenden⁸ yararlandıkları bilinmektedir. Hazırlanan karışımların hastaya gerek belirli bir zaman aralığında, gerekse hastanın durumuna göre miktarın artırılarak verildiği ve tedavi sürecinin takip edildiği belgelerden okunmaktadır. Ayrıca, hastalıklar ve tedavileri hakkında bilgi sahibi olduğumuz bu belgelerde birkaç hastalığın aynı belge içerisinde anlatıldığı da görülmektedir.

Üzerinde çalıştığımız KUB 44.61 numaralı metinde de birkaç hastalığın sayıldığı ve tedavilerinin nasıl yapıldığı belirtilmektedir. Bahsi geçen belgede; bir insanın yemek yiyememe problemi ve uygulanan tedavi, bir insanın uzuvlarında olan rahatsızlık ve tedavisi, son olarak da bir erkeğin cinsel organında meydana gelen rahatsızlık ile bu rahatsızlığa karşı uygulanan tedavi yöntemleri okunmaktadır.

Makalede ele alınan konu, bir erkeğin cinsel uzvunda meydana gelen hastalığın tedavi yöntemleri ve bu yöntemlerinin modern tıp biliminde karşılığı üzerinedir. Bu çalışmayla, Hititlerin bu hastalığa karşı uyguladıkları tedavi yöntemleriyle bilgi birikiminin ne olduğu ve belgede geçen hastalığın ne olabileceği üzerine bir değerlendirme amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda ilk olarak, makalemizin konusunu oluşturan KUB 44.61 numaralı çivi yazılı metnin, bir erkeğin cinsel organında oluşan rahatsızlığın ve uygulanan tedavilerinin bahsedildiği ilgili satırlarının transliterasyonu ve Türkçe tercümesi verilmiştir.

KUB 44.61 (CTH 461A)⁹

Ay.

19' [ma-a-a]n-kán an-tu-uh-še *IŠ-TU* ^{UZU}*I-ŠA-RI-ŠU* z[a²-

20' []an-ma-aš-ši-kán *Ú-UL* e-eš-zi nu tap-pí-in e-nu-z[i

21' []x ^{UZU}*I-ŠA-RI-ŠU* an-da zi-ik-ki-iz-zi an-da-ma[-

22' []GE₆-an hu-u-ma-an-da-an ki-it-ta-ri ku-it-ma-na-aš[

⁷ SAHAR.ŠUB.BA “cüzzam, lebra” için bkz: Cristel Rüstel, Erich Neu, “*Hethitischer Zeichenlexikon*”, (Wiesbaden: 1989), 346; Ünal, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, 566.

⁸ Bronzla tedavi için bkz: Salih Fehmi Katircioğlu, “Hitit Tıp Metinlerinde Geçen Bazı Göz Hastalıkları Üzerine”, *Archivum Anatolicum*, 15/2, (Ankara: 2021), 391 vd.

⁹ Transliterasyon ve çeviri için bkz: Burde, *Hethitische Medizinische Texte*, 18-24.

- 23' [ma-a-an] a-pí-iz Ú-UL SIG₅-ri na-an EGIR-ŠU ke-e-ez wa-
aš-ši-ia[-az
- 24' [a]n-da šu-ni-ia-az-zi na-aš ma-a-an pa-aš-ša-ri-iš na-an[
- 25' []Ú-UL pa-aš-ša-ri-iš na-an ha-pu-ri-in EGIR-pa da-ma-
aš-zi[
- 26' []x iš-ki-iz-zi nam-ma-an ha-pu-ri-in pa-ra-a hu-it-ti-i[a-zi
- 27' [SI]G₅-ri na-an I[Š-T]U A.BAR-pát iš-ke-eš-ki-iz-zi
-
- 28' []x-aš wa-al[- -z]i na-aš-za ma-a-an šal-li-iš(-) ki-š[a-
- 29' []k]i¹⁰-ša-ri x[]-ši-ia-az-zi ku-ru-ši-ia-an-ma-x¹¹[
- 30' [-n]a-aš nu-uš-š[a-an¹²]hu-u-da-a-ak a-pu-u-un I-ŠU kat-
t[a da-ma-aš-zi¹³
- 31' [] []x-an II²-ŠU kat-ta da-ma-aš-z[i
-

Tercüme:

- 19' Bir insanın penisinden da[m]lar ise¹⁴
- 20']ona o değildir. O zaman sargı bezini¹⁵ ısıtırlar[
- 21' [] penisi (beze) sarar ayrıca[
- 22' [] bütün gece boyunca durur, [iyileşinceye] kadar¹⁶
-
- 23' [Ancak] o iyileşmezse, o zaman onu tekrar sara[r
- 24' [] içine damlatır. Eğer o pašsarili¹⁷ ise onu[
-

¹⁰ Tamamlama tarafımızca yapılmıştır.

¹¹ Fiil vb. belki = karušiya- 'susmak, kayıtsız kalmak, sessizce seyretmek, pasif davranmak' olarak düşünülmektedir, bkz: Johann Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, (Innsbruck: 2001), 86.

¹² Tamamlama tarafımızca yapılmıştır.

¹³ Tamamlama 31. satıra göre tarafımızca yapılmıştır.

¹⁴ Kelime Burde tarafından tamamlanmıştır. Burde, *Hethitische Medizinische Texte*, 21. Biz de bu tamamlamaya hastalığın seyrine göre uygun gördüğümüzden katılmaktayız.

¹⁵ "sargı" anlamı için bkz: Johann Tischler, *Hethitisch-Deutsches Wörterverzeichnis*, (Innsbruck: 1982), 84; Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, 86.

¹⁶ Tamamlama Burde'ye göre yapılmıştır. Bkz: Burde, *Hethitische Medizinische Texte*, 21.

25' [ama] o pašşarili değil ise, onun sünnet derisini tekrar bastırır (geri iter)[
 26' [] merhem sürer, sonra onu (yani) sünnet derisini ileri doğru iter,[
 27' [] iyi olana [kadar] ve onu kurşun ile kaplar.

28' [] x vu[rur]lar ve o şiştiği zaman¹⁸[

29' [] x]olursa x[] x ve kuruşiya'yı[

30' [] x ve[] acilen onu bir kez aşağı [bastırır.

31' [] x [] x iki kez aşağı bastır[ır.

Çivi yazılı metnin ilgili satırlarında bir erkeğin cinsel organında oluşan bir hastalık söz konusudur. Burde kırık kısım için, penisin “sıvı damlatması” şeklinde bir teklif sunmaktadır. Ancak, metin ilgili yeri kırık olsa da aşağıda hastalığın modern tıpta verilecek karşılığına göre böyle bir olgunun var olması mümkün olduğu için Burde'nin bu teklifine katılmaktayız. Cinsel organda meydana gelen bu akıntının, devam eden satırında muhtemelen olmaması durumunda tedavinin başka türlü yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda sargı bezi olduğu düşünülen nesne ısıtıldıktan sonra organ bu bezin içine sarılmakta ve bir gece o şekilde bekletilmektedir. Bu şekilde yapılan ilk tedavi uygulamasının neticesiz kalması durumunda başka bir yöntemin uygulandığı anlaşılmaktadır. Tedavi yöntemlerinin uygulandığı başka metinlerden de bildiğimiz “eğer, ancak” ifadeleriyle başlayan cümlelerden, yapılan ilk tedavi işleminin başarısız olması halinde ikinci bir tedavi yönteminin de olduğu ve uygulandığı anlaşılmaktadır. Burada da “ancak” ile başlayan cümleden *tappi*- “sargı, sargı bezi” içerisine sarılan organın bir gece orada kalmasıyla iyileşmemesi durumunda yeni bir tedavi şekli uygulanmaktadır. Bu durumda penis tekrar sargı beziyle sarılır, sonra muhtemelen hazırlanan bir ilacın ya da karışımın içine konulduğu okunmaktadır. Hitit hayat felsefesinde sünnetin olup olmadığı net olarak bilinemesi de metinde geçen kelimenin sünnetli anlamının doğruluğundan

¹⁷ pašşari- “sünnetli” anlamı için bkz: Tischler, *Hethitisch-Deutsches Wörterverzeichnis*, 62; Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, 126; Ünal, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, 530. Burde, ilgili satırların sünnetli keslimesinin konularak da tercüme edilebileceğini yazmaktadır. Ayrıca, bunun kesinlikle Hititlerin sünneti bizzat uyguladıkları anlamına gelmeyeceğini; ancak sünnet'i bildiklerini ifade etmektedir. Bkz: Burde, *Hethitische Medizinische Texte*, 24-25.

¹⁸ Burde, buradaki anlamın “şişmek” olarak da düşünülebileceğini ifade etmiştir. Bkz: Burde, *Hethitische Medizinische Texte*, 25. Biz de burada bu anlamıyla kullanmayı uygun gördük.

yola çıkararak, sünnetli ise yapılan işlem kırık nedeniyle anlaşılammakta ancak sünnetsiz ise sünnet derisinin aşağı bastırıldıktan sonra merhem sürüldüğü ve tekrar yukarı kaldırıldığını anlaşılmaktadır. Bu işlemin, muhtemelen sünnet derisinin aşağı yukarı yönde hareketinin iyileşinceye kadar yapıldığı ve daha sonra kurşun ile sarıldığı ifade edilmektedir.

Paragraf çizgisinden sonra aynı hastalık üzerine yapılan işlemin devam ettiği görülmektedir. Devam eden işlem ya bir üst satırdaki tedavinin devamı ya da başka bir tedavi yöntemi olabilir. Ancak, bu satırların kırık olması maalesef bize net bir bilgi vermemektedir. Vurmak eyleminin gerçekleşmesinden sonra penisin büyüme fiili ile ifade edilmesinden peniste bir şişlik durumunun oluştuğu anlaşılmaktadır. Diğer satırda geçen ve kırık olduğundan tam okunamayan kelimeyi¹⁹ “akmak, dışarı akıtmak” olarak tamamlamak teklif edilebilir. Zira, şişlik sonucu oluşan ödemin dışarı atılmasının gerekliliğinden dolayı böyle bir fiil oraya uygun düşmektedir. Sonraki satırlarda 1 kez hızlıca ve iki kez olmak üzere penisin aşağı doğru bastırıldığı okunmaktadır. Maalesef ki tabletin kırık olması hem yapılan tedavilerin tam olarak okunamaması hem de devamında yeni bir tedavi şeklinin ya da aynı uygulamanın sonucunun ne olduğunu anlamamızı kısıtlamaktadır.

İşlediğimiz metinde, tedavi yöntemlerinin aşama aşama anlatıldığı hastalığın, modern tıptaki Gonore hastalığına benzediğini düşünmekteyiz. Biz bu düşünceyle konunun daha iyi anlaşılması amacıyla Gonore (Bel Soğukluğu) hastalığının tanımını vermeyi uygun görmekteyiz.

Gonore (Bel Soğukluğu), cinsel ilişki ile bulaşan neisseria gonorrhoea denilen bakteri ile oluşan hastalıktır²⁰. Bu mikro organizme üreme sisteminin mukoz zarlarını, cervixi (kadın üreme organı), kadınlarda Fallop tüplerini, uretrayı etkiler. Neisseria gonorrhoea aynı zamanda ağzın (ağız) mukoz membranlarını, boğazı, gözleri ve rektumu (kalın bağırsağın son kısmı) etkiler. Bu hastalık genellikle 15-24 yaşlarındaki genç insanları etkiler. Hastalık infekte kişinin sağlıklı kişi ile kurduğu ilişki sırasında cinsel organlar aracılığı ile bulaşır. Perinatal (yenidoğan) olarak anneden çocuğa geçer.

Çoğu olgularda Gonore asemptomatik (belirti vermeyen) gidiş gösterir. Bulgu ve belirti vermeye başladığı zaman erkeklerde ağrılı işeme, beyaz, sarı, yeşil akıntı enfeksiyonu aldıktan sonra 1-15 gün içinde görülür. Bazı olgularda epididimit (erbezi yolları yangısı) görüldüğü gibi gonoreli

¹⁹ KUB 44.61, Ay. 29; [k]i-ša-ri p[a-ra-a a-ra-aš]-ši-ia-az-zi

²⁰ Predesh Parasseril Jose, Vatsam Vivekanandan, Kunjmani Sobhanakumari, Gonorrhoea: Historical outlook, *J Skin Sex Transm Dis*, (2020); 2 (2), 110.

erkekler testisküler (yumurtalık erbezi) ya da scrotal (erbezi derisi) ağrıdan yakınırılar.²¹

Gonore mikrobi alan kadınların çoğu asemptomatiktir, sıklıkla üretral ve vaginal enfeksiyonlarla karışır. Kadınlarda da başlangıç semptomları ağırlı işemedir. Menstruasyonlar (ay başı) arasında vaginal kanamalar görülür. Kadınlarda enfeksiyonun ciddiyetine bakmadan ciddi komplikasyonlar görülür.²²

Rektal enfeksiyonlarda (kalın bağırsağın son kısmının yangısı) hastalığa eşlik eder. Anal kaşınma, ağırlı bağırsak hareket bozuklukları görülür. Rektal enfeksiyonlar asemptomatik olarak kalabilir. Faringeal (ön yutak) enfeksiyonlar asemptomatik seyir gösteren boğaz ağrısı ile seyreder. Tedavi olmadığı zaman önemli sağlık sorunlarına neden olur. Kadınlarda mikroorganizma uterus fallop tüplerine yayılınca pelvis içi inflamasyona neden olur yani bulaş kadın cinsin iç organlarına irin yapacak şekilde dağılır. Abdominal ağrı ve apselere neden olur.²³

Bel Soğukluğu, insanlık tarafından bilinen en eski cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlardan (CYBE) biridir.²⁴ Kesin kökeni konusunda bazı görüş ayrılıkları olsa da genel kanya göre hastalık çok eski çağlardan beri mevcuttur. Eski Ahit'te Levililer Kitabı'nda geçen "tohum çıkışı"nın ve önerilen önlemlerin bu hastalığa işaret ettiği sanılmaktadır.²⁵ Bel soğukluğu, Hipokrat (MÖ 460-375) tarafından "Venüs'ün zevklerinden" kaynaklandığını iddia eden "boğulma" olarak adlandırılmıştır.²⁶ Celsus (MÖ 25-MS 50), bel soğukluğu ve komplikasyonlarının çok iyi farkındaydı.²⁷ Üretra darlığı olan

²¹ John Wallin, Gonorrhea in 1972: a 1-year study of patients attending the VD unit in Uppsala. *Brit J Vener Dis*, 51, (1974), 44.

²² Benjamin I Baarda, Alexandra E Sikora, Proteomics of Neisseria gonorrhoeae: The treasure hunt for counter measures against an old disease. *Front Microbiol*, (2015), 6, 1190.

²³ Richard Platt, Peter A. Rice, William M. McCormack, Risk of acquiring gonorrhea and prevalence of abnormal adnexal findings among women recently exposed to gonorrhea, *JAMA*, 250 (23), (1983), 3205.

²⁴ Paul J. Wiesner, Evelyn Tronca, Paul Bonin, Alf HB Pedersen, King K. Holmes, Clinical spectrum of pharyngeal gonococcal infection, *The New England Journal of Medicine*, 288 (4), (1973), 182; A Bro-Jorgensen, Tonny Jensen, Gonococcal pharyngeal infections: report of 110 cases, *Brit J Vener Dis*, 49, (1973), 494; William M. McCormack, Karl Johnson, Richard J. Stumacher, Alain Donne, Rayn Rychwalski, Clinical spectrum of gonococcal infection in women, *Lancet*, 1, (1977), 1182.

²⁵ Farnjo Gruber, Jasna Lipozencic, Tatjana Kehler, History of venereal diseases from antiquity to the renaissance, *Acta Dermatovenereol Croat*, (2015), 23, 5; Baarda BI, Sikora AE. Proteomics of Neisseria gonorrhoeae, 1190.

²⁶ Wallin, Gonorrhea, 45.

²⁷ Wallin, Gonorrhea, 46.

hastaları karakterize ederdi. Yunan doktor Galen (MS 131-200) "bel soğukluğu" terimini icat etti ve buna "seminin istenmeyen akıntısı" (gono: tohum, rhea: akış) olarak atıfta bulunmaktadır.²⁸

Bulaşıcı hastalıklarda hastalığın seyrini değiştiren en önemli buluş antibiyotiklerdir. Antibiyotikler hastalık tablosunu ve tedavi sürecini değiştirmişlerdir. Antibiyotik öncesi çağda terminal döneme gelene kadar gelişen komplikasyonlar gözlenerek geliştirilen tedavi yöntemleri ile antibiyotikler bulunduktan sonra gelişen hastalık tablolarını birbirinden ayırmak gerekir.

Metinde anlatılanlara bakarak bu hastalığın Gonore yani Bel Soğukluğu olabileceğini düşünmekteyiz. Bize Gonore olduğunu düşündüren olayın başında, peniste akıntının meydana gelmesidir. Her ne kadar ilgili satır kırık olsa da Gonore hastalığında böyle bir akıntının olduğu bilinmektedir. Akıntının yanı sıra ağrı ve peniste kızarıklık da semptomlar arasındadır. Belgede, peniste ödemin olduğu anlaşılmaktadır. Penisteki ödemi geriletmek için, penisin etrafına sarılacak nesnenin esnek bir cisim olması gerektiğinden metinde bahsedilen sargı bezinin uygun olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü, *tappi*'nin ısıtıldığından dolayı sıcaklığa dayanıklı ve sıcaklığını muhafaza edici özelliği olmalıdır. Isıtılan nesnenin dokuya yapışmaması için de su içinde ısıtıldığı ve bu şekilde penise sarıldığı aklı daha yatkın gelmektedir. Bezin ısıtılarak penise sarılmasının nedeni olarak; penisin sıcak bir ortamda uzun süre durması neticesinde damar genişletici etkisi aracılığıyla penisteki şişliği gidermeye yönelik işlemdir. Metinde sünnetli ya da sünnetsiz olan kişiler için tedavi yöntemlerinin uygulandığı anlaşılmaktadır. Kişi sünnetli ise nasıl bir tedavi uygulanıyor metnin kırık olmasından dolayı öğrenememekteyiz. Ancak sünnetli değilse sünnet derisi geri çekilerek glans penis (penis başı) açığa çıkarılarak buraya sıvağ (merhem) sürülmektedir. Merhem içeriğini bilemesek de doku çevresindeki harabiyeti düzeltmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu hastalıkta penis yüzeyinde ağrılı bir aşınma meydana gelmektedir. Merhem amacı doku ve kayganlığı artırarak sürtünmeye engel olarak oluşabilecek erezyonu önlemektir. Penis çevresinde herhangi bir yara varsa sünnet derisini geriye çekerek penisin başına krem sürülmektedir. Krem sürüldükten sonra sünnet derisi ileri sürülerek sürülen merhem dokuya daha çok temas etmesi sağlanmaktadır. Enfeksiyon ilerledikçe penis daha fazla şişeceği için şişmeyi kontrol etmek için bezden daha sert bir madde olan kurşun ile alçılандığı görülmektedir. Bahsi geçen bu alçılamanın, penisteki şişmeyi kontrol ederek, ereksiyonu kontrol etmek, aynı zamanda da ödemin

²⁸ Mackenzie K. Morgan, Catherina F. Decker, Gonorrhoea, *Dis Mon.*, (2016), 62; 260-268.

giderilmesini sağlamak amacıyla olduğu düşünülmektedir. Burada kurşunun bezden daha sert olarak kullanılma nedeni, penisin ödemden dolayı şişmesinin engellenmesi amacıyla olması mantıklı gelmektedir. Daha sonra, oluşan enfeksiyon geçmediği ve penisin kurşunda sarılı olarak uzun süre kalamayacağı, masaj etkisi sağlamak için vurmak eyleminden faydalandığı görülmektedir. Bu işlemi etkin hale getirilmek için penis aşağı yukarı doğru hareketlendirilerek masaj etkisinin daha etkili olabilmesine çalışılmaktadır. Metnin devamı kırık olduğundan dolayı devam edebilecek tedavi uygulaması ve neticesi saptanamamaktadır.

Sonuç olarak, pelvis (genital bölge) içine yayılan enfeksiyonlar lenf dolaşımını bozmaktadır. Bu durum şişmeye neden olmaktadır. Bu şişmenin farmakolojik etkisi bilinmediği için masaj tedavisi ve alçılama tedavisi yapılarak ödemin yayılmasını engellenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Glans peniste yara görüldüğü zaman da merhem sürülerek hasta tedavi edilmeye çalışılmaktadır. Gonore enfeksiyonu almış birisinin bağışıklık sistemi hastalığı kontrol etmediği zaman hastalık yayılacak, hastalarda metinde anlatılan ödeme neden olacaktır. Buna bağlı olarak da komplikasyonlar gelişmektedir. Hititler bu komplikasyonlara yönelik bir tedavi şekli ve planını uygulamaya koymuşlardır. Metinde anlatılan durum bize hastalığın ileri bir safhada olduğunu göstermektedir. Her ne kadar hastaya tedavi uygulamasalar da bu uyguladıkları tedavi enfeksiyonu yok edici özellikte değil, hastayı rahatlatıcı bir tedavi yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen bu hastalıkta, metinde uygulanan tedavinin başarısız olacağı bilinmelidir. Bu durumda, makalemizde konu edindiğimiz Gonore (Bel Soğukluğu) hastalığına maruz kalan kişi ya da kişilerin bu hastalıktan tam olarak kurtulamayacağı aşıkardır. Netice olarak söylemek gerekirse, Gonore (Bel Soğukluğu) adı verilen bu hastalık tedavi edilmediği takdirde istenmeyen sonuçlar yaratabilir. Bel Soğukluğu kendiliğinden geçen bir hastalık olmadığından muhakkak ilaç tedavisi gerekmektedir. Antibiyotik sonrası dönemde tanındığı takdirde kolay tedavi edilen bu sayrılık, antibiyotikler bulunmadan önce istenmeyen yan etkileri olan bir hastalıktır. Her ne kadar Hititlerin uyguladığı tedavi şekli günümüz bilgileri ile uyum içinde olsa da bağışıklık sistemi güçlü olmayan hastalarda ölümle sonuçlanan durumlara yol açması mümkün görünmektedir. Zira, günümüzde dahi bu hastalıktan dolayı oran az da olsa hastaların kaybedildiği bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- Baarda, B. I. – Sikora, A. E. “Proteomics of Neisseria gonorrhoeae: The treasure hunt for counter measures against an old disease”, *Front Microbiol.*, (2015), 6, 1190.
- Burde, C. *Hethitische Medizinische Texte*, Studien zu den Boğazköy-Texten 19, Wiesbaden: 1974.
- Goetze, A. *The Hittite Ritual of Tunnawi*, American Oriental Society, (New Haven: 1938).
- Gruber, F. - Lipozencic, J. - Tatjana Kehler, T. “History of venereal diseases from antiquity to the renaissance”, *Acta Dermatovenereol Croat.*, (2015), 23, 1-11.
- Dinçol, Ali M. “Aşhella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış [Das Ritual von Aşhella (CTH 394) und ein Überblick über die magischen Handlungen gegen die Seuchen bei den Hethitern]”, *Belleten* 49, (1985): 1-40.
- Friedrich, F. - Kammenhuber, A. *Hethitisches Wörterbuch*, Band III: H, (Heidelberg: 1991).
- Jorgensen, A. B. - Jensen, T. “Gonococcal pharyngeal infections: report of 110 cases”, *Brit J Vener Dis*, 49, (1973), 491–499.
- Jose, P. P. - Vivekanandan, V. - Sobhanakumari, K. “Gonorrhea: Historical Outlook”, *J Skin Sex Transm Dis*, (2020); 2 (2), 110-114.
- Katırcıoğlu, S. F. “Hitit Tıp Metinlerinde Geçen Bazı Göz Hastalıkları Üzerine”, *Archivum Anatolicum*, 15/2, (Ankara: 2021), 385-398.
- Katırcıoğlu, S. F. Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Hastalıklar ve Tedavi, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2023).
- KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, (Berlin: 1921), ff.
- Laroche, E. *Catalogue des textes hittites*, (CTH), (Paris: 1971).
- McCormack, W. M. - Johnson, K. - Stumacher, R. J. - Donne, A. - Rychwalski, R. “Clinical spectrum of gonococcal infection in women”, *Lancet*, 1, (1977), 1182–1185.
- Morgan, M. K. - Decker, C. F. “Gonorrhea”, *Dis Mon.*, (2016), 62; 260-268.
- Murat, L. – Katırcıoğlu, S. F. (2008), “Hititlerde Tıp”, *Bilim ve Ütopya Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi*, (2008), Sayı 170, Ağustos, 52-59.
- Platt, R. - Rice, P. A. - McCormack, W. A. “Risk of acquiring gonorrhea and prevalence of abnormal adnexal findings among women recently exposed to gonorrhea”, *JAMA*, 250 (23), (1983), 3205–3209.
- Rüstel, C. - Neu, E. “*Hethitischer Zeichenlexikon*”, (Wiesbaden: 1989).
- Tischler, J. *Hethitisch-Deutsches Wörterverzeichnis*, (Innsbruck: 1982).

- Tischler, J. *Hethitisches Handwörterbuch mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, (Innsbruck: 2001).
- Ünal, A. “Hitit Tıbbının Ana Hatları [Les traits essentiels de la médecine hittite]”, in: *Bulleten 44*, (Ankara: 1980); 475-495.
- Ünal, A. *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, (Hamburg: 2007).
- Wallin, J. “Gonorrhoea in 1972: a 1-year study of patients attending the VD unit in Uppsala”, *Brit J Vener Dis*, 51, (1974), 41–47.
- Wiesner, P. J. - Tronca, E. - Bonin, P. - Pedersen, A. HB. - Holmes, K. K. “Clinical spectrum of pharyngeal gonococcal infection”, *The New England Journal of Medicine*, 288 (4), (1973), 181–185.

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	17/2	2023	259-266
----------------------------	------	------	---------

A PROPOSAL FOR THE WRITING OF THE NAME AŠMUNIKAL IN THE ANATOLIAN HIEROGLYPHS*

Nazan BAŞ**

Makale Bilgisi

Başvuru: 25 Ekim 2023

Kabul: 12 Aralık 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: October 25, 2023

Accepted: December 12, 2023

Abstract

Ašmunikal was the wife of Arnuwanda I, one of the kings of the Middle Hittite period. The name of this queen is found in Hittite and Hurrian texts. The name Ašmunikal is thought to be of Hurrian origin. However, it is not known exactly how it was written using Anatolian hieroglyphs. This study proposes how the name Ašmunikal might be written in Anatolian hieroglyphs based on the signs on two different seal impressions.

Keywords: Hittite, Ašmunikal, Anatolian Hieroglyphs, Seal.

Ašmunikal Adının Anadolu Hiyeroglifleri ile Yazımına Bir Öneri Öz

Ašmunikal Orta Hitit devri krallarından I. Arnuwanda'nın eşidir. Kraliçenin ismine Hititçe belgelerin yanı sıra Hurrice yazılmış metinlerde de rastlanmaktadır. Kökeninin Hurrice olduğu yorumlanan Ašmunikal adının Anadolu hiyeroglifi ile nasıl yazıldığı ise tam olarak bilinmemektedir. Bu çalışmada Ašmunikal adının Anadolu hiyeroglifi ile yazımına dair, iki farklı mühür baskısında geçen işaretler yardımıyla yeniden yazım denemesi yapılarak bir öneri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Ašmunikal, Anadolu Hiyeroglifleri, Mühür.

* This study was created from the master thesis entitled "Hititçe Çiviyazılı Kaynaklara Göre Kraliçe Ašmunikal".

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı, nznzdmr@gmail.com.tr; ORCID: 0000-0001-9699-8992.

Queen Ašmunikal's name is of Hurrian origin, as is the name of her mother, *Nikalmati*. The entitling of Hurrian names among the Hittites began with Queen *Nikalmati* in the Middle Hittite period (1500-1380 BC)¹. We know that kings continued to use Hurrian names in later periods, and Hattian personal names were also used by members of the Hittite royal family. Personal names were inscribed in cuneiform texts as well as on seals in Anatolian hieroglyphs.

Queen *Ašmunikal*'s name consists of the words *ašmu-* and *nikkal* joined together. *ašmu-* is based on the verb root *ašm-* / *ažm-*, whose meaning is unknown. This Hurrian word is a preliminary term used in the construction of compound nouns². The theme vowel is added to the root *ašm-* / *ažm-* to form *ažm=o-Nikkal*³.

Nikkal, or ^DNIN.GAL, is also the theophoric name of the goddess *Nikkal*⁴. ^DNIN.GAL is the Sumerian spelling of the name, and *Nikkal* is the Hurrian spelling⁵. The frequent royal use of Hurrian female names derived

¹ Hans Gustav Güterbock, "The Hurrian Element in the Hittite Empire", *Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*, AS 26, (1997): 181; Gabriella Frantz-Szabó, "Nikkal", *RIA* 9, (1998-2001): 316; Stefano de Martino, *Hittiter*, (Ankara: Dost Yayınları, 2003), 45; Marco Marizza, *Dignitari Ittiti del Tempo di Tuthaliya I/II, Arnuwanda I, Tuthaliya III*, Eothen 15, (Firenze: LoGisma editore, 2007): 2; Stefano de Martino, "Nomi di persona hurriti nella prima età imperiale ittita", *FsArchi, Orientalia* 79/2, 2010: 131; Stefano de Martino, *Hurrian Personal Names in the Kingdom of Ḫatti*, Eothen 18, (Firenze: LoGisma editore, 2011): 9.

² Emmanuel Laroche, *Glossaire de la langue hourrite*, (Paris: Éditions Klincksieck, 1980), 57 ff.; Johann Tischler, "Beiträge zur hethitischen Anthroponymie", *Fs Neumann, Serta Indogermanica*, 1982: 442; de Martino, "Nomi di persona hurriti nella prima età imperiale ittita", 132 fn. 20; Thomas Richter, *Bibliographisches Glossar des Hurritischen*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012), 57.

³ de Martino, "Nomi di persona hurriti nella prima età imperiale ittita", 132 fn. 20 "ažm=o(=m)-Nikkal"; de Martino, *Hurrian Personal Names in the Kingdom of Ḫatti*, 12 "ažm=o-Nikkal"; Stefano de Martino und Mauro Giorgieri, *Literatur zum Hurritischen Lexikon (LHL) - Band 1. A*, (Firenze: LoGisma editore, 2008), 127; Other personal names formed with *ašm-* / *ažm-* include "*Ašm-Aštabi*, *Ašmu-Ḫepa*, *Ašmi/u-Šarruma*" see Laroche, *Glossaire de la langue hourrite*, 58.

⁴ Hans Gustav Güterbock, "Siegel", *MDOG* 74, (1936): 70; Emmanuel Laroche, *Les Noms des Hittites*, Études Linguistiques 4, (Paris: Librairie C. Klincksieck, 1966), 224 N° 1752 "^DNIN.GAL=*Nikkal*"; Thomas Zehnder, *Die hethitischen Frauennamen Katalog und Interpretation*, DBH 29, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010), 129.

⁵ Güterbock, "Siegel", 70; Emmanuel Laroche, "Recherches sur les noms des dieux hittites", *RHA* 7/46, (1946-1947): 117.

from *Nikkal* in the Middle Hittite period indicates that the cult of this goddess had come to prominence through the royal family⁶.

Apart from the cuneiform texts⁷, the seal impressions with *Ašmunikal*'s name appear in the SBo I Nr. 60⁸, SBo I Nr. 61⁹, SBo I Nr. 77¹⁰, and on the cruciform seal impression in the shape of a Maltese cross¹¹. Except for this latter seal impression, the seals/seal impressions with the queen's name are all in cuneiform.

The seals were tools used as warrants of security, tokens of ownership, and signs of approval¹². On the five wings on each side of the cruciform seal impression of *Muršili II*, a king during the Hittite Imperial period (1380-1200

⁶ de Martino, *Hurrian Personal Names in the Kingdom of Hatti*, 19; Other personal names formed with *Nikkal* include “*Nikkaluzzi, Mal-Nikal, Ašnu-Nigalli*” see Laroche, *Les Noms des Hittites*, 349.

⁷ KBo 51.16 öy.II 2', 5'; KBo 53.10 öy.II 9', 20', 23'; KBo 60.17 3'; KUB 23.115 12'; KUB 23.17+KUB 31.117 obv.II 1, 6; FHL 3+KU 31.123 obv.I 1; KUB 31.124 obv.I 10', 14'; KBo 2.15 obv.II 18; KBo 5.7 obv. 1, rev. 46, 49; KBo 9.137+KUB 23.22 rev.III 22'; KBo 20.134 obv. 9; KBo 50.62 rev.III 9'; KBo 64.71 2'; KUB 13.8 obv.I 1; KUB 25.14 obv.I 27', 45', rev.III 8'; KUB 26.24 rev.IV 4'; KUB 33.15 7'; KUB 33.21 rev.III 20'; 1307/z obv.II² 16.

⁸ Güterbock, “Siegel”, 68; Hans Gustav Güterbock, *Siegel aus Boğazköy Erster Teil Die Königssiegel der Grabungen bis 1938*, AfO Beiheft 5, (Osnabrück: Biblio-Verlag, 1940): 31; Thomas Beran, *Die hethitische Glyptik von Boğazköy I Die Siegel und Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden und die Siegel der hethitischen Grosskönige*, (Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1967): 34; Shoshana R. Bin-Nun, *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, THeth 5, (Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1975): 166; Cristel Rüster und Gernot Wilhelm, *Landschenkungsurkunden hethitischer Könige*, StBoTB 4, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012), 48.

⁹ Güterbock, *Siegel aus Boğazköy Erster Teil Die Königssiegel der Grabungen bis 1938*, 32; Beran, *Die hethitische Glyptik von Boğazköy I Die Siegel und Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden und die Siegel der hethitischen Grosskönige*, 34.

¹⁰ Güterbock, “Siegel”, 67; Güterbock, *Siegel aus Boğazköy Erster Teil Die Königssiegel der Grabungen bis 1938*, 44; Beran, *Die hethitische Glyptik von Boğazköy I Die Siegel und Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden und die Siegel der hethitischen Grosskönige*, 33.

¹¹ Ali Dinçol, Belkıs Dinçol, David Hawkins, and Gernot Wilhelm, “The ‘Cruciform Seal’ from Boğazköy-Ḫattuša”, *FsNeve, IstMitt* 43, (1993): 87-106.

¹² Ali Dinçol and Belkıs Dinçol, “Büyüklükler, Prenslar, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler”, Wenzel, Jacob (ed.), *Hittiter ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, (Bonn: Kunst - und Ausstellungshalle, 2002): 428; Suzanne Herbordt and John David Hawkins, *Die Prinzen-und Beamteniegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*, BoHa 19, (Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2005), 3, 25 ff., 111.

BC), the names of *Muršili II*'s predecessors are inscribed only in Anatolian hieroglyphs¹³.

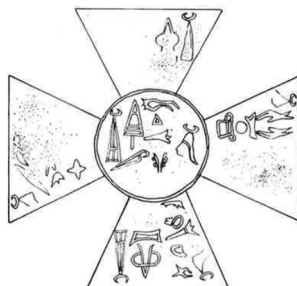

Fig. 1: The Cruciform Seal obv. (Dinçol, Dinçol, Hawkins, and Wilhelm 1993: 88)

Ašmunikal's name stands on the left wing of the obverse of the seal impression. However, the full name could not be read due to fragmentation in the document. The legible part of the seal impression is the word *nikkal(u)*¹⁴, which corresponds to the goddess name NIN.GAL¹⁵.

Fig. 2: The Cruciform Seal's Left Wing (Dinçol, Dinçol, Hawkins, and Wilhelm 1993: 88)

On the left wing of the cruciform seal impression, the queen's name, x...-n[î]-ka-lu MAGNUS.REGINA, is read. As far as is known, there is no exact spelling of Queen *Ašmunikal*'s name in Anatolian hieroglyphic sources. However, in this seal impression, the broken first syllables of the name are supposed to be written as *a-sa-mu*¹⁶.

¹³ Dinçol, Dinçol, Hawkins, and Wilhelm, "The 'Cruciform Seal' from Boğazköy-Ḫattuša", 88; Herboldt and David Hawkins, *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullien aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*, 30 fn. 228; Ali Dinçol and Belkis Dinçol, *Die Prinzen- und Beamtensiegel aus der Oberstadt von Boğazköy-Ḫattuša vom 16. Jahrhundert bis zum Ende der Grossreichszeit*, BoHa 22, (Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2008), 7, 30.

¹⁴ "-*nikkal(u)* is written in the same way as the name of the goddess *Nikkal* in Yazılıkaya Room A, No. 54" Dinçol, Dinçol, Hawkins, and Wilhelm, "The 'Cruciform Seal' from Boğazköy-Ḫattuša", 92; Emmanuel Laroche, "Les dieux de Yazilikaya", *RHA* 27/84-85, (1969): 7.

¹⁵ Dinçol, Dinçol, Hawkins, and Wilhelm, "The 'Cruciform Seal' from Boğazköy-Ḫattuša", 92.

¹⁶ Dinçol, Dinçol, Hawkins, and Wilhelm, "The 'Cruciform Seal' from Boğazköy-Ḫattuša", 92.

In the persistent search for how the name *Ašmunikal* might have been written using Anatolian hieroglyphs, one might ask whether the Hurrian word *ašmu-* has been documented in Anatolian hieroglyphs. According to the 1981 publication, the spelling appears as *A-ša-mu (wa)-(?)* on a button seal¹⁷. The interpretations of the spelling were later revised as *Ašmu-* and re-evaluated¹⁸. According to this completed publication, the personal name is *Ašmu-[Hepa]*¹⁹, *ša-mu-[ha-pa]-*a* (BONUS₂ FEMINA)²⁰.

Fig. 3: Button Seal's Drawing (Dinçol and Peker 2017: Kat.5, Res.5)

As can be seen, the Anatolian hieroglyphic spellings of the words *Ašmu-*²¹ and *nikkal(u)*, which are elements of Queen *Ašmunikal*'s name, were found on two different seal impressions. By rewriting the signs for the

¹⁷ Dinçol and Dinçol, *Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri / Hethitische Hieroglyphensiegel im Museum für Anatolische Zivilisationen*, (Ankara: Ankara Turizmi, Eskieserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları 10, 1981), 13 ff.

¹⁸ Belkıs Dinçol and Hasan Peker, “Yayınlanmış Bazı Anadolu Hiyeroglifli Mühürlerin Okunuşlarında Yeni Değerlendirmeler”, Süleyman Özkan, Halime Hüryılmaz, and Atıla Türker (eds.), *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde: Aliye Öztan'a Armağan*, (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2017), 72.

¹⁹ Emmanuel Laroche, “Les noms des Hittites: Supplément”, *Hethitica* 4, (1981): 10 N°. 173a; see for text KBo 15.10 III 26' [...] ^fAš-mu-hé-pa[(-)...] Gabriella Szabó, *Ein hethitisches Entsühnungsritual für das Königspaar Tuthaliia und Nikalmati*, THeth 1, (Heidelberg: Carl Winter Unierstätsverlag, 1971), 38; Alexei Kassian S., *Two Middle Hittite Rituals Mentioning Ziplantawija, Sister of the Hittite King Tuthaliia II/I*, (Moscow: Paleograph Press, 2000), 58.

²⁰ Dinçol and Peker, “Yayınlanmış Bazı Anadolu Hiyeroglifli Mühürlerin Okunuşlarında Yeni Değerlendirmeler”, 72; cf. Dinçol and Dinçol, *Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri / Hethitische Hieroglyphensiegel im Museum für Anatolische Zivilisationen*, 13.

²¹ See also Emmanuel Laroche, “L'inscription hittite d'Alep”, *Syria* 33, (1956): 131-141, fn. 7; Emmanuel Laroche, “Les hiéroglyphes hittites de Meskene-Emar: un emprunt d'écriture”, *CRAIBL* 33, (1983): 12-24; Herboldt and David Hawkins, *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*, 248 Kat. 11, 251 Kat. 75, Kat. 80.

syllables *sa-mu-ni-ka-lu*-a* in both documents, we would like to suggest the spelling of the name Ašmunikal in Anatolian hieroglyphs²² (see below Fig. 4).

Fig. 4: Illustration of a possible arrangement of the name suggested by one of the referee that accepted by the author.

BIBLIOGRAPHY

- Beran, Thomas. *Die hethitische Glyptik von Boğazköy I Die Siegel und Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden und die Siegel der hethitischen Grosskönige*. Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1967.
- Bin-Nun, Shoshana R. *The Tawananna in the Hittite Kingdom*. THeth 5. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1975.
- de Martino, Stefano. *Hititler*. Tr. Erendiz Özbayoğlu. Ankara: Dost Yayınları, 2003.
- de Martino, Stefano und Giorgieri, Mauro. *Literatur zum Hurritischen Lexikon (LHL) - Band 1.A*. Firenze: LoGisma editöre, 2008.
- de Martino, Stefano. “Nomi di persona hurriti nella prima età imperiale ittita”. *Orientalia 79/2. Studi di Ittitologia in onore de Alfonso Archi*. 130-139. Rome, 2010.
- de Martino, Stefano. *Hurrian Personal Names in the Kingdom of Ḫatti*. Eothen 18. Firenze: LoGisma editöre, 2011.
- Dinçol, Ali and Dinçol, Belkıs. *Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri / Hethitische Hieroglyphensiegel im Museum für Anatolische Zivilisationen*. Ankara: Ankara Turizmi, Eskieserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları 10, 1981.
- Dinçol, Ali and Dinçol, Belkıs. “Büyükler, Prensler, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler”, ed. J. Wenzel, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*. 428-431. Bonn, 2002.

²² For signs see Emmanuel Laroche, *Les hiéroglyphes hittites I L'écriture*, (Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1960), 219 L.415, 68 L.107, 35 L.55, 225 L.434, 98 L.186, 232 L.450 respectively.

- Dinçol, Ali and Dinçol, Belkıs. *Die Prinzen- und Beamtensiegel aus der Oberstadt von Boğazköy-Ḫattuša vom 16. Jahrhundert bis zum Ende der Grossreichszeit*. BoHa 22. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2008.
- Dinçol, Ali, Dinçol, Belkıs, Hawkins, David, and Wilhelm, Gernot. “The ‘Cruciform Seal’ from Boğazköy-Ḫattuša”. *IstMitt* 43. *Festschrift für Peter Neve*. 87-106. Tübingen, 1993.
- Dinçol, Belkıs and Peker, Hasan. “Yayınlanmış Bazı Anadolu Hiyeroglifli Mühürlerin Okunuşlarında Yeni Değerlendirmeler”, eds. S. Özkan, H. Hüryılmaz, and A. Türker, *Samsat’tan Acemhöyük’e Eski Uygarlıkların İzinde: Aliye Öztan’a Armağan*. 71-80. İzmir, 2017.
- Frantz-Szabó, Gabriella. “Nikkal”, *RIA* 9, (1998-2001): 316.
- Güterbock, Hans Gustav. “Siegel”, *MDOG* 74, (1936): 66-75.
- Güterbock, Hans Gustav. “The Hurrian Element in the Hittite Empire”. *AS* 26. *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*. 179-185. Chicago, 1997.
- Güterbock, Hans Gustav. *Siegel aus Boğazköy Erster Teil Die Königssiegel der Grabungen bis 1938*. AfO Beiheft 5. Osnabrück: Biblio-Verlag, 1940.
- Herbordt, Suzanne and Hawkins. John David, *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*. BoHa 19. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2005.
- Kassian, Alexei S. *Two Middle Hittite Rituals Mentioning^fZiplantawija, Sister of the Hittite King^mTuthaliya II/I*. Moscow: Paleograph Press, 2000.
- Laroche, Emmanuel. “Recherches sur les noms des dieux hittites”, *RHA* 7/46 (1946-1947): 7-139.
- Laroche, Emmanuel. “L’inscription hittite d’Alep”, *Syria* 33 (1956): 131-141.
- Laroche, Emmanuel. *Les hiéroglyphes hittites 1 L’écriture*. Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1960.
- Laroche, Emmanuel. *Les Noms des Hittites*. Études linguistiques 4. Paris: Klincksieck, 1966.
- Laroche, Emmanuel, “Les dieux de Yazilikaya”, *RHA* 27/84-85, (1969): 61-109.
- Laroche, Emmanuel. *Glossaire de la langue hourrite*. Paris: Éditions Klincksieck, 1980.
- Laroche, Emmanuel. “Les noms des Hittites: Supplément”, *Hethitica* 4 (1981): 3-58.
- Laroche, Emmanuel. “Les hiéroglyphes hittites de Meskene-Emar: un emprunt d’écriture”, *CRAIBL* 33, (1983): 12-24.
- Marizza, Marco. *Dignitari Ittiti del Tempo di Tuthaliya I/II, Arnuwanda I, Tuthaliya III*. Eothen 15. Firenze: LoGisma editore, 2007.
- Richter, Thomas. *Bibliographisches Glossar des Hurritischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012.

- Rüster, Cristel und Gernot, Wilhelm. *Landschenkungsurkunden hethitischer Könige*. StBoTB 4. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012.
- Szabó, Gabriella. *Ein hethitisches Entsühnungsritual für das Königspaar Tuthaliia und Nikalmati*. THeth 1. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1971.
- Tischler, Johann. "Beiträge zur hethitischen Anthroponymie", *Fs Neumann, Serta Indogermanica*, (1982): 439-453.
- Zehnder, Thomas. *Die hethitischen Frauennamen Katalog und Interpretation*. DBH 29. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010.

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	17/2	2023	267-280
----------------------------	------	------	---------

KOLONİ DEVRİNDE YERLİ KADIN TÛCCAR MADAWADA HAKKINDA YENİ BELGELER

Salih ÇEÇEN*

Aslı Çiçek ÖZBEK BİLGİLİ**

Makale Bilgisi

Başvuru: 12 Temmuz 2023

Kabul: 8 Kasım 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: July 12, 2023

Accepted: November 08, 2023

Öz

Burada tanıtılacak metinler Uşur-şa-İştar'ın arşivine ait olup yerli kadın tüccar olan Madawada hakkında bilgiler içeren belgelerdir. Bu belgeler, Asurlu olmayan, yerli bir kadın tüccar Madawada'nın ticari hayattaki konumu, ticaretini yaptığı mallar ve özellikle ailesi hakkında yeni bilgiler sunmaktadır. Belgelerden birinin limum ile tarihlendirilmiş olması da oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kültepe, Eski Asurca, Madawada, Tüccar, Kadın.

New Documents about Native Woman Merchant Madawada in the Colony Era

Abstract

The texts to be introduced here belong to the archive of Uşur-şa-İştar and are documents containing information about Madawada, a native woman merchant. These documents provide new information about a non-Assyrian, native woman merchant Madawada's position in commercial life, the goods she traded, and especially her family. It is also very important that one of the documents is dated limum.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Anabilim Dalı, cecen@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2291-6426.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, aslicicekozbe@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1073-0341.

Keywords: *Kültepe, Old Assyrian, Madawada, Merchant, Female.*

Eski Asur Dönemi (MÖ 1972-1718), Türkiye’de bulunan Kaniş ile Irak’ta bulunan Asur arasındaki uzun mesafeli ticaretle karakterize edilir.¹ MÖ 2. binyılın başında, Dicle Nehri kıyısındaki Asur şehir devletinin sakinleri, Anadolu ile büyük ölçekli ticaret alışverişleri düzenlemişlerdir. Asurlular, Orta Anadolu’ya kalay ve dokuma ihraç ederek altın ve gümüşü geri götürmüşlerdir. Onlar evlerinden uzakta, yabancı bir ülkeye yerleşmişlerdir. Ticaretleri, yerel Anadolu krallarıyla yapılan anlaşmalarla desteklenmişti. Bu düzenli ticaret, Türkiye’de Kayseri yakınlarındaki Kaniş’te keşfedilen, çoğu MÖ 19. yüzyıla tarihlenen Asur tüccar arşivleri tarafından çok iyi belgelenmiştir.²

Anadolu’daki Asur ticaret kolonileri 200 yılı aşkın bir süre varlıklarını korumuşlardır. Asurlu tüccarlar II. tabakada yaklaşık 90 yıl, Koloni devrinin geç safhasını teşkil eden Ib’de ise yaklaşık 110 yıl oturmuşlardır.³ Kültepe’de bulunan, bu süre içerisinde tarihli binlerce çivi yazılı tablet bize Koloni devri hakkında oldukça fazla bilgi sunmaktadır. Dönemin ticari hayatı ve ekonomisi, ticari mallar, vergiler, hukuk sistemi, borç tutanakları, antlaşma kayıtları ve dahası gibi birçok alanda bilgi edinebilmemizin nedeni dönem tüccarlarının her türden belgelerini titizlikle arşivlerinde saklamış olmalarıdır.⁴

Kayıtlarda bahsi geçen tüccarların büyük bir çoğunluğu erkektir. Fakat Kaniş-kārumu’nda oturmuş Asurlu tüccarlarla, onların Asur’daki kadın yakınları arasındaki yazışmalar, bazı kadınların, kocalarının ya da erkek kardeşlerinin yanında aktif bir biçimde ticarî hayatın içinde yer aldıklarını ortaya koymaktadır.⁵ Asurlu kadınların ücretli ve evde yaptıkları işler

¹ Sarah P. Schlüter, “Madawada Portrait of a ‘Businesswoman’?”, Published in: B. Baragli, A. Dietz, Zs. J. Földi, P. Heindl, P. Lohmann and S. P. Schlüter (eds.), *Distant Worlds and Beyond. Special Issue Dedicated to the Graduate School Distant Worlds (2012–2021)*, *Distant Worlds Journal Special*, Issue 3, Heidelberg, Propylaeum (2021): 145.

² Cécile Michel, “The Old Assyrian Trade in the light of Recent Kültepe Archives”, *Journal of the Canadian Society for Mesopotamian Studies* 3, (2008): 71.

³ Cahit Günbattı, “An Eponym List (KEL G) from Kültepe”, *AoF* 35/1, (2008): 117.

⁴ Bkz. Hakan, Erol, “Anadolu’da Tarihi Çağların Başlaması: Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (MÖ 1972-1718)” *Anadolu Uygarlıkları (Tarihöncesi Dönemlerden Eski Çağ’ın Sonuna Kadar)*, eds. K. Doğancı ve F. S. Erbaşı, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, (2023).

⁵ Cahit Günbattı, “Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler”, XI. *TTKB*, (1994): 191.

bulunmaktaydı.⁶ Kadınlar, başta dokuma sanayinde olmak üzere, çeşitli malları üretmekle kalmayıp, bunları bizzat pazarlıyorlar; Anadolu'da şehir şehir dolaşarak ticaret yapan tüccar koca ve kardeşlerinin sanki bir iş ortağı gibi, Asur'daki her türlü ticarî ve hukukî işlerini yürütüyorlardı. Bu ağır yükümlülükleri yerine getirirken, kocalarının gelir ve giderlerini yakından takip ve kontrol ettikleri de anlaşılmaktadır.⁷

Öte yandan Anadolu'daki yerli kadınlar hakkında bilgi oldukça azdır. Önde gelen tüccarların arşivlerinde verilen bilgiler dışında, Asurlu olmayan kadınlar ve onların işleri hakkında çok az şey bilinmektedir. Bir istisna olarak, alacaklı şekilde hareket eden ve genellikle "iş kadını" olarak anılan Madawada gösterilebilir.⁸ Madawada hakkında bulunan 10 metnin 8'i İrfan Albayrak tarafından bir makalede yayınlanmıştır ve bu metinlerin bahsi Madawada'nın yerli bir kadını köle olarak satın alması, alacağı olan gümüş, buğday, arpa ve ekmek üzerinedir.⁹ Bir diğer metin ise yine İrfan Albayrak tarafından V. Uluslararası Hititoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunulan makalede yer alan metinlerden birisidir.¹⁰ Bu metin (Kt. o/k 72), yerli tüccar Madawada'ya ait bir borç sözleşmesidir ve alacaklı olduğu belli bir miktar gümüş, arpa ve buğdaydan bahsedilmektedir. Madawada'nın isminin geçtiği bir diğer belgede ise Madawada'nın yine alacaklı olduğu 6 şekel gümüş hakkında bilgi bulunmaktadır.¹¹

Bu çalışmamızda ise yerli kadın tüccar Madawada'nın ticari faaliyetleri hakkında bilgi içeren dört yeni belgeyi inceleyeceğiz. Bu belgeler Kültepe'de ele geçmiş en büyük arşiv olan 1962 yılında ortaya çıkarılmış Uşur-Şa-İstar'ın arşivine aittir. İlk iki belge birbirinin kopyasıdır, fakat aralarında birkaç küçük fark görülmektedir. İlk metinde isim "Madawada", ikinci metinde ise "Madamada" olarak kaydedilmiş olsa da bu isimlerin farklı isimler olmadığını, iki şekilde de yazılabilen aynı isimler olduğunu biliyoruz.¹² Her iki metinde de sayılan mallar arasında Madawada'ya ait broş

⁶ Cécile Michel, "Women Work, Men are Professionals in the Old Assyrian Private Archives", *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*, *SANER* 13, Berlin: de Gruyter, Editörler B. Lion ve C. Michel, (2016): 1-2.

⁷ Cahit Günbattı, "Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", 200.

⁸ Sarah P. Schlüter, "Madawada Portrait of a "Businesswoman"?", 146.

⁹ Bkz. İrfan Albayrak, "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada'", 3. *UHKB*, (1998): 1-14.

¹⁰ Bkz. İrfan Albayrak, "1963 Yılı Kazılarında Ele Geçen Yerli Halkla İlgili Bir Grup Kültepe Tabletleri", 5. *UHKB*, (2005): 21-32.

¹¹ Bkz. Douglas A. Kennedy, Paul Garelli, "Seize Tablettes Cappadociennes de l'Ashmolean Museum d'Oxford", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 14, No. 5, (1960): 10.

¹² Bkz. E. Laroche, "Les Noms des Hittites", *ÉTUDES LINGUISTIQUES* IV, (1966): 270.

dikkat çekmektedir. Genellikle altın, gümüş ve değerli taşlardan yapılan broşların değerlerinin çok yüksek olduğu bilinmektedir ve ticarete ayrıcalıklı mallar arasındadır. Bu metinlerde broşların değerinin belirtilmiş olması oldukça önemlidir.

No. 1. (Kt. n/k 862)

1. 1 ANŠE *ša-la-mu-[um]*
ša Ī-dī-a-b[u-um]
iš-bu-tù [(x x)]
18 GÍN KÙ.BABBAR
5. *tù-dī-[na-tum]*
ša Ma-da-wa-da
1 ANŠE
šī-lu-[la-ni]
ša Ša-lim-A-šur
10. *a-na Ī-dī-a-bi-im*
i-dī-nu mī-ma
Šāl-ma-A-šur

¹⁻³⁾ İdi-abum'un elinde tuttuğu 1 kara eşeği, ⁴⁻⁶⁾ Madawada'ya ait 18 şekel gümüş ağırlığındaki broşlar, ⁷⁻⁹⁾ Šalim-Ašur'un İdi-abum'a verdiği 1 boz eşek, ¹⁰⁻¹²⁾ İdi-abum'a verdikleri, bunların hepsi Šalim-Ašur'dadır.

No. 2. (Kt. n/k 1296)

1. 1 ANŠE *ša-lá-mu-um*
ša Ī-dī-a-bu-um
iš-bu-tù
18 GÍN KÙ.BABBAR
5. *tù-dī-na-tum*
ša Ma-da-ma-da
1 ANŠE *šī-lu-la-ni*
ša Šāl-ma-A-šùr
a-na Ī-dī-a-bi-im
10. *i-dī-nu mī-ma*
a-nim iš-tí
Šāl-ma-A-šùr

¹⁻³⁾ İdi-abum'un elinde tuttuğu 1 kara eşek, ⁴⁻⁶⁾ Madamada'ya ait 18 şekel gümüş ağırlığındaki broşlar, ⁷⁻⁹⁾ Şalim-Aşur'un İdi-abum'a verdiği ait 1 boz eşek, ¹⁰⁻¹²⁾ bunların hepsi Şalim-Aşur'dadır.

St. 5) *t/dudittum* kelimesi için sözlükte “göğüs, göğüs bölgesi” anlamı verilmektedir.¹³ Ancak belgelerdeki ifadeler göz önünde bulundurulduğunda bunun göğüse takılan bir takı yani broş olduğu anlaşılmaktadır. n/k 862 ve n/k 1296 numaralı her iki metinde de yer alan, kadınların kullandığı bir süs eşyası olan broşun, kadın bir tüccar olan Madawada'ya ait olması şaşırtıcı değildir.

St. 7) *şillānū*¹⁴ kelimesi için sözlükte “karanlık, kasvetli, gölge sağlayan” anlamları verilmektedir. Burada renk olarak “kara, boz” anlamları ile alınmıştır. Ancak metinde yer aldığı gibi yani “*şillulānū*” kelimesi sözlüklerde bulunmamaktadır.

Ele alacağımız bir diğer belgeyi içerik bakımından çok fazla bilgi içermese de, Madamada isminin içermesinden dolayı çalışmamıza eklemekteyiz. Burada sadece şahıs adları ve miktarlar belirtilmekle birlikte, hangi ticari mallardan bahsedildiği kaydedilmemiştir. Bu nedenle metnin konusu tam olarak anlaşılamamaktadır.

No. 3. (Kt. n/k 1514)

1. 2 *me-at İ-na-ah-DİNGİR*
1 *me-at İ-lī-a*
1 *me-at Puzur-İstar*
1 *me-at Sú-wa-na-na*
5. 1 *me-at Šī-im-nu-ma-an*
1 *me-at En-na-num*
1 *me-at Ma-da-ma-da*

¹⁾ İnah-ili 200 adet, ²⁾ İlia 100 adet, ³⁾ Puzur-İstar 100 adet, ⁴⁾ Suwanana 100 adet, ⁵⁾ Şimnumān 100 adet, ⁶⁾ Ennanum 100 adet, ⁷⁾ Madamada 100 adet.

İnceleyeceğimiz son metin, çalışmamızın içerik bakımından en zengin metnidir ve sunduğu bilgiler son derece önemlidir. Açılmamış zarf olan bu belge, Madawada'nın eşi hakkında bilgi içeren elimizdeki tek metindir. Belgede Madawada ve eşine borç verilen kalitesiz gümüş, arpa, buğday ve gümüşün faizi konu edilmiştir. Arpa ve buğdayın harman vaktinde

¹³ CAD D, 168 (The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of The University of Chicago-Chicago 1956vd).

¹⁴ CAD S, 188.

ödeneyeği şartı bulunmaktadır. Belge ay ve yıla göre tarihlendirilmiş olup limum bilgisi içermesinden dolayı oldukça önemlidir.

Alacaklı kişi bir kadın, belki Anadolulu. Ancak tarihleme olarak Asur üslubu tercih edildiği için Asurlu da olabilir. Metinde Madawada'nın da mühründen bahsediliyor, ancak onun mührü büyük olasılıkla zarf üzerindeki boş dairesel baskılar olan yüzük baskılarıdır.

No. 4. (Kt. n/k 1933)

1. KİŞİB *Ku-ur-ku-ša-an*
DUMU *Al-du-li* KİŞİB
Ma-da-wa-da a-ši-ti-šu
KİŞİB *İş-ku-na-šu* KİŞİB
5. *Tü-nu-ma-an ša qá-nu-e*
SMB
KİŞİB *İ-ku-pi-a* DUMU
SMB
[A-š]ur-i-mi-ti 1 m[a-na
[KÛ.BABBAR] li-[ti
SMB
[i-še-er K]u-ur-ku-ša-an
10. [ù Ma-da]-wa-da a-ši-ti-šu
[x x x]-zi ti-šu 10 na-ru-uq
[mi-iš-lam Š]E-am mi-iš-lam
[GĠG] lu 2 ú-šú-bu
[] KÛ.BABBAR *ši-ib-tám*
İki yüzük baskısı
İki DMB
15. ŠE-am ù GĠG i-na
ad-ri-im i-ma-du-du
İTU.KAM *a-lá-na-tim*
li-[m]u-um E-na-Sú-en₆
İki yüzük baskısı

¹⁻⁷⁾ Alduli'nin oğlu Kurkušan'ın mührü, onun eşi Madawada'nın mührü, İškunašu'nun mührü, kamyşçı Tunuman'ın mührü, Aššur-imitti'nin oğlu İkuppia'nın mührü. ⁷⁻¹²⁾ Kurkušan ve onun eşi Madawada'nın üzerinde [...]zi'nin 1 mina *liti*-gümüğü vardır. Yarısı arpa yarısı buğday 10 çuvalı *her ikisi* ilave edecek. ¹³⁻¹⁸⁾ [...] gümüğü(ün) faizi(ni) [...] da ödeyecekler]. Arpayı ve buğdayı harman vakti karşılayacaklar. Allānātum ayı, Enna-Suen'in limum yılı.

Yerli kadın tüccar Madawada/Madamada'nın eşinin ve kayınbabasının isimleri 4 nolu metnimizin 1-3. satırlarında açık olarak belirtilmiştir. Buna göre kocası Kurkušan ve kayınbabası Alduli'dir. Adı geçen belgede Uşur-ša-İstar'ın erkek kardeşlerinden biri olan İkuppia'nın da ilgili belgede mührü bulunmaktadır. Ticarete söz sahibi olarak gördüğümüz, Asurlu olmayan, yerli kadın bir tüccar olan Madawada'nın ailesi hep merak edilen bir husus olmuştur. Ticarete aktif ve güçlü olması ailesinin Asurlu olabileceği fikrini akıllara getirmiştir. Öyle ki, Dercksen'e göre Madawada'ya ait 8 borç senedinden 3'ünde Asur usulü hamuştum eponimlerinin kullanılması Madawada'nın Asurlu bir tüccarın karısı olduğunun göstergesidir.¹⁵ Ancak incelediğimiz 4 nolu metin ile bu teori çürütülmektedir. Hem eşinin hem de kayınbabasının yerli kişiler olması, Madawada'nın ticari gücünün herhangi bir Asurluya bağlı olmadığını ortaya koymaktadır. Onun bu gücü, ticaretle uğraşan varlıklı bir aileye mensup olabileceğini düşündürmektedir.

Bu metinde dikkate değer diğer bir unsur limum yılı bilgisi içermesidir. Daha önce yayınlanmış belgelerdeki ve bizim yayınladığımız belgelerdeki limum isimleri göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan bilgiler şöyledir:

Daha önce yayınlanmış metinler doğrultusunda Madawada arşivinin Kaniş'in II. katına tarihlendiği düşünülmektedir. Yayınlanmış 10 metin içerisinde limum yılı belirten 3 metin bulunmaktadır. CCT I 9b'de verilen limum İddin-Abum'dur. Ancak İddin-Abum adında iki limum bulunduğu kesin tarihlendirme yapılamamaktadır. Birincisi Narbītum'un oğlu İddin-Abum'un (REL 92 = MÖ 1880), ikincisi ise İddin-Abum'un (REL 121 = MÖ 1851) limum yıllarıdır. Kt. o/k 72'de verilen limum Enna-Suen'in limum yılıdır. Burada da Enna-Suen adında iki limum bulunduğu kesin tarih verilememektedir. Birinci ihtimal Šu-Aššur'un oğlu Ennam-Suen'in (REL 106 = MÖ 1866), ikinci ihtimal ise Šu-İstar'ın oğlu Ennam-Suen'in (REL 114 = MÖ 1858) limum yılıdır. Kt. o/k 40'da verilen limum ise "Enna-Suen'i takip eden limum" ifadesiyle verilmiştir. Bu doğrultuda Enna-Suen adında iki limum olduğundan Enna-Suen'i takip eden limum da iki tanedir. Birinci ihtimal Alāhim'in oğlu Akutum'un (REL 107 = MÖ 1865), ikincisi ise Hananarum'un (REL 115 = MÖ 1857) limum yılıdır.

Bizim yayınladığımız dört metin içerisinde ise bir metinde limum bilgisi verilmiştir. Kt. n/k 1933'te verilen limum Enna-Suen'in limum yılıdır. Böylelikle önceki belgelerden bir fark olmaksızın kesin tarih bilgisi burada da verilememektedir. Bahsettiğimiz gibi, Enna-Suen adında iki limum

¹⁵ Bkz. J. G. Dercksen, Weeks, Months and Years in Old Assyrian Chronology, *BiOr.* 68, (2011): 236-237.

bulduğundan iki ihtimal bulunmaktadır. Birinci ihtimal Şu-Aşşur'un oğlu Ennam-Suen'in (REL 106 = MÖ 1866), ikinci ihtimal ise Şu-İstar'ın oğlu Ennam-Suen'in (REL 114 = MÖ 1858) limum yılıdır. Özetle bu belgeler kabaca MÖ 1880-1851 yılları arasına tarihlendirilebilir.¹⁶

KAYNAKÇA

- Albayrak, İrfan. "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada'", 3. UHKB (1998): 1-14.
- Albayrak, İrfan. "1963 Yılı Kazılarında Ele Geçen Yerli Halkla İlgili Bir Grup Kültepe Tableti", 5. UHKB (2005): 21-32.
- Dercksen, Jan Gerrit. Weeks, Months and Years in Old Assyrian Chronology, BiOr. 68 (2011): 236-237.
- Erol, Hakan, "Anadolu'da Tarihi Çağların Başlaması: Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (MÖ 1972-1718)" Anadolu Uygarlıkları (Tarihöncesi Dönemlerden Eski Çağ'ın Sonuna Kadar, eds. K. Doğanç ve F. S. Erbaşı, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, (2023).
- Günbattı, Cahit. "An Eponym List (KEL G) from Kültepe", AoF 35/1 (2008): 117.
- Günbattı, Cahit. "Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", XI. TTKB, (1994): 191.
- Kennedy, Douglas A.- Garelli, P. "Seize Tablettes Cappadociennes de l'Ashmolean Museum d'Oxford", Journal of Cuneiform Studies, Vol. 14, No. 5. (1960): 10.
- Laroche, Emmanuel. "Les Noms des Hittites" ÉTUDES LINGUISTIQUES IV (1966): 270.
- Michel, Cécile. "The Old Assyrian Trade in the light of Recent Kültepe Archives", Journal of the Canadian Society for Mesopotamian Studies, 3 (2008): 71.
- Michel, Cécile. "Women Work, Men are Professionals in the Old Assyrian Private Archives", The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East, SANER 13, Berlin: de Gruyter, Editörler B. Lion ve C. Michel (2016): 1-2.
- Schlüter, Sarah P. "Madawada Portrait of a "Businesswoman"?", Published in: B. Baragli, A. Dietz, Zs. J. Földi, P. Heindl, P. Lohmann and S. P. Schlüter (eds.), Distant Worlds and Beyond. Special Issue Dedicated to the Graduate School Distant Worlds (2012–2021), Distant Worlds Journal Special Issue 3, Heidelberg, Propylaeum (2021): 145.
- Veenhof, Klaas R. "The Old Assyrian List Of Year Eponyms From Karum Kanish And Its Chronological Implications", Türk Tarih Kurumu (2003): 1-68.

¹⁶ limum için Bkz. Klaas R. Veenhof, "The Old Assyrian List Of Year Eponyms From Karum Kanish And Its Chronological Implications", *Türk Tarih Kurumu*, (2003).

FOTOĞRAFLAR

Kt. n/k 1296

Önyüz

Alt Kenar

Arka Yüz

Kt. n/k 1514

Ön Yüz

Alt Kenar

Kt. n/k 1933

Ön Yüz

Alt Kenar

Arka Yüz

Üst Kenar

Sol Kenar

Sağ Kenar

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	17/2	2023	281-285
----------------------------	------	------	---------

ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİNDEN (ANKARA) BİR III. UR DEVRİ TABLETİ

Hakan EROL*

Makale Bilgisi

Başvuru: 23 Ekim 2023

Kabul: 07 Aralık 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: October 23, 2023

Accepted: December 07, 2023

Öz

Dünyanın birçok ülkesinde yüzlerce müzeye dağılmış durumda yaklaşık 90.000 Yeni Sumerce tablet bulunmaktadır. Bu tabletlerden biri de bu makalede tanıtılan, III. Ur Devrine ait, 19-1-2019 envanter numarasıyla Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde korunmaktadır. 18 satırdan oluşan bu küçük belge III. Ur Devleti kralı Amar-Sin'in dördüncü yılının beşinci ayına tarihli bir borç mukavelesidir. Belgede Ur-Şul'un Ur-sukkal'a borçlu olduğu 5 shekel gümüş konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, III. Ur Devri, Sumerce, Borç Senedi.

An Ur III Period Tablet from the Anatolian Civilizations Museum (Ankara)

Abstract

One of the nearly 90.000 Neo-Sumerian tablets scattered in hundreds of museums of so many countries is held at the Anatolian Civilization Museum in Ankara. The current article introduces this tablet, numbered 19-1-2019. This small text with 18 lines is a loan contract dated to the 5th month of the 4th year of Amar-Sin, one of the Ur III kings. The document is related to 5 shekels of silver, the debt of Ur-Şul to Ur-sukkal.

Keywords: Anatolian Civilizations Museum, Ur III Period, Sumerian, Loan Contract.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Anabilim Dalı, herol@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0089-1010.

Dünyada yaklaşık 40 kadar ülkenin müzelerine ve koleksiyoncularına dağılmış durumdaki Yeni Sumer Dönemi idari metinlerinin sayısının 90.000 civarında olduğu hesaplanmaktadır.¹ Bu makalede tanıtılan, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunan çivi yazılı belge de bir Yeni Sumer (III. Ur Devleti) Devri tabletidir. Belge, özellikle içerdiği ay adı nedeniyle, büyük olasılıkla antik Nippur (modern Nuffar) şehrinde düzenlenmiştir.²

Sağlam durumda, küçük bir borç senedi olan belge III. Ur Devleti krallarından Amar-Sin'in dördüncü yılının beşinci ayına tarihlidir. Beş şahit huzurunda düzenlenmiş borç mukavelesine göre Ur-Şul Ur-sukkal'dan 5 *şeql* gümüş borç almıştır. Borcun faizinin %20 (5 *şeql* için 1 *şeql*) olduğu vurgulanmıştır ancak ne kadar süre içerisinde ödeneceği belirtilmemiştir.

11-1-2019 (3.7x3.2x1.5)

Ö.y.	1	5 gín kù.babbar ur ₅ -šè
	2	máš 5 gín 1 gín-ta
	3	ki Ur-sukkal-ta
	4	Ur-Şul-e ²
	5	šu-ba-ti
	6	^m Da-da
	7	dumu Ur-zu-mu
	8	^m Ur-me-me
A.k.	9	dumu Ur- ^d Utu
A.y.	10	^m Ha [?] -na šu-í

¹ Yeni Sumer tabletlerinin dünya müzelerindeki yayılımı, bunların tipolojisi ve yayımlanmış belgelerin kronolojik dağılımı, buluntu yerleri gibi verileri içeren Yeni Sumer tabletleri külliyatı için bkz. Manuel Molina, "The Corpus of Neo-Sumerian Tablets: An Overview", Steven J. Garfinkle and J. Cale Johnson (ed.), *The Growth of an Early State in Mesopotamia: Studies in Ur III Administration, Proceedings of the First and Second Ur III Workshops at the 49th and 51st Rencontre Assyriologique Internationale, London July 10, 2003 and Chicago July 19, 2005*, (Madrid: Consejo Superior De Investigaciones Científicas, 2008), 19-53.

² III. Ur Dönemi idari ve ekonomik metinler içeren yayınlara örnek olarak bkz. David L. Owen, *Neo-Sumerian Archival Texts Primarily from Nippur in the University Museum, The Oriental Institute and the Iraq Museum (Natn)*, (Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 1982); M. Sigrity and T. Ozaki, *Neo-Sumerian Administrative Tablets from the Yale Babylonian Collection, Part One*, (Madrid: Consejo Superior De Investigaciones Científicas, 2009); M. Sigrity and T. Ozaki, *Neo-Sumerian Administrative Tablets from the Yale Babylonian Collection, Part Two*, (Madrid: Consejo Superior De Investigaciones Científicas, 2009).

- 11 ^mNita-tur-^dKab-ta
 12 ^mLugal-ezem şu-ⁱ
 13 lú inim-ma-bi-me
 14 İTİ ne-İZİ-gar-^rra[?]
 15 u₄ 27 zal-la
 16 mu En-mah-
 17 gal-an-na ba-
 18 hun-gá

Tercüme:

¹⁻⁵⁾ Ur-şul Ur-sukkal'dan 5 şeşel gümüşü, faiz (oranı) 5 şeşel (için) 1 şeşel (olmak üzere borç olarak) aldı. ⁶⁻¹³⁾ Ur-zumu'nun oğlu Dada, Ur-^dUtu'nun oğlu Ur-meme, berber Hana, Nita-tur-Kabta, berber Lugal-ezem şahitlerdir. ¹⁴⁻¹⁸⁾ ne-izi-gar ayını³ (5. Ay) 27 gün geçti; Enmahgalanna'nın (Nanna rahibesi olarak) atandığı yıl.⁴

Açıklama:

St. 4) Ur-şul-e: Ur-řul⁵ veya Ur-dun⁶ olarak okunan şahıs adının nasıl tercüme edilmesi gerektiği açık değildir. Ancak "kahraman adam" anlamında değerlendirilebilir veya Ur-şulgi'nin kısaltması olabilir.

St. 10, 12) şu-ⁱ: "Berber" anlamındaki Sumerce şu-i kelimesinin şu-ⁱ şeklinde geçişlerine örnek olarak bkz. F.N.H. al-Rawi ve L. Verderame, *Documenti amministrativi neo-sumerici da Umma conservati al British Museum, (NATU II) NISABA II*, (Messina: Di.Sc.A.M., 2006) 95, 141, 155, 243.

St. 11) Nita-tur-^dKab-ta:⁷ şahıs adında geçen, Akadca bir tanrı adı olarak kabul edilmekle birlikte Sumerce de olabileceği belirtilen tanrı Kabta,

³ III. Ur ve Eski Babil takviminde, özellikle Nippur şehrinde yılın beşinci ayı olan ⁱⁱne-İZİ-gar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mark E. Cohen, *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, (Bethesda, Maryland: CDL Press, 1993), 100 vd.

⁴ Orta Kronolojiye göre bu yıl adı, Ur kralı Amar-Sin'in dördüncü yılı, yani yaklaşık 2043 yılına denk gelmektedir. Bu yıl adı için bkz. Frayne Douglas, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, Volume 3/2*, (London: University of Toronto Press, 1997) 237.

⁵ A. R. George ve Gabriella Spada, 2019. *Old Babylonian Texts in the Schoyen Collection (CUSAS 43), Part 2, School Letters, Model Contracts, and Related Texts*, Eisenbrauns, University Park, Pennsylvania, s. 82.

⁶ Jacob D. Dahl, 2020, *Ur III Texts in the Schoyen Collection (CUSAS 39)*, Eisenbrauns-Pennsylvania State University Press: University Park, PA, s. 19.

⁷ Yaptığımız taramalara göre, Yeni Sumer Devri metinlerinde ilk kez karşılaşılan bu ismin muhtemel okunuşuna getirdiği öneri için E. Jimenes'e teşekkürlerimi sunarım.

Mah-di-an-na (Gökyüzünün Yücesi) adıyla da bilinmektedir.⁸ Bu tanrı adıyla yapılmış ^dKab-ta-nu-ri “Kabta benim ışığımdır”; Šu-^dKab-ta “O Kabta’nındır (Kabta’nın gözdesidir?)”; ^dKab-ta-la-ma-si “Kabta benim koruyucumdur” gibi Akadca teofor isimler mevcuttur. Metnimizde ilk kez geçen Sumerce isim Nita-tur-^dKabta ise “Kabta’nın küçük adamı” şeklinde tercüme edilebilir.

KAYNAKÇA

- al-Rawi, F.N.H. ve Verderame, L. *Documenti amministrativi neo-sumerici da Umma conservati al British Museum, (NATU II) NISABA 11*, Messina: Di.Sc.A.M., 2006.
- Bodine, Walter R. “YBC 6996: A Name List from a Mesopotamian School”, *Journal of Ancient Near Eastern Society*, 30 (1), 2006: s. 9-19.
- Cohen, Mark E. *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, Bethesda, Maryland: CDL Press, 1993.
- Dahl, Jacob D. *Ur III Texts in the Schoyen Collection (CUSAS 39)*, Eisenbrauns-Pennsylvania State University Press: University Park, PA, 2020.
- Douglas, Frayne. *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, Volume 3/2*, London: University of Toronto Press, 1997.
- George, A. R. ve Spada, Gabriella. *Old Babylonian Texts in the Schoyen Collection (CUSAS 43), Part 2, School Letters, Model Contracts, and Related Texts*, Eisenbrauns, University Park, Pennsylvania, 2019.
- Lambert, W.G. “Ancient Near Eastern Seals in Birmingham Collections”, *Iraq, Vol. 28, No. 1*, 1966: 64-83.
- Molina, Manuel. “The Corpus of Neo-Sumerian Tablets: An Overview”, ed. Steven J. Garfinkle and J. Cale Johnson, *The Growth of an Early State in Mesopotamia: Studies in Ur III Administration, Proceedings of the First and Second Ur III Workshops at the 49th and 51st Rencontre Assyriologique Internationale, London July 10, 2003 and Chicago July 19, 2005*, 19-53. Madrid, Consejo Superior De Investigaciones Científicas, 2008.
- Owen, David L. *Neo-Sumerian Archival Texts Primarily from Nippur in the University Museum, The Oriental Institute and the Iraq Museum (Natn)*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1982.
- M. Sigriths and T. Ozaki, *Neo-Sumerian Administrative Tablets from the Yale Babylonian Collection, Part One*, Madrid: Consejo Superior De Investigaciones Científicas, 2009.
- M. Sigriths and T. Ozaki, *Neo-Sumerian Administrative Tablets from the Yale Babylonian Collection, Part Two*, Madrid: Consejo Superior De Investigaciones Científicas, 2009.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. W.G. Lambert 1966, “Ancient Near Eastern Seals in Birmingham Collections”, *Iraq, Vol. 28, No. 1*, s. 73. Walter R. Bodine 2006, “YBC 6996: A Name List from a Mesopotamian School”, *Journal of Ancient Near Eastern Society*, 30 (1), s. 12-13.

19-1-2019

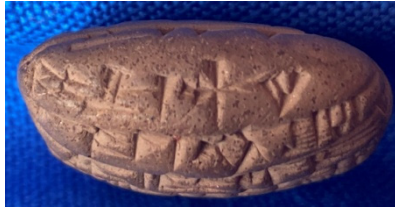
Ön Yüz

Arka Yüz

Alt Kenar

Üst Kenar

Sağ Kenar

YENİ ASSUR DÖNEMİ ASKERİ KAMPLARININ (UŞMANNU, MADAKTU, KARĀĒU) SAVUNMA SİSTEMLERİ*

Tarık GÜNCE**

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Ekim 2023

Kabul: 27 Kasım 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: October 16, 2023

Accepted: November 27, 2023

Öz

Yeni Assur Dönemi askerî kampları, pratiklik, seferin kapsamı, süresi, kamp inşasının ekonomik boyutu, düşmanın sayısı, gücü ve donanımı gibi faktörler ve de coğrafya göz önüne alınarak taktiksel bir şekilde dairesel, dikdörtgen ve kare planda inşa edilmiştir. Bu çalışmada Assur askerî kamplarının, savunma sistemleri, planları, coğrafya ile uyumu, dönemsel değişimleri, zayıflıkları ve donanımında düşmanın etkisi savunma mimarisi bağlamında incelenmiştir. Tasvirli sanat eserleri referansında irdelenen askerî kamplar, planları bakımından dairesel, kare ve dikdörtgen olarak üç grupta değerlendirilmiştir. Assur askerî kamplarının gerçek plan tipinin nasıl olması gerektiği konusuna ilişkin argümanlar bütün boyutlarıyla sunulmuştur. Çalışmanın en çarpıcı noktasını oluşturan farklı kamp planlarının tasvirli sanat eserlerinde işlenmesinde sanatçıların etkisi ve yetkinlikten uzak uygulamaları geniş bir perspektifte verilmiştir. Sanatçıların dairesel planda işlemesi gereken kampları, oval bir planda işlemesinin altında yatan sebeplere detaylıca yer verilmiştir. Farklı planlara sahip askerî kampların birbirine göre sağladığı avantaj ve dezavantajlara yer verilmiştir. Kampların yerlerinin saptanamaması ve yazıtlarda da konuyla ilgili yeterli bilgi bulunmaması nedeniyle

* Bu çalışma, Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde 2022 yılında tamamlanan Assur Askerî Mimarisi (Yeni Assur Dönemi MÖ 934-612) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, guncetarik0@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4862-2744.

sanatçıların işlediği askerî kamp tasvirleri, bu açıdan kayda değer birer başvuru kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: Askerî Kamplar, Kule, Savunma Duvarı, Yeni Assur Dönemi.

Defence Systems of Neo-Assyrian Military Camps (ušmannu, madāktu, karāšu)

Abstract

Neo-Assyrian military camps were tactically built in circular, rectangular, and square plans, considering factors such as practicality, the scope and duration of the campaign, the economic dimension of camp construction, the number, strength, and equipment of the enemy, and geography. In this study, Assyrian military camps, defense systems, plans, compatibility with geography, periodical changes, weaknesses, and the effect of the enemy on their equipment are examined in the context of defense architecture. The military camps, which were analyzed with reference to the depicted artworks, were evaluated in three groups circular, square, and rectangular in terms of their plans. The arguments regarding the actual plan type of Assyrian military camps are presented in all its dimensions. The most striking point of the study given in a wide perspective is the influence of artists on the rendering of different camp plans in depictive artworks including certain artistic shortcomings. The reasons underlying the artists' rendering of the camps, which should have been rendered in a circular plan, in an oval plan are given in detail. The advantages and disadvantages of military camps with different plans compared to each other are included. Since the locations of the camps cannot be determined and there is not enough information on the subject in the inscriptions, the depictions of military camps rendered by the artists are a noteworthy source of reference in this respect.

Keywords: Military Camps, Tower, Defence Wall, Neo-Assyrian Period.

Assur Çekirdek Bölgesi'nin dışında kalan bölgelere askerî seferler gerçekleştiren Assur ordusu, sonraki gün sefere devam edilecek şekilde belirli alanlarda geçici veya savunma duvarı ile çevrelenmiş yerlerde daha uzun süreli olarak kamp kurmuşlardır. Bu nedenle inşa edilen askerî kamplar (ušmannu, madāktu, karāšu),¹ birçok fonksiyonu bünyesinde barındırarak

¹ Fales, Frederick Mario and Rigo, Monica. "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments". in: L. Milano and F. Bertoldi (eds.). *Paleonutrition and Food Practices in the Ancient Near East: Towards a Multidisciplinary Approach, History of the Ancient Near East, Vol. 14*, (2014): 414; Morello, Nathan. *Fortificazioni di Frontiera di*

Assur ordusuna hizmet etmiştir. Bunların dışında askerî kamplar, istihbarat raporlarının ulaşacağı, yeni askerlerin katılacağı, eyaletlerden gelen gıdaların toplanacağı merkezler olması nedeniyle aynı zamanda seferin kaderini değiştiren öneme sahip kritik noktalar olarak tanımlanabilir. Bunun yanında askerî kamplar, sefer sürecinde nelerle karşılaşabileceklerini görebilmeleri için keşif seferleri yapacakları, kendilerine güzergâhları boyunca düşmanların konumları hakkında istihbarat raporlarının geleceği alanlardı. Kampların kurulmaması durumunda güvenlik açısından zafiyet oluşacaktı. Ordu ve ordunun hizmetinde olan hayvanlar dinlenemeyecekti.² Bu sebeple etrafi fiziksel olarak sınırlandırılmayan bir alanda dinlenmeye çekilemeyen ordunun psikolojik olarak huzurlu olamayacağı da söylenebilir.

Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen askerî kamplar ile ilgili birçok bilinmezlik mevcuttur. Kampların ne kadar süreyle inşasının tamamlandığı, askerî kampların boyutlarının ne kadar olduğu,³ kampları çevreleyen duvarlar ve duvarlar üzerine yerleştirilen kulelerin kaç metre ölçülerinde inşa edildiği bilinmemektedir. Duvarı destekleyen kulelerin arasındaki mesafe, çadırların boyutu ve kapıların ölçüleri tümüyle gizemli kalmıştır. Askerî kampın kapasitesinin ne kadar olduğu hakkında yine bilgi sahibi olunamamaktadır. Kamp tasvirleri içerisinde, hizmetliler, görevliler ve esirlerin etnik kökeni yine bilinmezler arasında sayılabilir. Askerî kampta çalışan ve savaşın dışında ikinci planda kalan; asker ve hayvanların ihtiyaçlarını gideren görevlilerin nerede barındığı hususunda yine sağlıklı bilgilere ulaşılamamaktadır.

Epoca Neo-Assira. (PhD Thesis). (Udine: Università Degli Studi di Udine, 2010), 171; Morello, Nathan. "Frontiers and Fortifications in Assyria: an introduction", G. Affanni, et al. (eds.). *Broadening Horizons 4. A Conference of young researchers working in the Ancient Near East, Egypt and Central Asia*, University of Torino, October 2011, *BAR International Series. Vol. 2698*, (2015): 241-243; Morello, Nathan. "Building the Frontier: Frontier Fortifications in Neo-Assyrian Empire". R. Frederiksen, et al. (eds.). *Focus on Fortifications: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East*. 2016: 43-44, 47.

² Akyüz, Faruk. *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 221-222.

³ Assur askerî kamplarının savunma duvarına yerleştirilen kuleler, kör nokta sorununu ortadan kaldırarak etkili bir savunma anlayışı sağlamaktadır. Askerî kamplardaki savunma duvarlarıyla beraber betimlenen kulelerin sayısından askerî kampın boyutu hakkında bir fikir yürütülebilir. Askerî kampların kalıntıları günümüze ulaşmadığı için kulelerin arasındaki mesafe konusunda, Assur kentlerindeki kuleler arasındaki mesafeden yararlanabilir. Kuleler arasındaki mesafe ilişkisi ortaya koyulurken Assur kamplarının duvarlarına boyut olarak yakın ölçekte olabileceği düşünülen ön tahkimatlar grubundaki savunma duvarlarının kulelerinin daha isabetli bir seçim olabileceği düşünülmektedir. Assur kentlerindeki kuleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 121-129.

Kampların kaç gün süre ile kurulu kaldığı konusundaki bilgi kaynağını, III. Tiglat-pileser'in yıllığı oluşturmaktadır. III. Tiglat-pileser, Damaşkus (Şa-imerişayu) kuşatmasında Rezin'in kenti yakınına 45 gün süre ile kamp kurduğu bilgisini vermektedir.⁴ Askerî kampların iyi derecede tahkim edilmiş mimarisi, askeri kampa getiren lojistik, kapsamlı katılım ve yukarıda yer verilen yazılı kaynaktaki 45 günlük kamp süresi; Assur askerî kampları içerisinde kısa süreli kampların hâricinde kampların varlığını kanıtlamaktadır. Askerî kampların sahip olduğu savunma sistemleri nedeniyle kamplara ciddi anlamıyla yatırım yapıldığı ve bunların tek seferlik kullanım için inşa edilmediği anlaşılmaktadır.

Yeni Assur Dönemi askerî kamp kabartmalarında çoğu zaman kampın temel savunma unsurlarına yer verilmiştir. Alanın sınırlı olması, daha çok verilmek istenen sahnenin işlenmesi nedeniyle askerî kampları çevreleyen hendeklere yer verilmemiş olabilir. Kabartmalarda işlenen kamplara bakıldığı zaman, askerî kamplar kurulurken imparatorluğun ekonomisine yük bindirdiği, mimari unsurları inşa ve planlamada uzman, usta ve meslek gruplarının yer aldığı, iş gücünün ve zamanın harcanması nedeniyle ciddi bir organizasyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda askerî kampların inşasının külfetli bir inşaat programından geçirildiği düşünülünce, savunma mimarisinin önemli bir halkası olan hendeklerin (*hırışu*), Yeni Assur Dönemi askerî kamplarında yer alması bir ihtimal dahilinde değerlendirilmelidir.⁵ Çünkü tasvirli sanat eserlerinde betimlenen bütün askerî kamplar, dağlık ve düşmanın kolayca ulaşamayacağı bir coğrafyada kurulmamıştır. Bu sebeple coğrafyanın savunma mimarisini desteklemediği noktalarda hendeklere başvurulmuş olabilir.⁶ Kampları kuşatan hendeklerin boyutunun, kentlerin hendeklerine göre daha mütevazı ölçülerde olması gerekmektedir.⁷

⁴ Akyüz, *Asur Ordusu*, 222; RINAP 1 no. 20: 10'-11'.

⁵ Assur krallarının "eşsiz" olarak niteledikleri başkentlerinde dâhi hendeklerin varlığı yönünde verdiği bilgiler oldukça sınırlıyken, günümüzde yerleri saptanamadığı için arkeolojik kazıların yapılamadığı askerî kamplarda hendekler ile ilgili kesin kanıtlara ulaşmak mümkün değildir. Öte taraftan sınırlı alan ayrılarak tasvir edilen askerî kamp kabartmalarında hendeklerin işlenmemesi, kampların bazılarının hendekler ile korunmadığı anlamı da çıkartılamaz. Assur hendekleri için bkz. RINAP 3/1 no. 18: vii 19b-22; RINAP 3/1 no. 38: 13b-19a.

⁶ Stillman, Nigel and Tallis, Nigel. *Armies of the Ancient Near East 3000 BC to 539 BC*. Sussex: Wargames Research Group, 1984, 202; Vidal, Jordi. "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III". *GLADIUS* 32. (2012): 21.

⁷ Roma askerî kamplarını güçlendiren hendekler ile ilgili Polybius (MÖ 200-118), Josephus (MS 37-100), Hyginus ve Vegetius (MS 390) gibi klasik yazarlar farklı genişlik ve derinlik ölçüleri önermektedirler. Roma kamplarının savunulmasında önemli bir eleman konumundaki hendeklerin kesit ve ölçüleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Keeley,

Hendeklerin su ile ilişkisi tümüyle gizemli kalmış bir konudur; ancak nehir veya nehir kollarının yakınana kurulan askerî kampları çevreleyen hendeklerin bir kısmı su ile doldurulmuş olabilir.

Yeni Assur Dönemi askerî kampları, *dūr madakti*⁸ olarak adlandırılan savunma duvarı ile kuşatılmaktaydı. *dūr madakti*'nin yapımında kerpiç ve ahşap malzemenin kullanıldığı bilinmektedir.⁹ Kuleler, savunma duvarının üzerine belirli aralıklarla veya gelişi güzel bir şekilde yerleştirilmiştir. Bir saldırı veya kuşatma tehlikesi karşısında askerî kampı, daha etkili savunmak için kampı kuşatan duvar ve kuleler, mazgal dişleri ile desteklenmiştir.

Kamplara giriş, kampın orta ekseninden geçirilen ana yolun iki uca birleştiği kapılar üzerinden sağlanır. Büyük çoğunluğu iki ve dört kapıdan girişe sahip askerî kamplarda, bir ve üç girişli örnekler de görülmektedir. Askerî kamplar için de zayıf bir nokta niteliğindeki kapılar, kapı kuleleri ile korunmaktadır. Kamp kapılarının görünümüne dair en önemli kaynağı, III. Tiglat-pileser dönemine tarihlenen dairesel planlı kamp kabartması oluşturmaktadır (Şekil 10). Kemerli kapının her iki yanına kuleler yerleştirilmiştir. Savaş arabaları ve diğer arabaların trafiği nedeniyle kapı açıklığı geniş tutulmuştur. Kapı yapılarında muhtemelen kilitlenebilen çift kanatlı kapılar tercih edilmiştir. Vali Duri-Assur'un, Assur kralına gönderdiği bir mektubu, kale inşaatlarının ayrıntıları hakkında bilgi veren önemli bir kaynak niteliğindedir. Söz konusu Nimrud mektubunda (ND 2666), ana girişteki kapiya kitleme mekanizmasının eklendiği bilgisi verilmektedir.¹⁰ Mektuptaki ifadelerden hareketle müstahkem yapılar gurubundaki kamplarda da ahşap kapıların kitleme sistemine sahip olduğu söylenebilir.¹¹

Yeni Assur Dönemi kentlerinin savunma duvarlarında ve duvarların üzerine yerleştirilmiş kulelerde¹² pencere, hava delikleri veya atışların

Lawrence H., Marisa Fontana and Russell Quick. "Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications". *Journal of Archaeological Resource* 15, (2007): 61.

⁸ *dūr madakti* ifadesinin tanımı ile bilgiye Assur kraliyet mektubundan ulaşılmaktadır. İlgili yazıtta, "kamp duvarına" atıfta bulunmaktadır. SAA 5 160: 8'. Daha fazla bilgi için bkz. Akyüz, *Asur Ordusu*, 223; Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 415; Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 172.

⁹ Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 415-416.

¹⁰ Parker, Bradley J. "Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier". *Iraq* 59, (1997): 79-80.

¹¹ Akyüz, *Asur Ordusu*, 224; Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 416.

¹² Assur kentinde, köşeleri yuvarlatılmış burçlarda atış açıklığının eklendiği görülmektedir. Yeni Assur Dönemi'nde pek yaygın olmayan bu uygulama hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 74-75.

yapıldığı açıklıklara ulaşılmazken, askerî kamplarda bunların kullanımına yönelik kanıtlar, rölyeflerden bilinmektedir (Şekil 1a-e). Bu çalışmada ele alınan beş askerî kamp kabartmasında pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı kare, dörtgen ve dairesel biçimli açıklıklar tespit edilmiştir. II. Assurnasirpal dönemine (MÖ 883-859) ait tek kamp kabartmasının (Şekil 1e) savunma duvarında ve savunma duvarı üzerindeki kulelerinde dairesel açıklıklar görülmektedir. Dairesel biçimli olması sebebiyle ele alınan diğer kamp kabartmalarındaki açıklıklardan farklılık göstermektedir. Söz konusu unsurun hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklık olabileceği üzerinde durulmaktadır.¹³ Diğer dört kabartmanın kuleleri, kare veya dörtgen biçimli açıklıklara sahipken (Şekil 1a-1b-1c-1d), bunların içerisindeki iki örneğin ise kule ve savunma duvarında kare veya dörtgen biçimli açıklıkların eklenerek oluşturulduğu anlaşılmaktadır (Şekil 1a ve 1d).

Askerî kamplar, kentlere göre savunma sistemleri açısından daha sınırlı donanımlara sahiptir. Bu nedenle de bazı açılardan kentlerin savunma sistemlerinden ayrılmaktadır. Kampların seferler süresince ve belirli zaman aralığında kullanıldığı bilinmektedir. Çoğu zaman Assur kentlerinin oldukça uzağında kurulan Assur kampları, düşman tehlikesine açık bir vaziyete bulunmaktaydı. Assur askerî kamplarının yerlerinin henüz saptanmamış olması ve yazıtlarda da savunma duvarı ve kulelerinin boyutuyla ilgili bilgilere ulaşılmaması hususlardaki bilgiler gizemini korumaktadır. Ancak bunların mukavemet açısından kent surları ve surların üzerindeki kuleler ile karşılaştırılabilecek nitelikte olduğu söylenemez. Askerî kampların savunma duvarı ve kuleleri üzerine yerleştirilen dairesel, kare veya dörtgen açıklıklar, kentlere göre savunmasız ve saldırıya açık olan askerî kamplarda, düşmanın ani saldırılarına etkili müdahale etmek için ve etrafın gözetlenmesinde, önemli bir role sahip olmalıdır.

Assur ordusu ve beraberindeki ekip, çeşitli materyalleri yanına almış ve bazılarını da kamp alanından veya çevresinden temin etmesi nedeniyle yanına alacağı materyallerin miktarını dengelemiştir. Suyun bol olduğu bir ortamda daha az su taşınması ve balık avlamada kullanılan aletlerin getirilmesi örnek gösterilebilir. Askerî kampın kurulduğu yerde ağacın bulunması, bu metanın taşınma zahmetinden kurtulması belli başına önemli bir avantajdır. Kamp alanından veya çevresinden getirilen ağaçlar; kampın savunma duvarında, ekibin kalacağı çadırların içerisinde (taşıyıcı/destekleyici eleman), mobilyada, yakacak ihtiyacında ve geriye kalan diğer faydalı yerlerde kullanılmıştır. Otlakların fazla olduğu bir yerde kamp kurulması halinde ordunun beraberinde daha az miktarda yem getirmiş olabileceği

¹³ Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 416.

öngörülebilir. Kamp alanının Assur denetiminde olan bir merkeze yakınlığı da kamp alanına taşınacak lojistik konusunda etkili olduğu değinilmesi gereken bir diğer noktadır. Ayrıca kampın kurulacağı alana giderken yol üzerinde bulunan Assurlulara bağlı eyaletlerden veya diğer Assur merkezlerinden de bazı malzemeler temin edilebileceği için, söz konusu materyallerin tümüyle seferin hareket noktasından alınmasına gerek olmadığı düşünülebilir.

Assur askerî kamplarının, etrafını sınırlandıran bir savunma duvarına sahip olması, duvarın kule ve mazgal dişleriyle desteklenmesi, kontrollü giriş-çıkışlar için çeşitli donanımlar ile donatılan kapıların bulunması, kampta rahip, aşçı, fırıncı, kasap, at bakıcısı, sıradan işçiler, asker, uzman, usta ve meslek gruplarının mevcut olması, kentler ile çeşitli benzerliklere sahip olduğu düşünülebilir. Bu nedenle bu tip kamplar, belli bir zaman aralığında, iş gücü harcanarak ve birden fazla kez kullanılmak üzere inşa edilmiştir. Kalıcı mimariye sahip çok amaçlı askerî kampların hâricinde yazıtlar yoluyla varlıklarına ulaşılan bir diğer Yeni Assur Dönemi askerî kamp türünü, geçici kamplar oluşturmaktadır. Ana yurdunun dışına yapılan sefer sayılarıyla nam salan Assurluların, seferleri süresince her zaman kalıcı kamplarda kalmaları mümkün olmamıştır. Bu nedenle de günü birlik kampların kurulması zorunlu bir hale gelmiştir.¹⁴

Assur krallarının dağ ve dağ eteğine kamp kurmalarında avantajlı ve dezavantajlı durumla karşılaştıkları düşünülmektedir. Kamp kurmada yüksek ve erişilmez bir dağ ve dağ eteği seçilmesi durumunda, düşmanın buraya ulaşma tehdidi ortadan kaldırılmış olabilir. Ayrıca yüksek bir yerden çevrenin kolay bir şekilde gözlemlenebileceği de unutulmamalıdır. Diğer taraftan yüklü Assur birliği ve beraberindeki diğer kişilerin dağa tırmanması, kampın kurulacağı alana ulaşması, fauna ve flora açısından zengin sayılmayan bir coğrafyada askerî kampın kurulması orduyu ve beraberindeki hizmetlileri olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Askerî kamplar kurulurken dikkat edilen bir diğer nokta, kampların kuşatması devam eden kentlerin yakınına kurulmasıdır.¹⁵ Çünkü kuşatılan kent ile kamp arasındaki mesafenin artması, askerî birliğin daha fazla enerji kaybetmesi ve yorulması anlamına gelecektir. Bu nedenle iki nokta arasındaki mesafe kısa tutularak, askerlerin daha yüksek enerjiyle düşman ile mücadele etmesi sağlanabilir.

¹⁴ RIMA 2 A.0.99.2: 105-112; RIMA 2 A.0.100.5: 41-70.

¹⁵ Akyüz, *Asur Ordusu*, 222.

Askerî Kampların Planları ve Dönemsel Olarak Farklı Kamp Planlarının Tercih Edilme Nedenleri

Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen kabartmalarda işlenen askerî kamp planlarının tipolojik ayırımları yapılırken; dörtgen, kare, dikdörtgen, dairesel ve oval/eliptik gibi ifadeler kullanılması nedeniyle ortak dil görülmemektedir. Öte taraftan Assur uzmanlarınca, Assur askerî kamplarının gerçek plan tipinin nasıl olması gerektiği konusuna ilişkin yapılan çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Askerî kampların irdelendiği bu çalışmada söz konusu gruplandırmalar içerisinde oval/eliptik planlı askerî kampların, dairesel planlı kamplar içerisinde değerlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır (Şekil 2). Assur'un askerî yapısının oval planlı inşa edildiğine dair bir kanıt rastlanmamıştır. Aynı zamanda askerî kampların oval planda inşa edilmesinin savunma açısından katkıları tartışmalıdır.¹⁶ Bu tipteki askerî kampların daha çok sanatçıların seçimi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷ Dairesel bir şeklin herhangi bir malzeme üzerine kabartma olarak işlenmesinin oval bir şekle göre daha zor olduğu göreceli bir görüşten uzaktır. Dairesel bir alana, detaylar işlenirken, öğelerin yerleştirilmesinde daha fazla hesaplamalar yapılacağı için, bu durumun sanatçıyı zorladığı, yordduğu ve yavaşlattığı düşünülmektedir. Metal veya taş cinsi bir malzeme üstüne işlenen askeri kamp planı, dairesel işlenmesi, beraberinde bazı ölçümlerin yapılması, simetrinin kullanılması ve estetik açıdan göze hitap etmesi gerekmektedir. Kamp duvarının merkezden eşit uzaklıkta olacak şekilde kamp alanını çevrelememesi, bazı yerlerde içeri veya dışarıya girecek şekilde işlenmesi kampın en başta estetik görünümünü

¹⁶ III. Tiglat-pileser, Sanherib ve Assurbanipal dönemi rölyeflerinde sanatçıların tasvir ettiği düşünülen oval planlı kampların varlığı belirsizdir. Söz konusu askerî kampların arkeolojik olarak tespit edilmemesi kampları daha gizemli kılmaktadır. Kalıntıları günümüze ulaşan daha geç dönem askerî kamplarında da oval planın pek tercih edilmemesi Assur rölyeflerindeki oval planlı askerî kamplara sorgulayıcı bir bakış açısıyla bakmak için yeterli bir neden olduğu düşünülmektedir. Oval planın diğer planlara göre vazgeçilmeyecek avantajları bulunsaydı, daha sonraki dönemlerde birçok uygarlık tarafından yaygın bir şekilde kullanılması gerekirdi. Roma Dönemi askerî kampların planları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Costa García, José Manuel. "Roman Camp and Fort Design in Hispania: An Approach to the Distribution, Morphology and Settlement Pattern of Roman Military Sites during the Early Empire". in: C. S. Sommer, S. and Matešić (eds.). *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Limes Congress in Ingolstadt 2015*. (2018): 986-998; Jones, Rebecca H. (2012). *Roman Camps in Britain*. Gloucester: Amberley Publishing, 2012, Fig. 3-6; Jones, Rebecca H. "What is a camp". in: N. Hodgson, P. Bidwell and J. Schachtmann (eds.). *Roman Frontier Studies 2009. Proceedings of the XXI International Congress of Roman Frontier Studies (Limes Congress)*. (2017): 523.

¹⁷ Arkaik ve Klasik Dönem Grek Sanatındaki mimari plastik ve vazolardaki betimleme ile resim alanının ilişkisi üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, Fikret. Über die Bedeutung des Bildfeldes in der Bauplastik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*. no.1, (2012): 189-199.

olumsuz yönde etkileyecektir. Assur kamp rölyeflerinde yatay panellere ayrılarak sahnelerin işlenmesi yaygın bir kullanımdır. Askerî kampların oval bir planda işlenmesinin yatay ekseninde dairesel bir şekle göre daha geniş alan sağlamaktadır. Askerî kamp kabartmalarında işlenen figürler ve diğer bütün unsurlar genellikle yatay bantlar ile iki ve dört sıra haline verildiği için betimlenmesi istenilen kompozisyon için yeterli bir alan elde edilmekteydi. Bu sayede kampın boyutu dikey yönde dar tutularak kampın dışındaki alanda işlenecek tasvirler için de yer açılmaktaydı. Uzun ve birbirinin devamı niteliğindeki sahneler, dairesel planlı bir kamp kabartmasında verildiğinde sanatçının yer seçimi için kampın merkezi veya merkezine yakın kısımları seçmek zorundadır. Çünkü dairenin şekli nedeniyle dairesel planlı bir kamp yatay bantlara ayrıldığında kampın yukarı ve aşağı kısımları daralacağı için buralara yerleştirilen figürler; küçük, çömelmiş, eğilmiş veya oturmuş vaziyete yapılmalıdır. Balawat Kapısı tunç şeritlerinde dairesel kamp kabartmalarının alt ve üstten şeritler ile sınırlandırılması sonucunda sanatçının yaşadığı sorunlara, ilgili kamp kabartmalarında değinilecektir. Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı Assur kamp kabartmalarında bu durum sanatçılar tarafından tecrübe edildikten sonra dairesel planın yerini, oval plan almış olabilir.

Assur rölyeflerinde işlenen en eski kamp planı, dairesel planlıdır (Şekil 1e).¹⁸ Dairesel planlı kamp geleneği, III. Salmanassar ile devam etmiştir. III. Salmanassar dönemindeki dairesel kamplar yedi, kare planlı kamplar dört ve dikdörtgen planlı askerî kamplar 10 örnek ile temsil edilmektedir.¹⁹ III. Salmanassar, üç farklı kamp inşasını gerçekleştiren tek Assur kralıdır. Kralın bu şekilde bir uygulamaya gitmesinin kronolojik bir nedenle açıklanmayacağı düşünülmektedir. Vidal'in²⁰ kampların plan ve kronolojisine yer verdiği tablo çalışmasında III. Salmanassar'ın aynı yılda farklı kamp planlarını tercih ettiği anlaşılmaktadır. III. Salmanassar'ın birden fazla askerî kamp planında inşaat programına başvurmasında birçok faktörün

¹⁸ Orta Assur Dönemi krallarından I. Salmanassar (MÖ 1274-1245)'ın yazıtında, Qutulara karşı yapacağı savaşta en iyi savaş arabalarını askerî kampından tedarik ettiği bilgisine yer verilmiştir. RIMA 1 A.0.77.1: 88-97. Bu bilgiden yola çıkılarak Yeni Assur Dönemi'nden önce de Assurlularda askerî kampların varlığına ulaşılabilir.

¹⁹ Schachner ve Vidal çalışmalarında Balawat Kapısı bronz bantlarında dört tip askeri kamp planı olduğuna yer vermişlerdir. Ancak Balawat Kapısı kamplarını tasvir eden sanatçıların dairesel kampları, rozet bezemeli ince şeritlerin arasına ortalayamaması sonucunda araştırmacıların yanıldığını savunmaktayız. Schachner, Andreas. *Bilder eines Weltreichs, kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassar III, König von Assyrien*. Subartu 20. Turnhout: Brepols, 2007, Tab.36; Vidal, Jordi. "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 20.

²⁰ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 20.

etkili olduğu tahmin edilmektedir. Böyle bir seçime gidilmesinde topoğrafya, taktik,²¹ kampın inşaatında rol oynayan kişilerin deneyimi ve tercihi, zaman, kampın güvenliği, seferin kapsamı ve muhtemel süresi, kamp inşasının ekonomik boyutu, düşmanın sayısal çoğunluğu, gücü ve donanımı etkili olmuş olabilir.

II. Assurnasirpal döneminde görülen dairesel planlı askerî kamp planına, III. Salmanassar döneminde kare ve dikdörtgen planın eklendiği öğrenilmektedir. Yazılı belgelerde kampların planı hakkında bir bilgi mevcut olmadığı için kampların en erken örnekleri gizemli kalmıştır. Tasvirli sanat eserlerinde II. Assurnasirpal'in²² devrinden önce askerî kampların ele geçmemesi nedeniyle Assur askerî kampların gelişimi hakkındaki bilgiler II. Assurnasirpal ve sonrasındaki tasvirler ile yorumlanabilmektedir. II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) ve II. Assur-ubalit (MÖ 611-?) aralığında tahtta çıkan Assur kralları içerisinde III. Salmanassar (MÖ 858-824), III. Tiglat-pileser (MÖ 744-727), Sanherib (MÖ 704-681) ve Assurbanipal (MÖ 668-627) devrine tarihlenen rölyeflerdeki askerî kamplara ulaşılmaktadır. Söz konusu bu kralların dönemine tarihlenen rölyefler yorumlanarak kampların plan açısından gelişimleri değerlendirilebilir.

III. Tiglat-pileser dönemi ve sonrasındaki kamplarında, dairesel kamplar yaygınlık kazanmıştır. Kamplarda dikdörtgen ve kare plan, dezavantajlarıyla tecrübe edildikten sonra yerini dairesel plana bırakmış olması kuvvetle muhtemeldir. Kare ve dikdörtgen plana sahip kamplarda dört köşenin bulunması dezavantajlı bir durum olarak yorumlanmaktadır. İki yöne bakan köşeler, savunma açısından zayıflık yaratmakta ve savunmacıları bu köşeleri kontrol etmek zorunda bırakmaktadır. Ancak dairesel kamplarda köşelerin bulunmaması bu sorunları ortadan kaldırmaktadır.²³ Balawat kabartmalarındaki bazı dikdörtgen ve kare planlı kamplarda²⁴ köşe sorunlarına çözüm bulunmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Kampların köşe yapan kısımlarına, kuleler eklenerek savunma açısından bu zayıflık için çözümler aranmıştır.

A. Elayi ve J. Elayi, daire ile karenin çevre uzunlukları ve alanları üzerine yaptığı hesaplamalarla iki önemli sonucu ulaşmıştır. Birincisi, dairenin alanının, karenin alanına oranlanmasıyla; dairenin kareden yaklaşık

²¹ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 21.

²² Layard, Austen Henry. *The Monuments of Niniveh*. London: John Murray, 1853, Pl. 30.

²³ Micale, Maria Gabriella and Davide Nadali. "The Shape of Sennacherib's Camp: Strategic Functions and Ideological Space". *Iraq* 66, (2004): 164.

²⁴ King, Léonard W. *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser, King of Assyria B.C. 860-825*. London: Printed by order of the Trustees, 1915, Pl. VI, Pl. XII, Pl. XXXVI, Pl. XLII, Pl. LX.

%27 daha fazla alana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer sonuç ile karenin çevresinin, dairenin çevresine oranlanması ile karenin daireden yaklaşık %13 daha fazla çevre uzunluğuna sahip olduğuna ulaşılmaktadır. A. Elayi ve J. Elayi, yine aynı yayında yukarıda yer verilen sonuçlardan yararlanarak Sanherib dönemi kampların daha kısa çevre uzunluğuna ve daha fazla alana sahip olduğunu düşünmektedir. Daha kısa çevre uzunluğu sayesinde askerler, daha az sayıda nöbet tutacak ve daha fazla sayıda asker dinlenebilecekti. Daha geniş kamp alanı, insan ve ekipman için daha fazla alan sağlayabilecekti.²⁵ Bu hesaplamalar göz önünde bulundurularak kare ve dairesel planın birbirine göre avantaj ve dezavantajlarına yeni yorumlar eklenebilir. Karenin daha fazla çevre uzunluğuna sahip olması nedeniyle inşa edilen askerî kampların savunma duvarı da daha uzun olacaktır. Bu açıdan bakıldığında kare planlı kampın uzun olan savunma duvarına, daha fazla kule ve mazgal dışlarının eklenmesi ekonomik açıdan kampın maliyetini artıracaktır. Kare planlı kampların inşa sürecinde iş gücüne de daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Yukarıda yer verilen nedenlerden dolayı III. Tiglat-pileser'den itibaren dairesel planlı kampların daha avantajlı olduğu deneyimlenmiş olmalıdır. III. Tiglat-pileser'den sonra kampların inşaat programında dairesel kampların yerini alması bu savı desteklemektedir.

Dairesel Planlı Askerî Kamplar

Balawat kabartmalarındaki askerî kamp tasvirlerinde çevrenin ve kampın içindeki faaliyetlere çok sınırlı yer verilmiştir. Bunda tasvirlerin bronz üzerine işlenmesinin zorluğu ve şeritlerin dar olması gibi nedenler etkili olmuş olabilir (Tablo 1).²⁶

Kalhu Kuzeybatı Sarayı'ndan ele geçen II. Assurnasirpal dönemine tarihlendirilen kamp kabartması dairesel planlıdır (Şekil 1e). Kademelendirilmiş mazgal dışları ile donatılan 13 kule, kamp alanını kuşatan duvarı desteklemektedir. Kuleler, yaklaşık eşit aralıklar ile yerleştirilmiştir ve aşağı kısımda birbirine yakın mesafede tasvir edilmiştir. Kamp alanını dört bölüme ayıran unsurun ne olduğu şüphelidir. Fales ve Rigo,²⁷ bunların yol olabileceğini işaret etmektedirler. Söz konusu unsur, yol olması durumunda askerî kampta, dört kapı açıklığının olması gerekmektedir; ancak rölyefte

²⁵ Elayi, Alain & Elayi, Josette. "Sennacherib's choice of circular/elliptical military camps". *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*. 2022 (2), (2022): 162.

²⁶ Balawat Kapısı'nın bronz bantları, 26-27 cm yüksekliğindedir. Bantlarda iki frize yer verilmiştir. Frizleri sınırlayan rozet bezemeli ince şeritler nedeniyle sahnelerin işlendiği alan daralmıştır. Bu nedenle tunç bantlara işlenen askerî kampların yüksekliği 15 cm'nin oldukça altındadır. Balawat Kapısı bronz bantları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Curtis, John, et al. *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*. London: British Museum Press, 2008, 12.

²⁷ Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 419.

böyle bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Sanatçı, tasvir alanının sınırlı olması ve ön plana çıkartmak istediği ayrıntılar nedeniyle kapılara yer vermemiş olabilir. Yeni Assur Dönemi'ndeki en eski kamp kabartması olduğu için bazı detayların eksik veya yanlış verilmesi yorumlar arasında değerlendirilebilir. Yukarıda bahsi geçen unsurun, kamp alanında önemli yer tutan dört sahneyi ayırmak amacıyla işlendiği söylenebilir. Sanatçı, sadece genel hatlarıyla kuleli duvarın çevrelediği kamp alanını işledikten sonra, ana sahneye odaklanmış olmalıdır (Şekil 1e). Çünkü bu dört sahnede askerî kamptaki yaşam döngüsünün arka planına atıf yapılmaktadır.

Assur kamplarında farklı meslek grubuna ait birçok insan bulunmaktaydı ve beslenme faaliyetleri ile ilgili uzman personellerin görevleri mevcuttu.²⁸ Kampın sağ üst kısmında ayakta duran hadım, sağ eliyle yelpaze gibi bir objeyi tutmaktadır. Onun ilerisinde bulunan ve tabure üstünde oturur vaziyetteki diğer hadım yer almaktadır. İki hadım arasında ayakları hayvan ayağı biçimde yapılmış bir masa bulunmaktadır. Sol üstteki sahnede elinde yelpaze tutan figürün önünde, günümüzdeki servis masalarına benzeyen bir masa yer almaktadır. Masanın üzerinde ve bölmelerinde şişe biçimli kaplar bulunmaktadır (Şekil 1e).²⁹ Rölyefin sağ alt kısmında uzun sakallı bir figür, hafifçe eğilerek, dikdörtgen ya da silindirik biçimli fırının içine fırıncı küreği ile ekmek yerleştirmektedir. Kamp alanının sol alt kısmında yine yemek ile ilgili bir sahne işlenmiştir. Uzun elbise giymiş hadım ve konik başlıklı biri tarafından bel hizalarının altında kalan bir masada kasaplık faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.³⁰ Kamp alanının dışında, atın bakımı, atların beslenmesi ve Assurlu asker eşliğinde dört tutsağın getirilişi tasvir edilmiştir.³¹

Dairesel planlı diğer askerî kamp kabartmaları, benzer konuların işlendiği Balawat Kapısı'nın tunç bantlarından bilinmektedir. III. Salmanassar saltanatının ikinci yılına (MÖ 857) tarihlenen askerî kamp kabartması, bronz bantın üstteki frizinin devamı olan Dabigu kentinin ele geçirilmesi ile ilişkisi kurulmaktadır (Şekil 3).³² Kabartmada, dışarıya doğru belirgin şekilde taşan

²⁸ Kamplarda yer alan *LÚ.NINDA* (fırıncı), *nuhatimmu* (aşçı) ve *tābiḫū* (kasap) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 422-423.

²⁹ Fales ve çalışma arkadaşı, bu sahneyi içkinin fermentasyonu olarak yorumlamıştır. Bkz. Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 419, 422-424; Layard, *The Monuments of Niniveh*, 4.

³⁰ Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 424.

³¹ Sahne ilgili daha fazla bilgi için bkz. Layard, *The Monuments of Niniveh*, 4; Micale and Nadali, "The Shape of Sennacherib's Camp: Strategic Functions and Ideological Space", 172.

³² Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 11.

sekiz kuleli bir kamp tasvir edilmiştir. Geçişlerin iki yarıya ayırdığı kampın üst ve alttaki duvarına dört kule yerleştirilmiştir. Kuleler, kampın savunma duvarı üzerine geliş güzel yerleştirilmiştir. Kampın üzerindeki kapıların her iki yanına konumlandırılan kapı kuleleri, diğer kulelerden daha büyük boyutlu tasvir edilmiştir. Üst kısmı sivri mazgal dişlerine, sadece kulelerde yer verilmiştir. Her kulenin üzerindeki mazgal dişinin üç adet olmasının sembolik olduğu düşünülmektedir. Özellikle girişleri koruyan kuleler daha büyük boyutlu olduğu için burada mazgal dişi sayısının da daha fazla olması gerekmektedir. Alt kısımda ise dizlerinin üstüne çökmüş iki kişinin beslenmede kullanılan bir malzemeyi hazırlamaktadır. Bu sahne, günlük hayattan faaliyetler olarak değerlendirilmektedir.³³

III. Salmanassar dönemine ait bir diğer kamp kabartmasının Urartu coğrafyasında (Suginia) kurulduğu kabul edilmektedir (Şekil 4). Bandın üzerindeki yazıtta, III. Salmanassar'ın, Suginia kentini ele geçirdiği kaydedilmiştir.³⁴ Yazıttaki bilgiler ışığında, III. Salmanassar'ın kampının, Suginia kentinin yakınlıklarına kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Askerî kampın iki bölüme ayrılan savunma duvarının her bir yarısı üzerinde dörder adet olmak üzere toplamda sekiz adet kule bulunmaktadır. Gelişi güzel bir şekilde konumlandırılan kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile güçlendirilmiştir. Askerî kamp, III. Salmanassar'ın diğer dairesel planlı kampları gibi sade bir şekilde tasvir edilmiştir. Bronz üstüne işlemenin getirdiği zorluk dolayısıyla kuleler, geliş güzel bir şekilde yerleştirilmiştir. Askerî kampa girişin sağlandığı iki kapı, kuleler ile güçlendirilmiştir. Bu geçişler, sanatçı tarafından karşılıklı bir biçimde ortalanmamıştır.

III. Salmanassar saltanatının birinci yılına tarihlenen askerî kamp kabartması,³⁵ Hazazu kenti yakınlıklarında kurulan askerî kampı betimlemektedir (Şekil 5).³⁶ Kampın duvarı üzerine 12 kule yerleştirilmiştir. Kampı kuşatan duvar iki geçiş ile yaklaşık iki yarıya bölünmüştür. Kampın yarıdaki duvarı yedi ve aşağı bölümdeki duvarı beş kuleyle desteklenmiştir. Kademelendirilmiş mazgal dişlerine sahip kuleler, duvara geliş güzel yerleştirilmiştir. Yeni Assur Dönemi başkentlerinde varlığına kesin olarak ulaşılan mazgal dişi tipini kademelendirilmiş mazgal dişleri oluşturmaktadır. Assur kentlerinden yansımaları sahip askerî kamplarda da kademelendirilmiş

³³ Schachner, Andreas. *Bilder eines Weltreichs, kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassar III, König von Assyrien*, Subartu 20. Turnhout: Brepols, 2007, 129.

³⁴ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 21; RIMA 3 A.0.102.2: i 23b-24; RIMA 3 A.0.102.64.

³⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 10.

³⁶ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 338.

mazgal dişlerinin görülmesi bu tip mazgal dişlerinin askerî kamplardaki varlığı konusunda önemli bir kanıt sunmaktadır. Balawat Kapısı bronz bantlarında işlenen askerî kamp kabartmalarındaki farklı mazgal diş tipleri, kamp kabartmalarının farklı sanatçılar tarafından yapıldığı yönünde ikna edici noktaları vermektedir.³⁷ Karşılıklı duran iki kapıdan, kamp alanına giriş sağlanmaktadır. Kapıları koruyan kulelerin, kapıdan uzakta yapılması dikkati çekmektedir. Kulelerin kapılardan uzakta konumlandırılması güvenlik açığı oluşturması sebebiyle kamp tasvirinin bir zamanlar hizmet veren askerî kampı, eksik yansıttığı düşünülmektedir. Kampın içinde yer alan kraliyet çadırının önündeki görevli, savaş teçhizatı kuşanmış ordunun kamptan ayrılışını izlemektedir. III. Salmanassar'ın burada olduğu gibi dairesel planlı diğer askerî kamplarda da kamp alanı içinde tasvir edilmemesi nedeniyle, kralın savaş alanına gitmediği sonucuna ulaşılabılır. Sanatçı, bu kabartmayı rozet bezemeli ince şeridin arasına ortalama bir sorun yaşamış gibi görmektedir. Bu nedenle sanatçı; üst kısımda kalan kuleleri, amaçladığı şekilde işlerken, aşağıda kalan kuleler için ayırdığı alan yetersiz kalmış ve kuleleri çok alçak vermek zorunda kalmıştır. Assur kralı III. Salmanassar saltanatının ikinci yılına tarihlendirilen bir diğer kamp kabartması, Suriye coğrafyasında yer alan bir kentin yakınlarında kurulan askerî kampı betimlediği tahmin edilmektedir (Şekil 6).³⁸ Kabartmanın yüzeyindeki tahribat nedeniyle, detaylar iyi bir şekilde seçilememektedir. Dairesel planlı kampın, savunma duvarı üzerine sekiz kule yerleştirilmiştir.³⁹ Savunma duvarından taşan kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile donatılmıştır. Kampın kapı kuleleri, diğer kulelerden daha büyük boyutlu bir şekilde işlenmiştir. Askerî kampın merkezinden geçen yol, kampı iki eş parçaya ayırmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, sanatçı yine dairesel planlı askerî kampı, bronz şeride işlerken, kampı ortalama başarılamamıştır. Bu nedenle askerî kampın hem kule ayrıntıları işlenmemiş hem de dairesel planlı askerî kamp, oval bir görünüm almıştır. Bu gibi sorunlar nedeniyle III. Tiglat-pileser dönemiyle beraber askerî kampların kabartmalara işleme dairesel planın terkedilmiş olabileceği düşünülmektedir.

³⁷ Assur mazgal dişlerinde hâkim tipi, kademelendirilmiş mazgal dişleri oluşturduğu kazılardan kesin olarak bilinmektedir. Bunun aksine tasvirli sanat eserlerinde farklı mazgal diş tiplerinin ortaya çıkmasında çeşitli sebepler etken olmaktadır. Yeni Assur Dönemi mazgal dişleri hakkındaki tartışma için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 59-65, 264-265.

³⁸ Schachner, *Bilder eines Weltreichs*, 123, 130; Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 12.

³⁹ Toplam kule sayısına, kampın üst kısmındaki tahribat nedeniyle korunamayan iki kule de eklenmiştir.

Dairesel planlı bir diğer askerî kamp kabartması, III. Salmanassar'ın Suriye seferlerinden birini konu almaktadır.⁴⁰ Kamp, III. Salmanassar saltanatının 11. yılına (MÖ 848) tarihlendirilmektedir.⁴¹ Kompozisyonun askerî kamp sahnesinin yarısından fazlası korunmuştur. Askerî kampın alt ve üst kısımları, bronz bandın ince şeritleri arasında kalması nedeniyle bu kısımlardaki ayrıntılar, sanatçı tarafından gerçeğinden uzak bir şekilde verilmiştir. Sanatçı dairesele olarak planladığı kampı, iki şerit arasına ortalayamadığı için oval bir şekilde vermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle betimlemek istediği unsurları amaçladığı doğrultuda işleyememiştir. Kamp duvarının aşağı bölümüne yerleştiremediği kuleler bu durumun kanıtlar niteliktedir. Belirtilen sebeplerden dolayı ilgili kampta betimlenen kule sayısı, net olarak verilmeyecektir; ancak Schachner (Şekil 7b)'in çiziminde dokuz kule görülmektedir. Kulelerin mazgal dişleri, üst kısmı sivri mazgal dişleri tipindedir. Kuleler, farklı sanatçıların elinden çıkmış gibi farklı boyut ve biçimlerde işlenmiştir. Dairesel planlı kampa geçişin sağlandığı kapılara ve ayrıca yola yer verilmemesi sanatçının bir diğer teknik kusuru olarak sayılabilir. Askerî kamp tasvirinin sağındaki atlar ve kraliyet çadırı, II. Assurnasirpal'in kabartması ile kuvvetli benzerlikler göstermektedir (Şekil 1e).⁴²

III. Salmanassar saltanatının 11. yılına (MÖ 848) tarihlendirilen dairesele planlı askerî kamp kabartması, Balawat Kapısı bronz şeritlerine işlenmiştir (Şekil 8).⁴³ Önceki kabartmada olduğu gibi söz konusu bu kabartma, Hamat yakınlarında kurulmuş bir askerî kampı temsil ediyor olabilir.⁴⁴ III. Salmanassar dönemine ait diğer dairesele planlı kamp tasvirlerindeki gibi kulelerin üst kısmı sivri mazgal dişleriyle donatılmıştır. Üst kısmı sivri mazgal dişlerinin askerî kamp kabartmalarında görülmesinde, sanatçıların tercihinin etkili olduğu düşünülmektedir. Kampın en az beş kule ile desteklendiği görülmektedir.⁴⁵

III. Salmanassar dönemi, başka bir kamp kabartması, Hamat seferine atıfta bulunmaktadır.⁴⁶ Askerî kampın çiziminde üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip beş kuleye yer verilmiştir (Şekil 9). Kampa giriş, kamp duvarının sağ ve soluna karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki kapıdan

⁴⁰ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 340.

⁴¹ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 18.

⁴² Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 340.

⁴³ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 18.

⁴⁴ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 34.

⁴⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 18.

⁴⁶ Curtis, John, et al. *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*, 14; Vidal, Jordi. "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 19.

sağlanmaktadır. Soldaki girişin kapı kuleleri, girişin her iki yanında işlenirken; sağdaki girişin kapı kuleleri girişin uzağına yerleştirilmiştir. Bu nedenle kampın sağ girişinde güvenlik açığının oluşmasına yol açtığı söylenebilir. Kampın alt kısmında tasvir edilen iki kişiden sağdakinin yayı onardığı tahmin edilmektedir.⁴⁷ Sanatçı tarafından dairesel planlı tasarlanan askerî kamp, Balawat Kapısı bronz bantlarında işlenen diğer örneklerdeki gibi askerî kamp, şeritlerin arasında düzgünce ortalanamadığı için askerî kampın savunma duvarının yukarı ve aşağıdaki sınırları işlenememiştir. Kampın planını doğru olarak yansıtan dairesel biçim, oval bir görünüm almış ve savunma duvarının üstüne betimlenmesi planlanan kulelere yer verilmemiştir.

II. Assurnasirpal'le başlayan ve oğlu III. Salmanassar dönemiyle sayıları artan dairesel planlı askerî kamplar, III. Tiglat-pileser ile beraber yaygınlaşmış ve sonraki krallar tarafından da değişmeden kamp planı olarak kullanılmıştır.⁴⁸ III. Tiplat-pileser'in kamp tasvirlerinde, betimlenen alanın askerî kamp olduğu yönünde daha ikna edici detaylara ulaşılabilmektedir. Bunlar arasında sayılabilecek en önemli unsur, normal askerler ve rütbeli askerlere ait çadırlardır. Hâlâ doğal çevrenin kabartmalarda işlendiği söylenemez.

III. Tiglat-pileser dönemine tarihlenen askerî kampın savunma duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip 18 kule (± 2) ile desteklenmiştir (Şekil 10). Kamp tasvirinin üst ve alt kısmında kemerli birer kapı bulunmaktadır. Kulelerle korunan kapı, iki kanatlıdır. Kapıların iki kanatlı olması genişlikleri konusunda ipucu sağlamaktadır. Geniş kapıların tercih edilmesinde, savaş arabaları ve diğer arabaların trafik akışının etkili olduğu düşünülmektedir. Dış dünya ile fiziksel bağlantının sağlandığı kapılar, askerî kamplar için de birer zayıf nokta niteliğindedir. Kamp kapılarında kullanılan geçiş sistemleriyle ilgili bilgiler mevcut değildir ve bu kapıların birden fazla eş bölmeli sisteme sahip "dolambaçlı kapılar" olarak ifade edilebilen Yeni Assur kent kapılarına benzerliği kanıtlanamamaktadır.⁴⁹ Ancak yazıtlardan (ND 2666) sağlanan bilgilerden yola çıkarak müstahkem yapılarda kilitleme sisteminin kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁰ Savunma sistemleriyle donatılan askerî kampların kapılarında da düşman saldırıları karşısındaki zayıflıkları ortadan kaldırmak için kilitlenebilir kapıların kullanılmış olması muhtemeldir. Çünkü sadece kapılara

⁴⁷ Schachner, *Bilder eines Weltreichs*, 129.

⁴⁸ Kabartmalarda oval planlı işlenen askerî kamplar, Yeni Assur Dönemi'ndeki dairesel planlı olduğu düşünülen askerî kampları temsil ettiği için bütün oval görünümlü askerî kamplar, dairesel planlı askerî kamplar başlığı adı altında verilecektir.

⁴⁹ Yeni Assur Dönemi kapıları hakkında detaylı bilgi için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 130-170, 266-267.

⁵⁰ Parker, "Garrisoning the Empire", 79-80.

yerleştirilen kulelerle düşmanın içeriye sızmasının engellenemeyeceği bilinmektedir. Ayrıca açık bırakılan kapılardan içeriye girecek yabancı hayvanların da önemli bir tehlike oluşturacağı ortadadır. Bu nedenle her koşulda Assur askerî kamp kapılarının kilitlenme sistemiyle donatılması beklenebilir.

Kapıların hâricinde, kampın merkezinde bir yol geçmektedir; ancak geçişlere giden yolun sonlandığı iki tarafta da kapıların detayları işlenmemiştir. Yolun üst kısmında diğer çadırlarla biçimsel farklılık gösteren ve daha büyük boyutlu olan bir çadır yer almaktadır. Çadırın hemen sağında uzun direklere tutturulmuş disk biçimli ve püsküllü iki standart mevcuttur.⁵¹ Tasvirli sanat eserinde doğal çevre ile ilgili herhangi bir ayrıntıya yer verilmemiştir.

III. Tiglat-pileser dönemine ait bir diğer kamp kabartmasının önemli bir kısmı tahrip olmuştur (Şekil 11).⁵² Kamp duvarı üzerine eşit aralıkta yerleştirilen 14 adet kulenin üst kısmı sivri mazgal dişleri ile desteklenmiştir. Kulelerin yanı sıra kamp duvarı da ayrıca mazgal dişlerine sahiptir. Dairesel planlı kampın merkezinden bir yol geçmektedir. Yol nedeniyle kampın en az iki kapısının olduğu söylenebilir. Kamp kabartmasının korunan kısmından, kapının kulelere sahip olduğu görülmektedir. Kamptaki en önemli sahne yolun altında yer almaktadır. III. Tiglat-pileser, süslü tahtı üzerinde oturur vaziyettedir.

Dairesel planlı bir diğer askerî kamp, Horsabad kentinde ele geçmiştir (Şekil 12). Çalışma kapsamında incelenen Assur kamplarından en önemli farkı, kral ünvanı taşımayan bir Assurlu yöneticiye ait olmasıdır.⁵³ Kampın duvarı, belli aralıklar ile yerleştirilmiş 16 (± 2) kule ile desteklenmiştir. Kampın duvarı ve kuleleri mazgal dişlerine sahiptir. Kampın merkezinden geçen yol nedeniyle; kamp alanına girişin sağlandığı iki kapının olması

⁵¹ Yeni Assur Dönemi standartlarının kullanımı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Stillman and Tallis, *Armies of the Ancient Near East 3000 BC to 539 BC.*, 203.

⁵² III. Tiglat-pileser dönemine ait orijinali kayıp bir askerî kamp kabartma parçasının çiziminde, kraliyet çadırının kurulmasına yer verilmesi nedeniyle farklı bir örneği oluşturmaktadır. Kabartma çok az korunduğu için kompozisyonun geriye kalan bölümü bilinmemektedir. Kabartma hakkında daha fazla bilgi için bkz. Barnett, Richard D. and Falkner, Margeret. *The Sculptures of Assur-nasir-apli II (883-859 B.C.), Tiglath-pileser III (745-727 B.C.), Esarhaddon (681-669 B.C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*. London: British Museum, London: 1962, 13, Pl. LIII.

⁵³ Akyüz, *Asur Ordusu*, 223; Reade, Postgate'in yorumunu dikkate alarak 'tak'-[lak...] ifadesi ile Taklak-ana-Bel isimli yöneticiye atıfta bulunmaktadır. Reade, Julian Edgeworth. "Sargon's Campaigns of 720, 716 and 715 B.C.: Evidence from the Sculptures". *JNES* 35, (1976): 98-99.

gerekmektedir. Kamp alanını iki bölüme ayıran yolun üzerinde yukarıda bahsedilen yazıt işlenmiştir.⁵⁴

Dönemin zenginliği, gerçekçilik ve estetik açısından en önemli askerî kamp kabartmaları, Sanherib döneminde görülmektedir. Sanherib'in kamplarında, kralın kendisi, vezirler, yöneticiler, rahipler, rütbeli asker ve diğer askerler, görevliler, hizmetçiler, kraliyet çadırı, asker çadırlarının içi, kullanılan malzemeler, doğa tasvirleri, ritüeller ve günlük hayattan diğer kesitler tasvir edilmiştir. Kamp alanı, birden fazla banda bölünmüş şekildedir ve bantlarda farklı konulara yer verilmiştir. Kampın üst bandında ve çoğu zaman sol üst köşesinde rahipler eşliğinde bir ritüel,⁵⁵ merkezde vezirler ya da rütbeli askerlerin beraberinde tutsak veya ganimetlerin getirilişi, en alt bantta da konik ve dikdörtgen biçimli çadırlar betimlenmiştir.

Ninive Güneybatı Sarayı taht odasından ele geçen dairesel planlı bir askerî kamp kabartmasında kampın kurulduğu alan, ağaçlık ve dağlık bir alanı işaret etmektedir (Şekil 13). Kamp duvarı, belirli aralıklarla yerleştirilmiş en az 24 kule ile desteklenmiştir. Kamp duvarı ve kuleler, üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahiptir. Kabartmada kampa girişin sağlandığı kapılar tasvir edilmemiştir; ancak kralın kabul ettiği grubun geliş yönünden yola çıkılarak kamp duvarının sol kısmında bir kapının olması gerekmektedir. Askerî kampın odak sahnesini, merkeze yerleştirilen Sanherib oluşturmaktadır. Sanherib ve büyük çadırın üzerinde yer alan yazıtta “*Assur kralı Sanherib'in kampı*” yazmaktadır.⁵⁶

Güneybatı Sarayı'nda ele geçen kamp kabartması dairesel planlıdır (Şekil 1b). Kamp duvarı, 24 kule ile desteklenmiştir. Duvar ve kulelere, üst kısmı sivri mazgal dışları eklenmiştir. Burada görülen kulelere yerleştirilmiş pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklıklar, Dönemin askerî kamp tasvirlerinde görülen yaygın bir uygulama değildir. Kampın merkezinde geçen yol, sahneyi ikiye bölmektedir.

Assur kralı Sanherib dönemine tarihlenen dairesel planlı bir askerî kamp kabartmasının üst kısmı tahribata uğramıştır (Şekil 14). Kampın duvarı, kısmen belli aralıklarla yerleştirilmiş kuleler ile desteklenmiştir. Askerî kampı kuşatan duvar ve duvara eklenen kuleler, üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahiptir. Kampın merkezinden geçen yol, kampı iki bölüme ayırmıştır. Kampa geçişlerin sağlandığı kapılara yer verilmemiştir. Ancak yol nedeniyle dışarıya açılan en az iki geçişin olduğu söylenebilir. Yolun ikiye böldüğü ve tamamı

⁵⁴ Albenda, *The Palace of Sargon, King of Assyria*, 150.

⁵⁵ Micale and Nadali. “The Shape of Sennacherib's Camp”, 166.

⁵⁶ Barnett, Bleibtreu and Turner, *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh*, 52.

korunan aşağı yarıdaki duvarın üzerinde 12 kule görülmektedir. Aynı sayıda kulenin yolun yukarısında olduğu düşünülerek, kamp duvarının 24 kule ile güçlendirildiği öngörülebilir.

Ninive Güneybatı Sarayı'ndan ele geçen bir diğer dairesel planlı kamp kabartması, Sanherib dönemine tarihlenmektedir. Önemli bir kısmında tahribat gözlemlenen askerî kamp kabartması, savunma duvarı ile kuşatılmıştır (Şekil 1a). Kamp kabartmasının korunan kısmında, kamp duvarını destekleyen dokuz kule görülmektedir. Kuleler ve kamp duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahiptir. Yol, askerî kampı, aksenal olarak ikiye bölmektedir. Kampa geçişin sağlandığı açıklık, iki kapı kulesi ile korunmaktadır. Yolun üzerindeki yazıtın tamamı korunmamıştır; ancak "*Sanherib'in kampı*" yazılıdır.⁵⁷

Güneybatı Sarayı Sanherib döneminden bir diğer kamp kabartması, oldukça tahrip olmuştur (Şekil 15). Kampın etrafını kuşatan duvarın üst kısmı, sivri mazgal dişlerine sahiptir. Duvarın kuleler ile desteklendiği yönündeki tek işaret, sol üst köşede kısmen korunan kuledir.

Sanherib'in dairesel planlı askerî kamp kabartmasının kayda değer bir kısmı korunmuştur (Şekil 1c). Kampı kuşatan duvar, 11 kule ile korunmuştur. Duvar ve kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile desteklenmiştir. Kamp alanının en üst bölümünde konik biçimli bir çadır gözlemlenmektedir. Çadırın hemen altında iki rahip eşliğinde ve at koşulmamış savaş arabasının önünde bir ritüel sahnesi işlenmesi kuvvetle muhtemeldir.⁵⁸

Sanherib'e ait bir diğer dairesel planlı askerî kamp rölyefinin üst kısmı tahrip olmuştur (Şekil 1d). Dağlık, ağaçlık bir alanda su kenarına kurulan askerî kamp, tasvir çeşitliliği nedeniyle zengin bir örnektir.⁵⁹ Yarısından fazlası korunan kamp kabartmasında, kamp alanını kuşatan kamp duvarı ve duvarı destekleyen 15 adet kule görülmektedir. Kampın duvarı ve kulelerinde pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklıklar tasvir edilmiştir. Savunma açısından gerekli bir eleman niteliğindeki bu unsurlar bağlamında askerî kampın iyi tahkim edildiği söylenebilir. Kamp duvarına ve kulelere, üst kısmı sivri mazgal dişleri eklenmiştir.

⁵⁷ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 343.

⁵⁸ Micale ve Nadali, "The Shape of Sennacherib's Camp", 165-166.

⁵⁹ Irmak kenarında, dağlık ve ağaçlık alanda kurulmuş tahkimatlı askerî kamplar, Kral Sanherib'in Güneybatı Sarayı'nda görülmektedir. Kule, mazgal dişleri ve kamp alanını kuşatan savunma duvarıyla iyi tahkim edilmiş Sanherib dönemine tarihlenen dairesel planlı askerî kamplar için ayrıca bkz. Barnett, Bleibtreu and Turner, *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh*, Pl. 62, 81, 129: No. 190a.

Dairesel planlı askerî kamplar başlığında ele alınan ve Ninive Kuzey Sarayı'ndan ele geçen son iki örnek, Assurbanipal'e aittir. Assurbanipal dönemine ait askerî kamp mimarisindeki en önemli yenilik, kulelerde görülmektedir. Kulelerin yüksekliği düşürülmüştür.⁶⁰ Kamp duvarı ve kuleler hâlâ mazgal dişleri ile desteklenmekte; ancak bunlara yerleştirilen herhangi bir açıklık veya pencereden söz edilemez.

Gadd,⁶¹ Irak Müzesi'ndeki IM 31065 numaralı askerî kamp kabartmasının Assurbanipal'in Elam seferleri ile ilintili olduğunu düşünmektedir. Kamp alanını çevreleyen kamp duvarı üzerinde 10 adet kule yer almaktadır (Şekil 16). Dışarıya doğru taşan kuleler, kamp duvarından bariz bir yüksekliğe sahip değildir.

Assurbanipal'e ait VA 965 numaraya sahip dairesele planlı askerî kamp kabartmasının iki bandı kısmen korunmuştur (Şekil 17). Tasvirler içerisindeki develer nedeniyle, Assurbanipal'in Araplara karşı düzenlediği seferler ile ilişkisi kurulmuştur. Ancak develer, Assur kralları tarafından birçok askerî seferde kullanıldığı için sadece bu ayrıntıya dayanılarak seferin yapıldığı yeri yorumlamak doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir.⁶²

Gadd, Irak Müzesi'ndeki IM 31065 numaralı eser gibi söz konusu bu kabartmanın da Elam seferlerini gösteren bir dizi sahnenin parçaları olduğunu düşünmektedir.⁶³ Kabartmanın korunan kısmı üzerinde, net olarak dokuz adet kule görülebilmektedir. Savunma duvarı ve duvardan taşan kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahiptir.

Kare Planlı Askerî Kamplar

Balawat Kapısı'nın bronz bantları üzerinde tasvir edilen kare planlı askerî kamplar, II. Assurnasirpal'in dairesele planlı askerî kampından daha geç bir döneme tarihlenen askerî kamp tasvirlerini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında değerlendirilen kare planlı dört adet askerî kamp kabartması, III. Salmanassar dönemine tarihlendirilmektedir.

Urartu coğrafyasında kurulan kare planlı askerî kamp,⁶⁴ III. Salmanassar'ın üçüncü saltanat yılına (MÖ 858) tarihlenmektedir (Şekil 18).⁶⁵ Kampın kurulduğu coğrafyanın dağlar ile kaplı olduğu, balık pulu şeklinde tasvir edilmiş dağ yükseltilerinden anlaşılmaktadır. Kampın duvarına, dışarıya

⁶⁰ Akyüz, *Asur Ordusu*, 226.

⁶¹ Gadd, Cyril John. "Two Assyrian Observation". *Iraq 10*, (1948): 19-20.

⁶² Gadd, Cyril John. "An Assyrian Camp Scene". *Antiquity 9*, (1935): 209-210.

⁶³ Gadd, "Two Assyrian Observation", (1948): 20.

⁶⁴ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 339.

⁶⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 13.

doğru taşan 14 kule yerleştirilmiştir. Kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahiptir. Kamp duvarının köşe yapan kısımlarına yerleştirilen kuleler sayesinde duvar üzerinde bulunan kör noktaların yarattığı sorun ortadan kaldırılmıştır. Kampın yatay eksenine yerleştirilen ve iki kapıyı simgeleyen açıklık, kampı iki eşit parçaya ayırmaktadır. Her kapı, ikişer kapı kulesiyle desteklenmiştir.

III. Salmanassar'a ait bir diğer askerî kamp kabartmasında, kampın içi boş tasvir edilmiştir (Şekil 19).⁶⁶ Askerî kamp, III. Salmanassar'ın hükümdarlığının yedinci yılına (MÖ 852) tarihlenmektedir.⁶⁷ Kampın, Dicle Nehri'nin kaynaklarına yapılan seferler ile ilişkisi olabilir.⁶⁸ Kabartmaya, kampın kurulduğu coğrafya ile herhangi bir ipucu işlenmemiştir. Kamp duvarı, gelişi güzel yerleştirilen ve dışarıya taşan, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip 13 kule ile desteklenmiştir. Kampın planı gereği çevre duvarı, köşelerde 90°'lik hatları sahiptir. Köşelere yakın noktalara yerleştirilen kulelerle kör noktaların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu kabartmada askerî kampa geçiş, sadece bir kapı ile sağlanmaktadır. Kampa girişin tek kapıyla sağlanması düşman saldırıları karşısında duvar üzerindeki zayıf nokta sayısı azaltılmıştır. Kapının bulunduğu tarafta, kamptan ayrılan birlik betimlenmiştir.

İçerisi boş tasvir edilen askerî kamplar, birbiriyle benzer özellikler göstermektedir (Şekil 19-20). Kamplar boşaltıldıktan sonra, mimarının tahrip edilmeden ayakta bırakılması, sonraki seferlerde tekrar kullanılmak istenmesinden dolayıdır veya zaman kaybı yaratacağından buralara, müdahale edilmemiş olabilir.⁶⁹ Biçimsel özellikleri birbirinin aynısı olan söz konusu kampların küçük farklılıkları arasında duvar köşelerinin keskinliği ve kule sayıları gösterilebilir (Tablo 2). Köşeleri yuvarlatılmış kare planlı askerî kamp, 13 adet kule ile korunmaktadır (Şekil 20). Kamp duvarının köşe yaptığı kör noktalar, kuleler ile donatılarak, savunma zafiyetinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Kamp duvarından taşan kulelerin, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahiptir. Kampa girişler, iki kapı kulesi ile korunan sağdaki açıklıktan sağlanmaktadır. Birliğin kamptan ayrılışını daha gerçekçi bir şekilde yansıtmak amacıyla birlik, kamp kapısının bulunduğu tarafta tasvir edilmiştir.

⁶⁶ Benzer bir diğer askerî kamp kabartması için ayrıca bkz. (King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, Pl. LIV; Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", Campamento 15, Registro Xb.

⁶⁷ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 15.

⁶⁸ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 340; Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 15.

⁶⁹ Akyüz, *Asur Ordusu*, 226.

III. Salmanassar dönemine ait bir diğer kare planlı askerî kamp, kamp içinde tasvir edilen görevli ve hizmetçi sayısı nedeniyle kare planlı kamplar içerisinde en kalabalık örneği temsil etmektedir (Şekil 21). Kamp, kralın saltanatının altıncı yılına (MÖ 853) tarihlenmektedir.⁷⁰ III. Salmanassar'ın Adâ ve Pargâ kentini ele geçirdiğini bildiren iki yazıt, kampın kurulduğu yerlerin lokalizasyonu hakkında bilgi sağlamaktadır. Kamp kabartmasında, coğrafya ile ilgili herhangi bir ize ulaşılmamaktadır. Kampın duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişli altı kule ile korunmuştur. Kampın dört yönüne birer kapı yerleştirilmiştir. Yukarı ve aşağı kapılarda kapı kuleleri bulunmamaktadır. Kulelerin sayısı ve kampın bazı yönlerinde kulelere yer verilmemesi nedeniyle, kule sayılarının gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Söz gelimi kampın geçiş sayısı ve iki geçişinde kapı kulelerinin olmaması nedeniyle savunma açısından iyi tahkim edilmemiş bir askerî kamp olduğu söylenebilir.

Dikdörtgen Planlı Askerî Kamplar

Balawat Kapısı tasvirleri arasında kampın içerisinde kralın tasvir edilmesine, sadece dikdörtgen planlı bir kamp kabartmasında rastlanmaktadır.⁷¹ Bu sahne haricinde kraliyet çadırının önünde bir görevlinin bulunması, yemek hazırlıkları ile ilgilenen kişilerin betimlenmesi benzer sahnelerdir.

Dikdörtgen planlı askerî kamplar içerisinde sadece bir askerî kampın içi boş olarak gösterilmiştir (Şekil 23). Kamp, III. Salmanassar'ın ikinci saltanat yılına (MÖ 857) tarihlenmektedir.⁷² Askerî kamp kabartmasının sol alt köşesinden itibaren ırmağı temsil eden su dalgaları görülmektedir. Kamp duvarının üzerine yerleştirilen 10 adet kule, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile güçlendirilmiştir. Kamp duvarının yukarı ve aşağısında üçer ve yanlarına da ikişer adet kule eklenmiştir. Askerî kampın sağ ve soluna kapı kuleleri ile korunan ve kapıyı simgeleyen iki adet açıklık yerleştirilmiştir. Askerî kampın tahrip edilmeden olduğu gibi bırakılmasında, aynı askerî kampın tekrar değerlendirilmesi amaçlanmış olabilir.

III. Salmanassar'ın Urartu coğrafyasında kurduğu askerî kamp, MÖ 859 yılına tarihlenmektedir.⁷³ Kampın kabartması, kule sayıları ile dikkat çekicidir. Söz konusu tasvirli sanat eseri, Balawat Kapısı'nda yer verilen askerî kamplar içerisinde en fazla kuleye sahip kampı temsil etmektedir (Şekil 22), (Tablo 3). Kamp duvarı üzerine yerleştirilmiş 15 adet kule, üst kısmı sivri

⁷⁰ RIMA 3 A.0.102.74; RIMA 3 A.0.102.75; Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 14.

⁷¹ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, Pl. XX.

⁷² Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 13.

⁷³ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 8.

mazgal dişleriyle desteklenmiştir. Köşeleri yuvarlatılmış kampın kör noktalarına, kulelerin yerleştirilmesi ve dikkat çeken kule sayısı, askerî kampın; güçlü bir rakibin bulunduğu coğrafyada kurulduğunu işaret etmektedir. Düşmanın tehdidi ve askerî kampın kurulduğu noktanın stratejik önemi nedeniyle askerî kampın bu şekilde savunma unsurları ile güçlendirilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Kampın sağ ve soluna ortalanmış bir şekilde yerleştirilen kapıların, kapı kuleleri ile desteklenmesi, savunma adına alınmış bir diğer önlemdir.

Dikdörtgen planlı diğer kabartmanın, III. Salmanassar'ın Fenike kıyılarına yaptığı sefer ile ilişkisi muhtemeldir. Kabartma, yukarıda yer verilen kralın birinci saltanat yılına (MÖ 858) tarihlenmektedir.⁷⁴ Sağ alt köşesi tahrip olmuş kabartma, Balawat Kapısı'nda tasvir edilmiş dikdörtgen planlı askerî kamplar içerisinde kademelendirilmiş mazgal dişlerine sahip tek kamp kabartmasıdır (Şekil 24). Kabartma tahrip olduğu için kesin kule sayısı bilinmemektedir. Kampın korunan üst yarısında yer alan kule sayısı kadar aşağıda da en az aynı sayıda kulenin olması kuvvetle muhtemeldir.

III. Salmanassar'ın bir diğer dikdörtgen planlı askerî kamp kabartması, kralın altıncı hükümdarlık yılıyla (MÖ 853) ilişkilidir.⁷⁵ Kamp, Adâ yakınlarında kurulmuştur (Şekil 25).⁷⁶ Kampın savunma duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip dört kule ile desteklenmiştir. Kamp alanına giriş, üst ve yanlardaki açıklıklardan sağlanmaktadır. Kapı kuleleri, sadece sağ ve solda bulunan kapıların her iki yanına yerleştirilmiştir. Üç geçişin sadece ikisinin kuleler ile korunması, üstteki geçişi, düşman tehdidi karşısında dezavantajlı bir durumu getirmektedir. Sanatçı, kamp kabartmasını bronz bandın ince şeritlerine sıfırlayarak yaptığı için kampın üst kısmındaki kulelerine yer kalmamıştır. Bu ve Balawat Kapısı bronz bantları üzerindeki bazı örneklerde özellikle de dairesel planlı kamp kabartmaları, frizleri sınırlayan rozet bezemeli ince şeritler arasına ortalanmadığı için savunma duvarı ve çoğunlukla kule gibi ayrıntıların işlenmesi mümkün olmamıştır.⁷⁷

Dikdörtgen planlı askerî kamplar içerisinde III. Salmanassar'ın kamp içinde tasvir edildiği tek örneği temsil eden askerî kampın, Dabigu kenti yakınlarında kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir (Şekil 26).⁷⁸ Kamp, III.

⁷⁴ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 10.

⁷⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 15.

⁷⁶ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 340.

⁷⁷ Sanatçıların etkisiyle oluşan bu durumlar nedeniyle Assur askerî kamplarının kapılarının kuleler ile korunmadığı yorumu yapılmamalıdır. Sanatçılar tarafından Balawat Kapısı bronz bantlarına işlenen kamp kabartmalarının kule ile kapı sayısı ve kamp içinde tasvir edilmeyen çadırlar vb. hususlar yönünden kabartmaların gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir.

⁷⁸ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 339.

Salmanassar'ın ikinci saltanat yılına (MÖ 857) tarihlenmektedir.⁷⁹ Köşeleri keskin bir şekilde tasvir edilen kamp kabartmasının duvarı, üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahip sekiz adet kule ile desteklenmiştir. Kamp alanına girişler, üç açıklık ile sağlanmaktadır.

III. Salmanassar'ın Urartu coğrafyasında kurduğu⁸⁰ dikdörtgen planlı bir diğer askerî kamp, MÖ 859 yılına tarihlenmektedir (Şekil 27).⁸¹ Kampın duvarı, üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahip üstte altı ve aşağıda beş adet olmak üzere toplamda 11 adet kule ile desteklenmektedir. Kamp duvarının yumuşak bir geçişe kavuşturulan her dört köşesine, birer kule takviye edilmiştir. Bu sayede kampı çevreleyen duvarın kör noktalarına saklanacak düşman grupları için çözüm bulunduğu söylenebilir. Kampın sağ ve sol tarafında birer adet kapıyı işaret eden açıklık yerleştirilmiş ve söz konusu açıklıklar, ikiye adet kapı kulesiyle kuvvetlendirilmiştir.

Balawat Kapısı bantları üzerinde betimlenen askerî kamplar arasında iki kuleye yer verilen askerî kamp, kule sayısı bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır (Şekil 28). Kamp, III. Salmanassar'ın ikinci saltanat yılına (MÖ 857) tarihlenmektedir.⁸² Kamp duvarı üzerine üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahip kuleler yerleştirilmiştir. Kamp alanına, dört taraftan geçişlerin sağlandığı dört açıklıktan sadece sol duvar üzerinde bulunanın, kapı kuleleri mevcuttur. Dönemin askerî mimarisi incelendiğinde Assur'un Yakındoğu'da kurulan uygarlıklar arasında en iyi tahkimat yapılarına sahip uygarlıklarından biri olduğu şüpheye yer vermeden söylenebilir. Bu nedenle yukarıda bahsedilen dört açıklıktan sadece birinin kuleler ile korunması çok önemli bir savunma boşluğu yaratacağı için Assur savunma modeline aykırıdır. Tasvirli sanat eseri iyi gözlendiğinde açıklıkların bronz bandın bordür kısmının sınırına geldiği için sanatçının kuleleri işleyeceği alan ortadan kalkmıştır. Aslında burada görülen durum Assurluların savunma sistemlerinin zayıflığından ziyade sanatçının tercihinden kaynaklanmaktadır. Benzer "hatalar", Balawat Kapısı bantları üzerinde tasvir edilen askerî kamp kabartmalarında yaygın bir şekilde görülmektedir.

Bir diğer dikdörtgen planlı kamp, III. Salmanassar'ın 10. saltanat yılına tarihlenmektedir.⁸³ Kamp ile ilişkisi kurulan yazıtta, Aramu'un şehrine atıfta bulunmaktadır (Şekil 29).⁸⁴ Kamp, diğer dikdörtgen planlı kamplar ile hem biçimsel hem de konu olarak aynı özelliklere sahiptir. Kampın duvarı, üst

⁷⁹ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 11.

⁸⁰ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 338.

⁸¹ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 9.

⁸² Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 12.

⁸³ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 17.

⁸⁴ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 33.

kısmı sivri mazgal dişlerine sahip 11 adet kule ile desteklenmiştir. Kamp alanına girişler, kamp duvarının üzerine dört taraftan yerleştirilen dört açıklıktan sağlanmaktadır. Kapılar, her iki tarafında yer alan kapı kuleleri ile korunmaktadır.

Dikdörtgen planlı askerî kamp, III. Salmanassar'ın 10. Saltanat yılına tarihlenmektedir.⁸⁵ Yazılı kaynaklardan Aramu'nun kraliyet kenti olan Arnê'nin ele geçirildiği bilgisine ulaşılmaktadır.⁸⁶ Kamp içinde tasvir edilen konular bağlamında Balawat Kapısı tunç bantlarında yer verilen diğer kamp tasvirleri ile ortak özellikler sergilemektedir (Şekil 30). Kabartma, kısmen tahrip olduğu için kesin kule sayısı bilinmemektedir; ancak rölyefin korunan kısımlarından yola çıkılarak kamp duvarının üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip üç kule ile desteklendiği söylenebilir. Kamp alanına girişler, kampın dört bir yanındaki dört açıklıktan sağlanmaktadır. Soldaki kapı, sadece bir kule ile korunmaktadır. Muhtemelen sanatçı, bu tarafta da iki kule tasvir etmeyi amaçlamış; ancak bandın devamı niteliğindeki savaş sahnesine ait savaş arabasının tekerliği, kule için bırakılan alanı kaplamasından ötürü kuleyi buraya amaçladığı şekilde işleyememiştir. Ayrıca tahkim edilmiş yerin kapısının tek kule ile korunması Yeni Assur askerî mimarisinde alışılmış bir durum değildir.

Doğal çevrenin ender olarak işlendiği askerî kamp kabartmalarından bir örneğin sadece çizimine ulaşılabilmiştir (Şekil 31). Askerî kampın, Assurluların Hamat'a karşı giriştiği savaşların bir temsili niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.⁸⁷ Kabartmanın çiziminde kampın üst kısmının tahrip olduğu görülmektedir. Kampın alttaki duvarı, dağ tasvirleri nedeniyle, sanatçı tarafından işlenmemiştir. Kamp alanının kurulduğu coğrafyaya dair en önemli ipucunu, balık pulu şeklinde tasvir edilmiş dağ yükselteleri oluşturmaktadır. Köşeleri yuvarlatılmış kamp duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip dört kule ile desteklenmiştir. İkişer kapı kuleleriyle geçişler kuvvetlendirilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yaygın olarak Assur Çekirdek Bölgesi'nin dışında askerî seferler gerçekleştiren Assur ordusu, sonraki gün sefere devam edilecek şekilde belirli alanlarda geçici veya etrafı savunma duvarı ile kuşatılmış yerlerde daha uzun süreli kamp kurmuşlardır. Askerî kamplar kurulurken, genellikle kuşatılacak merkezlere yakın yerler seçilmiştir. III. Salmanassar'ın farklı bölgelere yaptığı seferleri konu alan Balawat Kapısı tunç bantları, askerî kampların görünümünü günümüze taşıyan tasvirler ile hikâye anlatımının en güzel

⁸⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 17.

⁸⁶ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 33.

⁸⁷ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 19.

örneğini temsil eden özel bir eser niteliğindedir. Balawat Kapısı tasvirleri dışında, Kalhu Kuzeybatı Sarayı, Horsabad, Ninive Güneybatı ve Ninive Kuzey Sarayı'nın duvarlarını süsleyen kabartmalarda askerî kamp tasvirleri yer almaktadır. Çalışmada ele alınan askerî kamplarda en fazla kabartma, 21 örnek ile III. Salmanassar'a aittir. III. Salmanassar'dan sonra yedi askerî kamp kabartmasıyla en fazla kamp tasviri sahibi Sanherib'tir. Assurbanipal ile III. Tiglat-pileser'den ikişer adet ve Assurnasirpal ile Assurlu yönetici Taklak-ana-Bel'den de birer adet askerî kamp kabartması bilinmektedir.

Assur askerî mimarisini tasvir eden sanatçıları en fazla dairesel planın işlenmesi zorlamıştır. Bu durum Balawat Kapısı'nın bronz şeritlerinde teyit edilebilmektedir. Sanatçılar dairesel planlı kampı, üst ve alttan sınırlayan rozet bezemeli ince şeritlerin merkezine ortalayamadığı için kuleleri planlandığı gibi veya hiç işleyememiş bazen de savunma duvarını tasvir edememiştir. Assur askerî kamplarında; kampların içindeki sahneler, iki ve dört yatay banda bölünerek işlenmektedir. Daire, biçimi nedeniyle yatay bantlara ayrıldığında dairenin merkezinden uzaktaki kısımlarına dar bir alan kaldığından dolayı bu kısımlar sahneler için uygun değildir. Bu kısımlarda figürler, zorunlu olarak küçük, çömelmiş, eğilmiş veya oturmuş vaziyette gösterilmelidir. Dairesel şekil, oval şekle göre dikey yönde fazla alan kapladığı için kampın dışındaki sahnelerin yerini daraltmaktadır. Dairesel bir şeklin metal veya taş cinsi bir malzeme üstüne düzgün bir biçimde işlemek belli başına zor bir işlemdir. Çünkü ölçüm, simetri ve estetik görünümü için fazla zaman ayrılarak hassas bir şekilde uğraşılmalıdır. Tüm bu faktörler sanatçıları alternatif bir çözüme itmiştir. Daireye benzeyen, tasvir edilmesi daha kolay, yatay ekseninde sahnelerin işlenebileceği, daha az alan kaplayan, simetrik olarak daire gibi muntazam olmasa da dışardan bakanları estetik açıdan rahatsız etmeyen, sanatçıyı hızlandıran ve daha az yoran yeni kamp planı gösterimleri arayışlarında eliptik plan tercih edilmiştir. Sanatçılar tarafından III. Salmanassar döneminde dairesel planın dezavantajlarının tecrübe edilmesiyle III. Tiglat-pileser ile beraber ve sonrasında dairesel planın yerine eliptik plan kullanılmıştır. II. Assurnasirpal ve III. Salmanassar döneminde kullanılan askerî kamplar dairesel planda inşa edilmiştir. Tasvirlerde görülen eliptik planlı kamplar, sanatçılara yukarıda yer verilen avantajları sağlaması sayesinde kullanılmış olmalıdır. Gerçekteki Assur askerî kamp planını yansıtmadığı düşünülmektedir. Assur askerî yapılarının oval planlı inşa edildiğine dair bir kanıt rastlanmamıştır. Assur'un sonrasında da savunma açısından katkıları nedeniyle yaygın olarak eliptik planda inşa edilmiş askerî kamplar bilinmemektedir.

A. Elayi ve J. Elayi⁸⁸ daha önce yer verilen hesaplamaları doğrultusunda; dairesel planın, kare plana göre daha kısa çevre uzunluğuna sahip olması ve daha geniş alan kaplaması sayesinde dairesel planın, kare planlı bir kamptan daha fazla avantajlar sağladığı sonucunu ulaşılmıştır. Dairesel planın savunma açısından zayıflık yaratan köşe sorunlarının olmaması tercih edilmesindeki stratejik önemli bir nedendir.⁸⁹ Savunma duvarı daha kısa olan askerî kampın savunma duvarına daha az kule ve mazgal dişleri yerleştirilmektedir. Bu sayede askerler bu yerlerde daha az nöbet tutacağı için daha fazla asker dinlemesi sağlanmış olur. Kısa savunma duvarı için daha az harcama, zaman ve iş gücü tasarrufu yapılması önemli diğer kazanımlardır. Öte taraftan geniş kamp alanı, içeride daha çok görevli, hizmetçi, asker, hayvanlar ve lojistik için daha fazla alan sağlamaktadır. Yukarıda yer verilen durumların, III. Tiglat-pileser'in devrinde deneyimlemiş olduğu düşünülmektedir. III. Tiglat-pileser'den sonra kampların inşaat programında dairesel kampların tercih edilmesi bu savı desteklemektedir.

III. Salmanassar, Assur tarihinde dairesel, kare ve dikdörtgen planlı askerî kampları inşa eden tek kral olma ünvanına sahiptir. Seçkin kralın üç farklı planda kamp inşa etmesinde birçok faktör rol oynamış olabilir. Kralın aynı yılda farklı kamp planlarını tercih etmesi nedeniyle bu şekilde bir uygulamaya gitme sebebi kronoloji ile açıklanamaz. Bu hususta arkeolojik kazılar ve yazılı kaynakların yol göstermediği III. Salmanassar döneminde üç farklı kamp planının kullanılma nedeniyle ilgili topoğrafya, taktik, kampın inşaatında rol oynayan kişilerin deneyimi ve tercihi, zaman, kampın güvenliği, seferin kapsamı ve muhtemel süresi, kamp inşasının ekonomik boyutu, düşmanın sayısal çoğunluğu, gücü ve donanımı gibi faktörler sayılabilir.

II. Assurnasirpal'dan sonra dairesel planlı askerî kampları, ardılı III. Salmanassar devam ettirmiştir. Balawat Kapısı tunç bantlarına işlenmiş dairesel planlı askerî kampların kule sayılarında standarttan olmayışına karşın, kapı sayıları genellikle iki adettir. III. Salmanassar dönemine tarihlenen dairesel planlı kamplar içerisinde sadece bir örneğin kuleleri kademelendirilmiş mazgal dişleriyle tasvir edilmiştir (Şekil 5). Bunun dışındakilerin tamamında üst kısmı sivri mazgal dişleri görülmektedir. Balawat Kapısı tunç bantlarında betimlenen dairesel planlı örneklerde her kulenin üst kısmına, üst kısmı sivri üç adet mazgal dişi eklenmiştir. Tasvirlerin hiçbirinin kamp duvarlarının üst kısmı, mazgal dişleri ile desteklenmemiştir. Kampın savunma duvarına gelişi güzel bir biçimde yerleştirilen kulelerin sayılarında bir standardizasyon yoktur. Kampları, kapılar veya eksen boyunca

⁸⁸ Elayi and Elayi, "Sennacherib's choice of circular/elliptical military camps", 162.

⁸⁹ Micale ve Nadali, "The Shape of Sennacherib's Camp", 164.

uzanan yol, iki eş kısma ayırmaktadır. Kampların girişlerinde genellikle kapı kuleleri mevcuttur ve bazen diğer kulelerden daha büyük boyutlu tasvir edilmiştir. Balawat Kapısı'ndaki dairesel planlı kamp kabartmalarında doğal çevre ve askerlere ait çadırlara yer verilmemiştir.

III. Salmanassar sonrası askerî kamp kabartmalarında sayabilecek en önemli özellik kamp alanında tasvir edilen askerlere ait çadırlardır. Sadece çadırlara yer verilmemiş aynı zamanda çadırların içinden detaylar da işlenmiştir. III. Tiglat-pileser'in kamplarında askerî kampın merkezinden geçen yol, yatay eksenlidir. Taklak-ana-Bel'in kampında bu gelenek görülmekte ve Sanherib'in kamplarında sürdürülen bir özelliktir. III. Tiglat-pileser ve Taklak-ana-Bel isimli yöneticiye ait askerî kamp kabartmalarının sağ üst köşesinde benzer ritüel sahnesi işlenmiştir (Şekil 10 ve Şekil 12). Sanherib'in kamplarındaki ritüel sahnesi, kalıplaşmış bir şekilde kabartmaların sol üst kısmında işlenmiştir (Şekil 1a, 1b, 15) ve III. Tiglat-pileser ile Taklak-ana-Bel'deki ritüel sahnesinin aksine burada uzun direklere tutturulmuş disk biçimli ve püsküllü iki standartın yerini at koşulmamış savaş arabası almıştır.

Askerî kamp kabartmaları içerisinde III. Tiglat-pileser'in tahtında oturur vaziyetteki tasviri, sadece bir kabartmada görülmektedir (Şekil 11). III. Tiglat-pileser dönemine ait diğer askerî kamp kabartması, kamp kapılarının görünümü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Şekil 10). Kemerli kapının, her iki yanına yerleştirilen kuleler ile kapı korunmaktadır. İki kanatlı olan kapının kilitlendiği kuvvetle muhtemeldir. Etrafı duvarla kuşatılmış, mazgal dişleri ile donatılmış, bazen kule ve duvarlarında pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklıkların olduğu askerî kampların, kapılarının da kilitlenebilir özelliği olması beklenmektedir. Bu derece iyi tahkim edilmiş kamplarda, en zayıf nokta niteliğindeki kapıların bu şekilde ihmal edilmesi beklenemez. Bu nedenle ahşap kamp kapısı; kapı kuleleri ve kitleme sistemiyle donatılarak düşman tehditleri karşısında etkili bir savunmaya kavuşturulduğu söylenebilir. Assur ordusunun önemli vurucu gücünü savaş arabaları oluşturduğu için, sınırlar ötesinde seferler yapılırken coğrafyanın uygun olduğu yerlerde kullanılmıştır. Bu nedenle savaş arabalarının kamp alanına giriş ve çıkışları için ya da benzer durumdaki diğer arabaların trafiği nedeniyle kamp kapılarının bu geçişlere olanak sağlayacak şekilde geniş yapılması gerekiyordu. Aksi takdirde dar olan kapılarda ordunun kamptan ayrılırken veya kampa giriş yaparken sürenin uzaması bu açıdan sorun oluşturacaktır. Bahsi geçen III. Tiglat-pileser'in kampında yer alan kapıların, iki kanatlı yapılmasında bu durumların göz önünde bulundurulduğu muhtemeldir. Kapılar ile ilgili bu hususlar diğer kamplar için de genelleyici bir ölçüt olarak kabul edilebilir. Kamplarda işlenen bu ince ayrıntıların aksine

doğal çevreye, adı geçen kral döneminde yer verilmemiştir. Ayrıca kampların girişlerinde ideolojik ve sembolik anlamlarla yüklü unsurların varlığı hâlâ bilinmemektedir.

Sanherib ve Assurbanipal döneminde, sahne zenginliği ve gerçekçilik konusunda en gelişmiş örnekler ile karşılaşılır. Sanherib'in kamplarında coğrafyanın dağlık olduğu atlanmadan kabartmalara işlenmiştir. Askerî kampların içi, iki, üç ve dört yatay banda bölünmüştür. Genellikle kampın sol üst köşesinde rahipler eşliğindeki ritüel sahnesi, birden fazla askerî kamp kabartmasında görülmektedir (Şekil 1a, Şekil 1b, Şekil 1c, Şekil 15). Merkez sahnede, sol yönden tutsak ve/veya ganimetlerin Assurlu rütbeli askerler ve/veya vezir beraberinde Sanherib'in huzuruna getirilmesi tasvir edilmiştir. Ayrıca askerî kamplar içerisinde en fazla betimlenen kral olarak Sanherib görülmektedir. Bundan yola çıkarak Sanherib'in, askerî kamplara en fazla katılan kral olduğu yorumu yapılabilir.

III. Tiglat-pileser, Taklak-ana-Bel, Sanherib ve Assurbanipal dönemi dairesel planlı askerî kampların duvarlarına, belirli aralıklar ile kuleler yerleştirilmiştir. Kamp duvarı ve kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile desteklenmiştir. Önemli kısmı korunmuş askerî kamp kabartmaları içerisinde III. Tiglat-pileser dönemi askerî kamplarda 18 kule (± 2), Taklak-ana-Bel'e ait askerî kampta 16 (± 2) kule, Sanherib dönemi askerî kamplarda ise 24 (+) kule gözlemlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında incelenen askerî kamplar içerisinde kamp duvarı üzerinde en fazla kulenin yerleştirildiği kampların Sanherib dönemi kamplar olduğu söylenebilir. Kulelerin sayısı, askerî kampların büyüklüğünü işaret edebilir, bu ihtimalden yola çıkılarak Sanherib dönemi askerî kampların boyut olarak da en büyük kamplar olduğu yorumu yapılabilir. Sanherib'e ait kampların bir diğer dikkat çeken noktası; kamp duvarı ve kuleler üzerindeki pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklıkların tasvir edildiği askerî kamp sayısıdır (Şekil 1a-d). Tahkimatlı yapıların önemli bir parçası olduğu düşünülen bu unsurların, Sanherib'in kamplarındaki kullanım yoğunluğu nedeniyle, söz konusu kralın dönemindeki kampların, savunma sistemleri açısından diğer krallara ait askerî kamplardan daha iyi tahkim edildiği düşünülebilir.

Assurbanipal dönemi dairesel planlı kamplar, her ne kadar iki kabartma parçası ile temsil edilse de krala ait askerî kamplar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Şekil 16-17). Assurbanipal'e ait her iki askerî kabartma parçasında dikkati çeken en önemli özellik, kulelerin daha alçak bir biçime kavuşmasıdır.

Kare planlı askerî kamplar içerisinde sadece bir örnekte coğrafya ayrıntısına yer verilmiştir (Şekil 18). En fazla boş kampların tasvir edilmesi

yönüyle kare planlı askerî kamplar diğerlerinden ayrılmaktadır. Kare planlı içerisi boş tasvir edilen kamplarda, kamp alanına giriş için kamp duvarının sağ duvarı seçilmiştir (Şekil 19-20) İçerisi boş olan kamplar, terkedildikten sonra bunlara müdahale edilmemiştir. Bu açıdan Yeni Assur Dönemi askerî kampların, kuşatma sona erdikten sonra, gelecek askerî seferlerde tekrar kullanılmak üzere tahrip edilmeden bırakıldığı söylenebilir. Kare planlı kampların Balawat Kapısı tunç bantlarında yer verilen dairesel ve dikdörtgen planlı kamplardan ayırıcı bir diğer özelliği, kamp duvarının daha fazla kule ile desteklenmesidir. Kule sayısının fazla olmasının temel sebebinin savunma duvarı uzunluğundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Savunma açısından sorun yaratan köşeler, bazen kuleler ile desteklenerek kör noktalar için önlem alınmıştır (Şekil 18-20)

Balawat Kapısı bantları üzerinde tasvir edilen kamplar arasında en kalabalık grubu dikdörtgen planlı kamplar oluşturmaktadır (Tablo 3). Ayrıca bu bantlarda doğal çevre ayrıntılarının en fazla işlendiği kamp tasvirleri de bu grupta değerlendirilmektedir (Şekil 23, Şekil 25, Şekil 31). Dikdörtgen planlı askerî kamplar içerisinde sadece bir örnekte, kampın içi boş olarak tasvir edilmiştir (Şekil 23). Söz konusu örnekte, kare planlı içi boş betimlenen askerî kampların aksine, kampın iki girişi bulunmaktadır. Balawat Kapısı bantları üzerinde işlenen askerî kamp tasvirleri içerisinde III. Salmanassar'ın kamp alanında betimlendiği tek kamp kabartması, dikdörtgen planlıdır (Şekil 26).

Balawat Kapısı bantları üzerine işlenen askerî kamp sahneleri benzer bir kompozisyon sergilemektedir. Kampın içinde çoğu zaman gündelik hayattan kesitler tasvir edilmiştir. Bunlar arasında yemek veya gıdanın hazırlanması, hayvanların bakımının yapılması, yeminin verilmesi ve eğitimi sayılabilir. Bazen kraliyet çadırının önünde yer alan görevli, askerlerin kamptan ayrılışını izlemektedir. Kampın içindeki olay döngüsü birkaç sahne ile verilmiştir. Askerlerin kamp içindeki varlığı ve faaliyetleri bilinmemektedir. Bu dönemin sanat eserlerinde sınırlı sayıda ve çeşitlilik göstermeyen sahnelerin işlenmesinin altında başka sebeplerin de olduğu düşünülmektedir. Özellikle sanatçıyı, Balawat Kapısı bantlarının da sınırladığı atlanmaması gereken bir husustur. Hali hazırda zaten dar olan bantlara, sınırlı sahnelerin işlenebileceği ortadadır. Bunun farkında olan sanatçı ya da sanatçılar da verilmesi veya atlanmaması gereken detayları bronz bantlara işlediği düşünülmektedir. Bu bağlamda III. Salmanassar dönemi askerî kamplar, sadece bronz bantlara işlendiği için diğer krallara ait kamp tasvirleri ile karşılaştırırken, materyalinin farklı olduğu, detayların işleme zorluğu ve alanın sınırlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kamp duvarına yerleştirilen kapılarda bir standardizasyon yoktur. En fazla kapıya sahip kabartmalara, III. Salmanassar döneminde rastlanmaktadır.

Her kapı, savunma duvarının bir zayıf noktası olması bu açıdan güvenlik açığının en fazla olduğu kampların III. Salmanassar'a ait askerî kamplar olduğu söylenebilir.

Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen mazgal dişlerine, Assur başkentlerinde yapılan çalışmalarda fiziksel olarak ulaşılmıştır.⁹⁰ Bu eserler, tasvirli sanat eserlerinde betimlenen mazgal dişlerinden farklı olarak kademelendirilmiş mazgal dişlerinden oluşmaktadır. Çalışmada ele alınan 31 adet kamp kabartması içerisinde sadece üç örnekte kademelendirilmiş mazgal dişleri görülmektedir (Şekil 1e, Şekil 5, Şekil 24). İlgili örnekler, II. Assurnasirpal (Şekil 1e) ve III. Salmanassar (Şekil 5, Şekil 24)'e ait kamplarda gözlemlenmiştir. Geriye kalan 28 adet askerî kamp örneğinde ve Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen eserlerin çoğunluğunda üst kısmı sivri mazgal dişlerinin kullanılmasının sanatçıların seçimi olduğu düşünülmektedir. Kademelendirilmiş tipe göre üst kısmı sivri mazgal dişlerinin pratik olması sebebiyle kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Yakındoğunun savunma sistemlerinde ayrıcalıklı bir konumda yer alan Assurlular, varlıkları süresince ele geçirdikleri düşman tahkimatlarının zafiyetlerini çok iyi analiz ederek kendi savunma mimarisini inşa etmiştir. Bunların en somut kalıntılarını kudretli Assur başkentlerinde, Assur Çekirdeğinin dışında kalan yerleşimlerde ve sınır uçlarında kurulmuş seçkin savunma mimarisine ait elamanlarda görmek mümkündür. Ancak Assurlulara ait bu unsurları yerinde saptamak ve yazıtlarda her ayrıntısını bulmak her zaman mümkün olmamaktadır. Söz gelimi Assur anayurdundan uzakta yer alan askerî kampların, uzaktan algılama yöntemleri ve coğrafi bilgi sistemleriyle yerleri saptanamamıştır ve yazılı kaynaklar da konuyla ilgili soruların yanıtlanmasında yetersiz kalmaktadır. Yeni Assur Dönemi askerî kamplarıyla ilgili en önemli bilgi kaynağını kabartmalar oluşturmaktadır. Bu nedenle arkeolojik kazılarla ve yazılı kaynaklarla teyit edilmeyen bilgilere açık kapı bırakmak yerinde olacaktır.

⁹⁰ Assur merkezlerinde tespit edilen mazgal dişleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 59-65

KAYNAKÇA

- Akyüz, Faruk. *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Albenda, Pauline. *The Palace of Sargon, King of Assyria: Monumental Wall Reliefs at Dur Sharrukin, from Original Drawings Made at the Time of Their Discovery in 1843-1844 by Botta and Flandin*. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, 1986.
- Barnett, Richard D., Bleibtreu, Erika and Turner, Geoffrey, *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh*. London: British Museum Publications, 1998.
- Barnett, Richard D. and Falkner, Margeret. *The Sculptures of Assur-nasir-apli II (883-859 B.C.), Tiglath-pileser III (745-727 B.C.), Esarhaddon (681-669 B.C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*. London: British Museum, London: 1962.
- Botta, Paul Émile and Eugène Flandin. *Monument de Ninive, Vol. II*. Paris: Imprimerie Nationale, 1849-1850.
- Costa García, José Manuel. "Roman Camp and Fort Design in Hispania: An Approach to the Distribution, Morphology and Settlement Pattern of Roman Military Sites during the Early Empire". in: C. S. Sommer, S. and Matešić (eds.). *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Limes Congress in Ingolstadt 2015*. (2018): 986-993.
- Curtis, John, et al. *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*. London: British Museum Press, 2008.
- Elayi, Alain & Elayi, Josette. "Sennacherib's choice of circular/elliptical military camps". *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*. 2022 (2), (2022): 162.
- Fales, Frederick Mario and Rigo, Monica. "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments". in: L. Milano and F. Bertoldi (eds.). *Paleonutrition and Food Practices in the Ancient Near East: Towards a Multidisciplinary Approach, History of the Ancient Near East, Vol. 14*, (2014): 413-437.
- Gadd, Cyril John. "An Assyrian Camp Scene". *Antiquity* 9, (1935): 209-210.
- Gadd, Cyril John. "Two Assyrian Observation". *Iraq* 10, (1948): 19-25.
- Günce, Tarık. *Assur Askerî Mimarisi (Yeni Assur Dönemi MÖ 934-612)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman: Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.
- Jones, Rebecca H. (2012). *Roman Camps in Britain*. Gloucester: Amberley Publishing, 2012.
- Jones, Rebecca H. "What is a camp". in: N. Hodgson, P. Bidwell and J. Schachtmann (eds.). *Roman Frontier Studies 2009. Proceedings of the XXI International Congress of Roman Frontier Studies (Limes Congress)*. (2017): 521-530.

- Keeley, Lawrence H., Marisa Fontana and Russell Quick. "Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications". *Journal of Archaeological Resource* 15, (2007): 55-95.
- King, Léonard W. *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser, King of Assyria B.C. 860-825*. London: Printed by order of the Trustees, 1915.
- Layard, Austen Henry. *The Monuments of Niniveh*. London: John Murray, 1853.
- Micale, Maria Gabriella and Nadali, Davide. "The Shape of Sennacherib's Camp: Strategic Functions and Ideological Space". *Iraq* 66, (2004): 163-175.
- Morello, Nathan. *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*. (PhD Thesis). Udine: Università Degli Studi di Udine, 2010.
- Morello, Nathan. "Frontiers and Fortifications in Assyria: an introduction", G. Affanni, et al. (eds.). *Broadening Horizons 4. A Conference of young researchers working in the Ancient Near East, Egypt and Central Asia, University of Torino, October 2011, BAR International Series. Vol. 2698*, (2015): 241-248.
- Morello, Nathan. "Building the Frontier: Frontier Fortifications in Neo-Assyrian Empire". R. Frederiksen, et al. (eds.). *Focus on Fortifications: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East*. 2016: 43-52.
- Özcan, Fikret. Über die Bedeutung des Bildfeldes in der Bauplastik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*. no.1, (2012): 189-200.
- Parker, Bradley J. "Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier". *Iraq* 59, (1997): 77-88.
- Reade, Julian Edgeworth. "Sargon's Campaigns of 720, 716 and 715 B.C.: Evidence from the Sculptures". *JNES* 35, (1976): 95-104.
- Lanfranchi, Giovanni B. and Parpola, Simo. *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces. SAA 5*. Helsinki: Helsinki University Press, 1990.
- Schachner, Andreas. *Bilder eines Weltreichs, kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassar III, König von Assyrien*. Subartu 20. Turnhout: Brepols, 2007.
- Stillman, Nigel and Tallis, Nigel. *Armies of the Ancient Near East 3000 BC to 539 BC*. Sussex: Wargames Research Group, 1984.
- Vidal, Jordi. "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III". *GLADIUS* 32. (2012). 7-24.

KISALTMALAR

- RIMA 1: Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. Toronto: University of Toronto Press, 2002.
- RIMA 2: Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859)*, (The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, 2). Toronto: University of Toronto Press, 1991.
- RIMA 3: Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC (858-745 B.C.)*, (The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, 3). Toronto: University of Toronto Press, 1996.
- RINAP 1: Tadmor, Hayim and Shigeo Yamada. *The Royal Inscriptions of Tiglat-pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria*, (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 1). Winona Lake: Eisenbrauns, 2011.
- RINAP 3/1: Grayson, Albert Kirk. and Jamie Novotny. *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC)*, Part 1, (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/1). Winona Lake: Indiana, Eisenbrauns, 2012.

TABLOLAR

Tablo 1: Dairesel planlı askerî kampların savunma unsurlarının bilgileri

Şekil	Kule sayısı	Mazgal dışı tipi	Kapı sayısı	Dönemi
1a	9 (+)	Üst kısmı sivri	1 (+1)	Sanherib
1b	24	Üst kısmı sivri	2	Sanherib
1c	11 (+)	Üst kısmı sivri	1 (?)	Sanherib
1d	15 (+)	Üst kısmı sivri	1 (?)	Sanherib
1e	13	Kademelendirilmiş	?	II. Assurnasirpal
3	8	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
4	8	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
5	12	Kademelendirilmiş	2	III. Salmanassar
6	8 (?)	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
7	9 (?)	Üst kısmı sivri	2 (?)	III. Salmanassar
8	5 (?)	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
9	5 (+)	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
10	18 (±2)	Üst kısmı sivri	2 (+2)	III. Tiglat-pileser
11	14 (+)	Üst kısmı sivri	1 (+1)	III. Tiglat-pileser
12	16 (±2)	Üst kısmı sivri (?)	2	Taklak-ana-Bel
13	24 (+)	Üst kısmı sivri	1 (?)	Sanherib
14	16 (+8)	Üst kısmı sivri	2	Sanherib
15	1 (+)	Üst kısmı sivri	2 (?)	Sanherib
16	10 (+)	Üst kısmı sivri	2 (?)	Assurbanipal
17	9 (+)	Üst kısmı sivri	2	Assurbanipal

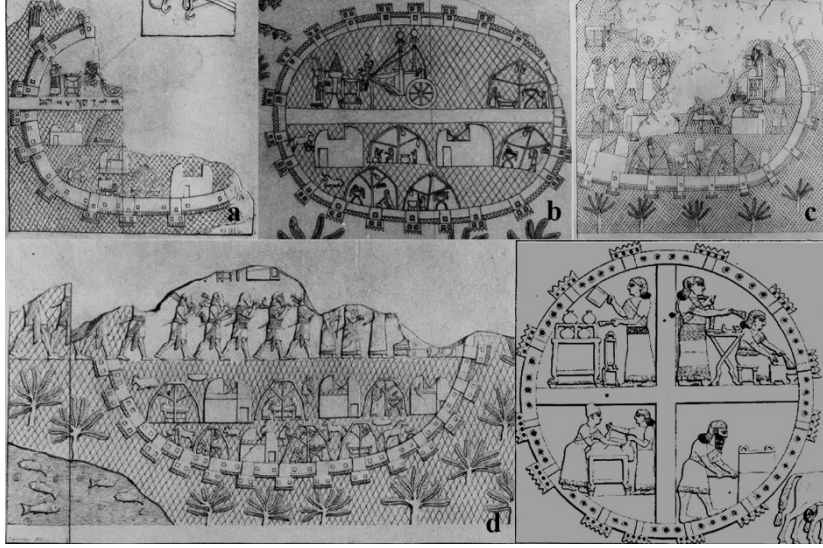
Tablo 2: Kare planlı askerî kampların savunma unsurlarının bilgileri

Şekil	Kule sayısı	Mazgal dışı tipi	Kapı sayısı	Dönemi
18	14	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
19	13	Üst kısmı sivri	1	III. Salmanassar
20	13	Üst kısmı sivri	1	III. Salmanassar
21	6	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar

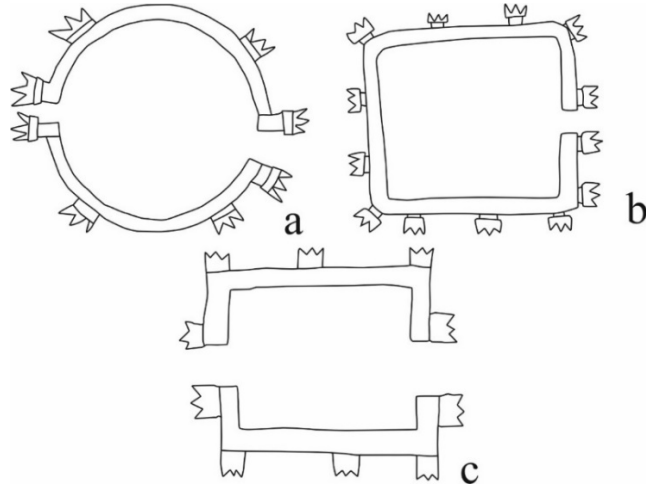
Tablo 3: Dikdörtgen planlı askerî kampların savunma unsurlarının bilgileri

Şekil	Kule sayısı	Mazgal dışı tipi	Kapı sayısı	Dönemi
22	15	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
23	10	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
24	9 (+3,4 ?)	Kademelendirilmiş	1	III. Salmanassar
25	4	Üst kısmı sivri	3	III. Salmanassar
26	8	Üst kısmı sivri	3	III. Salmanassar
27	11	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
28	2	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar
29	11	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar
30	3 (+)	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar
31	4 (+)	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar

ŞEKİLLER

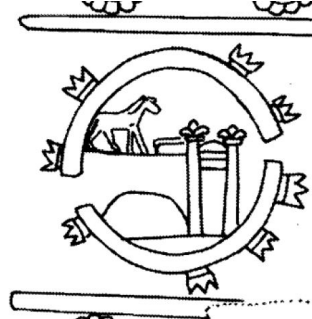
Şekil 1: (a) Kulelerde pencere kullanımının betimlendiği askerî kamp rölyefi (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 142); (b) Dairesel planlı kamp rölyefinde tasvir edilen kule ve kule pencereleri (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 346); (c) Pencereli kule kabartması (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 412); (d) Kamp rölyefinden pencereli kule tasvirleri (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 504); (e) II. Assurnasirpal'ın kuzeybatı sarayında ele geçen kuleli pencerelerin işlendiği kamp kabartması (Layard, 1853: Pl. 30)

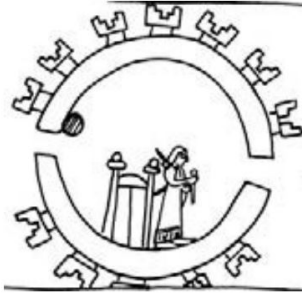
Şekil 2: (a) Dairesel planlı askerî kampın şematik çizimi (King, 1915: XIX); (b) Kare planlı askerî kampın şematik çizimi (King, 1915: Pl. LX); (c) Dikdörtgen planlı askerî kampın şematik çizimi (King, 1915: Pl. XXXVI)

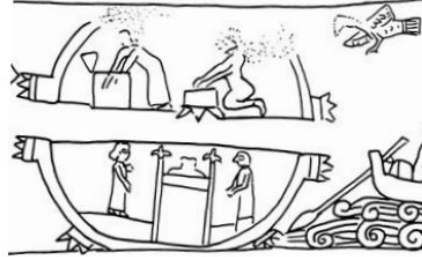
Şekil 3: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 44)

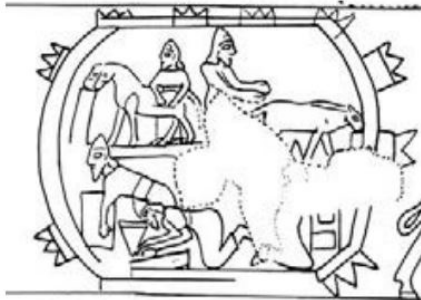
Şekil 4: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 2, Registro Ib)

Şekil 5: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 43)

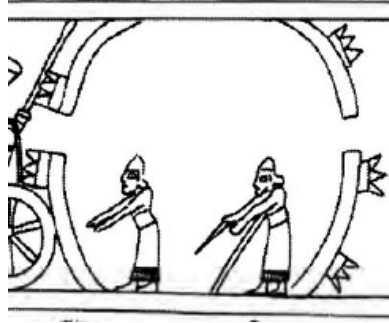
Şekil 6: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 27)

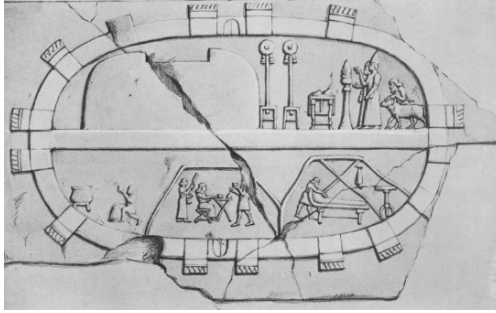
Şekil 7: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 45)

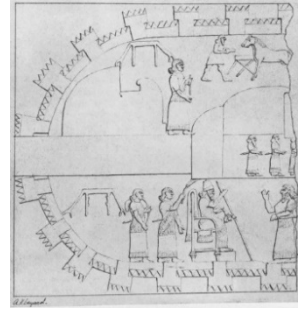
Şekil 8: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 19, Registro XIIIa)

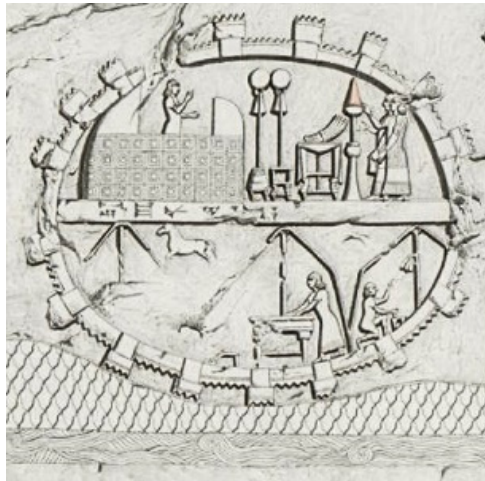
Şekil 9: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kampın şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 22, Registro Pb)

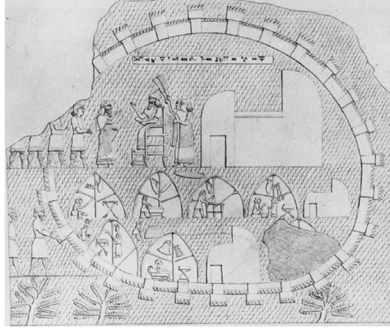
Şekil 10: III. Tiglat-pileser dönemi dairesel planlı askerî kamp (Barnett and Falkner, 1962: Pl. LX)

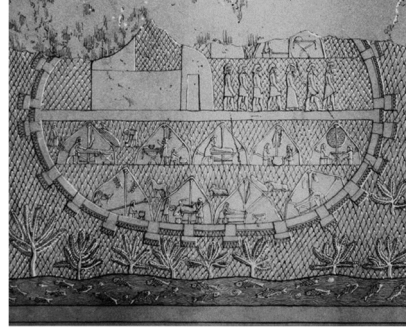
Şekil 11: III. Tiglat-pileser dönemi dairesel planlı askerî kampın çizimi (Barnett and Falkner, 1962: Pl. LXIII)

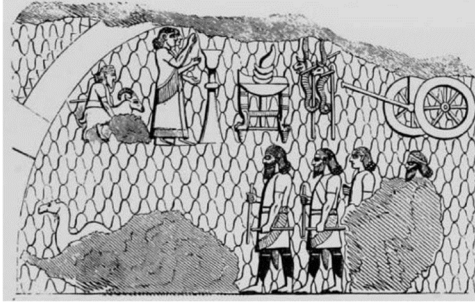
Şekil 12: Assurlu yöneticiye ait Horsabad'ta bulunan askerî kamp kabartması (Botta and Flandin, 1849: II, Pl. 146)

Şekil 13: Dağlık ve ağaçların bulunduğu alana kurulan askerî kampın görünümü (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 35)

Şekil 14: Irmağın kenarına kurulan askerî kampın görünümü (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 138)

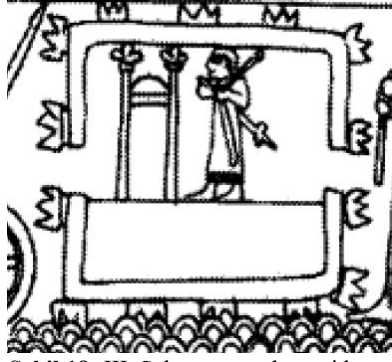
Şekil 15: Güneybatı Sarayı'nda ele geçen Sanherib dönemi askerî kamp kabartmasının çizimi (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 69, No. 76a)

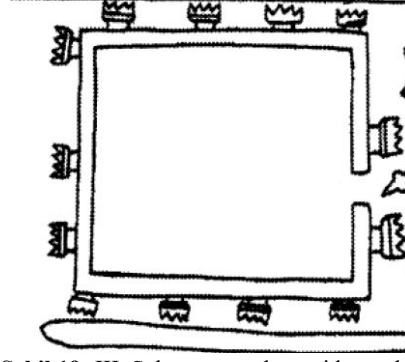
Şekil 16: Kuzey Sarayı'nda ele geçen Assurbanipal dönemi askerî kamp kabartması (Gadd, 1948: Pl. V)

Şekil 17: Kuzey Sarayı'nda ele geçen Assurbanipal dönemi askerî kamp kabartmasının çizimi (Barnett, 1976: Pl. LXVI, Slab B)

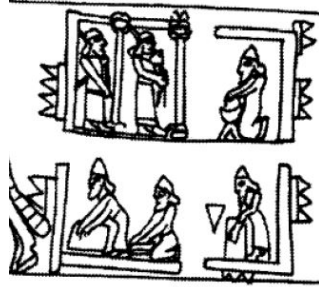
Şekil 18: III. Salmanassar dönemi kare planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 11, Registro VIIb)

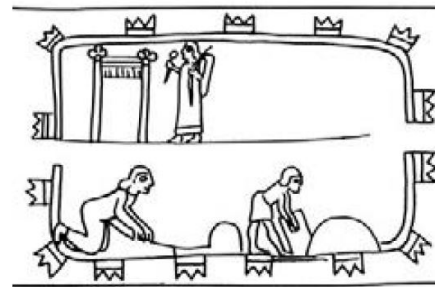
Şekil 19: III. Salmanassar dönemi kare planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 14, Registro Xa)

Şekil 20: III. Salmanassar dönemi kare planlı askerî kamp kabartması (King, 1915: Pl. LX)⁹¹

Şekil 21: III. Salmanassar dönemi kare planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 12, Registro IXa)

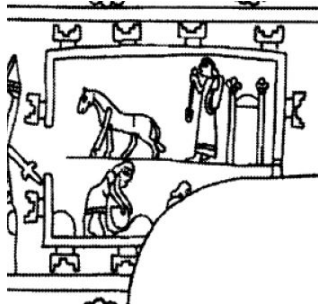

Şekil 22: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 39)

⁹¹ Şekil 20'nin çizimine Şekil 2b'de yer verilmiştir.

Şekil 23: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartması (King, 1915: Pl. XXXVI)⁹²

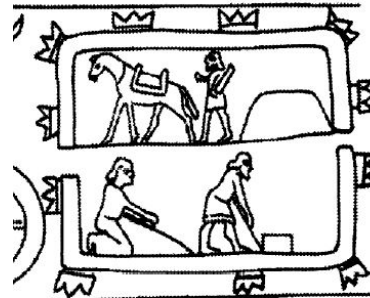
Şekil 24: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 4, Registro IIIa)

Şekil 25: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 41)

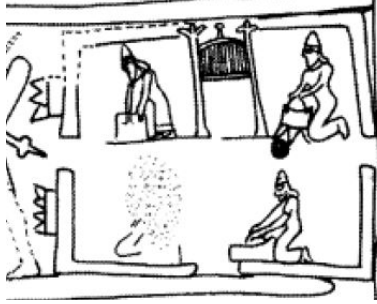

Şekil 26: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 6, Registro IVa)

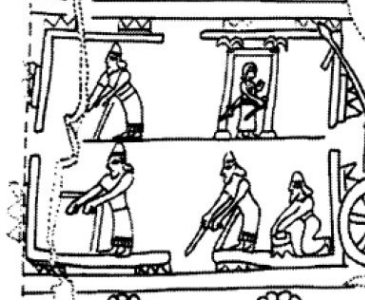

Şekil 27: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 3, Registro IIb)

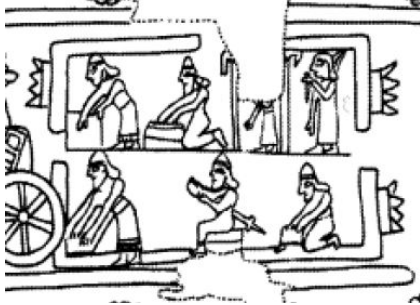
⁹² Şekil 23'ün çizimine Şekil 2c' de yer verilmiştir.

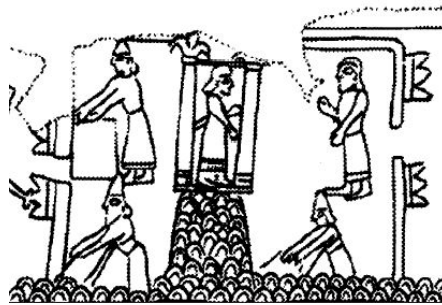
Şekil 28: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 9, Registro Vb)

Şekil 29: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 18, Registro XIIb)

Şekil 30: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 17, Registro XIIa)

Şekil 31: III. Salmanassar dönemine ait dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 21, Registro Pa)

HİTİT-BAĞLI DEVLET ANLAŞMALARINDA VERASET MÜDAHALELERİ

Fatma İSLAM*

Makale Bilgisi

Başvuru: 07 Eylül 2023

Kabul: 08 Kasım 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: September 07, 2023

Accepted: November 08, 2023

Öz

Tabiiyet anlaşmaları, bir hükümdar tarafından astı bir başka yönetici için dikte edilen ve hazırlanan, genellikle ast için yükümlülüklerin belirlendiği anlaşmalardır. Hititler de devletlerarası arenada ilişkilerini düzenlerken tabiiyet anlaşmalarını sıklıkla kullanmışlardır. Bugüne kadar elimizde Hitit kralları tarafından hazırlanmış, kapsamlı ya da sınırlı bağlılık antlaşmaları olan en az 19 bağlılık antlaşması bulunmaktadır. Bu çalışmada, Hititlerin kendilerine bağladıkları genellikle iç işlerinde bağımsız bu krallıkların tahtlarına ne şekilde müdahale ettikleri ve bu müdahalelerin kendi ana topraklarındaki veraset algısı ile bağdaşıp bağdaşmadığı ile buna yönelik ne şekilde tedbirler aldıkları incelenecektir. Anlaşmalarda görülen bağlı krallar ile ilgili belirlenen veraset ilkelerinin, Hitit krallarınıninkine paralel olduğunu kesin olarak söylemek zor olsa da, bu antlaşmalar Hitit büyük krallarının, asıllarının veraset uygulamalarına karşı tutumunu yansıtmaktadır. Hitit krallarının bazı konularda kendilerine bağlı krallara içinde bulunulan politik ve coğrafi durum da dikkate alınarak daha iddialı ve dayatmacı politikalar uyguladıkları da görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Bronz Çağ, Vassal, Veraset, Bağlı Krallık.

* Dr., fatmaislm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1703-2960.

Succession Intervention of Hittites in the Subordination Treaties***Abstract***

Subordination treaties are agreements dictated and prepared by a ruler for his subordinate ruler, usually specifying the obligations of the subordinate. The Hittites also frequently used subordination treaties when organizing their relations in the interstate arena. To date, we have at least 19 treaties of allegiance prepared by Hittite kings, which are either comprehensive or limited allegiance treaties. This study will examine how the Hittites intervened in the thrones of these kingdoms, which were generally independent in their internal affairs, and whether these interventions were compatible with the perception of succession in their native lands. Although it is difficult to say with certainty that the principles of succession determined in the treaties concerning vassal kings are parallel to those of the Hittite kings, these treaties reflect the attitude of the Hittite great kings towards the succession practices of their subordinates. It can also be seen that Hittite kings applied more assertive and imposing policies to their vassals on some issues, taking into account the political and geographical situation.

Keywords: *Hittites, Bronze Age, Vassal, Inheritance, Vassal Kingdoms.*

Hitit Devleti'nin yayılımına göre değişen bölgelerde, dönem dönem pek çok krallığı kendi hükümdarlığı altında topladığı bilinir. Bu krallıkları temelde iki farklı gruba ayırmak mümkündür. İlki, Anadolu'nun coğrafi sınırları içerisinde bulunan vassal krallıklardır ve bu krallıklar ile yapılan anlaşmaların dillerinin Hititçe oldukları görülür. Anadolu içerisinde yer aldıkları bilinen ve dönem dönem Hitit devletine bağlanan krallıkların Hurri-Mitanni Krallığı, Kizzuvatna Krallığı, İšuwa ülkesi, Azzi-Hayaşa ülkesi, Arzawa ülkesi, Şeha Nehri ülkesi, Hapalla, Wiluşa, Mira-Kuvaliya ülkesi oldukları ele geçen çeşitli çivi yazılı belgelerden bilinmektedir. Diğer grup ise Anadolu sınırları dışında kalan bölgelerde yani Suriye ve ötesinde yapılmış bağlı devlet anlaşmalarıdır ki bu anlaşmaların genellikle dönemin devletlerarası dili kabul edilen Akkadca olarak gerçekleştirildikleri ele geçen metinlerden bilinmektedir. Bu bölgelerdeki bağlı krallıkların ise, Kargamış Krallığı, Halep krallığı, Ugarit Krallığı, Amurru Krallığı, Nuhaşşe ve Kinza (Kadeş) oldukları bilinir.¹ Hititler tarafından ele geçirilen topraklar, Hitit

¹ Gary Beckman, "Hittite Treaties and the Development of the Cuneiform Treaty Tradition" Jan Christian Gertz, Doris Prechel, Konrad Schmid and Markus Witte (ed.), *Die deuteronomistischen Geschichtswerke: Redaktions- und religions geschichtliche*

kralının yetki alanına dâhil edilirdi ve teslim olma teklifini reddeden bölgeler yağmalanırdı, hatta zaman zaman nüfusları yer değiştirmek zorunda bırakılırdı. Hitit kralı ele geçirilen bölgede hüküm süren kraliyet ailesine istediği gibi davranabilirdi.² Aileyi tahttan indirip ülkeyi tamamen Hitit toprağı haline getirebilir ya da toprakları kendi ailesinden birinin yönetimine tahsis edebilirdi. Alternatif olarak toprakları bölebilir, müttefiki olan kendisine bağlı başka krallıkların yetkisine devredebilirdi. Ancak bu durumda yine de bahşedilen toprak Hitit kralına ait olurdu. Sadece kullanma yetkisi bir başkasına devredilirdi. Bu konulardaki haklar ve düzenlemeler de gerçekleştirilen anlaşmalar ile belirlenirdi.³

Hititlerdeki bağlı devlet sisteminin Yakın Doğu'daki diğer halklar ile kıyaslandığında, oldukça iyi bilindiği düşünülür çünkü Hitit arşivlerinde ele geçen birçok anlaşma sayesinde tarafların karşılıklı yükümlülükleri ve beklentileri ile ilgili pek çok bilgi edinebilmek mümkündür. Ancak yine de bağlı devletler ile yapılan anlaşmaların, pratikteki uygulamalarının ne olduğu, ne ölçüde etkili oldukları gibi konularda eksik birtakım veriler de mevcuttur. Hitit arşivlerinde açığa çıkarılan pek çok anlaşma metni söz konusudur ancak bu metinleri en genel anlamda sıralamak gerekirse, iki tip anlaşmadan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, Hitit büyük kralının kendisi ile statü bakımından denk gördüğü krallar ve onlar ile eşitlik ilkesine dayalı olarak yaptığı anlaşmalardır. Babil, Asur ve belki Ege'deki Ahhiyava'nın hükümdarlarının da Hatti kralınınkine eşit bir rütbeye sahip oldukları ve çeşitli yazışmalar yaptıkları düşünülse de arşivin büyüklüğü ile kıyaslandığında Hititlerin eşitlik ilkesine dayalı pek fazla anlaşması ele geçmemiştir.⁴ Bir diğer grup ise, çalışmanın konusunu oluşturan Hititlere bağlı devletler ile yapılan anlaşmalardır. Bunlar, Hititlerin değişen sınırları, hükümdarları, değişen siyasi tablolar ve bağlı krallığın ne şekilde Hititlere bağlandığı gibi pek çok etken dolayısıyla farklılık gösterirler. İçerik olarak zaman zaman bölgeye ve siyasi duruma göre değişseler de bu anlaşmaların genel bir şablonda hazırlandıklarını söylemek mümkündür.⁵ Vassal devlet olarak Hititlere tabi olan hükümdarların, mutlak bir bağlılık göstererek, özellikle dış politika konularında bağlı olduğu devlet ile birlikte hareket

Perspektiven zur "Deuteronomismus"-Diskussion in Tora und Vorderen Propheten edited (Berlin-Boston: De Gruyter, 2006), 2.

² Amnon Altman, "Rethinking the Hittite System of Subordinate Countries from the Legal Point of View", *JAOS* Col 123 no 4, (2003), 741 vd.

³ Amnon Altman, *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law. The Ancient Near East 2500-330 BCE*, (Leiden-Boston, Martinus Nihoft Publishers, 2012), 134 vd.

⁴ Detaylı bilgi için bkz: Altman, "Tracing", 123-124 dn 147.

⁵ Gary Beckman, "Hittite Treaties" 280 vd.

ettiği fakat iç işlerindeki konularda sıklıkla daha bağımsız olabildikleri düşünülür.⁶ Her ne kadar iç işlerinde bağımsız olsalar da, Hitit kralı kendisine bağlanan krallığın en önemli iç dinamiği olan veraset konusuna anlaşıldığı üzere genellikle kendisi karar verir.⁷ Görece çok sayıda bağlı devlet anlaşmasının veraset ile ilgili bölümler içerdiği bilinir. Hititlerin veraset ile ilgili bu müdahalesinin ne şartlar altında yapıldığı oldukça önemlidir. Çünkü genellikle, bu durum vassal kralın Hitit devletine ne şekilde bağlanmış olduğunun yanı sıra politik konumu ile birlikte, Hitit kralının da iç ve dış politikadaki kendi konumu ile yakından ilintilidir. Dolayısı ile anlaşmaların standart ve kısmen içeriksel bir yazım standardı olsa da veraset konusunda sıklıkla değişkenlik gösterirler. Kimi anlaşmalarda veraset ile ilgili durumların daha detaylı açıklandıkları görülebilmektedir. Bu gibi durumlardan Hitit kralı Telipinu'nun yazıya döktüğü bilinen Hitit tahtındaki veraset kurallarına uyulup uyulmadığı hakkında fikir edinmek mümkündür.

Konu bağlamında değerlendirilecek olan ilk anlaşma, I. Şuppiluliuma ve Azzi Hayaşa kralı Huqqana arasında yapılan anlaşmadır.⁸ Azzi Hayaşa bölgesinin Hitit ve Kaşkalar arasında tampon bölge görevi üstlendiği varsayılır. Huqqana ile yapılan anlaşmada görülen *sınır bekçisi* ifadesi bu bölgenin Hititler tarafından oldukça önemsendiğini gösterir. Huqqana'nın I. Şuppiluliuma'nın kızlarından biri ile evlendirildiği ve böylece de hanedan damadı yapıldığı anlaşmanın detaylarından bilinir. Bu anlaşmada *"Ve seni bütün Hatti ülkesi, Hayaşa ülkesi ve dışarıdaki (ve) içerideki bütün ülkeler, uzaklara kadar işittiler. Ve artık sen Huqqana, sadece majestemi hâkimiyet bakımından tanı! Ben majeste hangi oğlumu söylersem: "Herkes onu tanısin!" Ve onu (herkesin) ortasında tanıtacağım ve sen Huqqana onu tanı!"*⁹ ifadesi başka pek çok Hitit anlaşmasında da rastlanan bir ifadedir. Veraset konusunda klasik vurgu, Hitit kralı tarafından belirlenen veliahdın kesinlikle kral Huqqana tarafından da desteklenmesi gerektiğine dair yapılan vurgudur. I. Şuppiluliuma'nın tahtı gasp ettiği ile

⁶ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005, 97.

⁷ Philo H. J. Houwink ten Cate, "The Hittite Usage of the Concepts of 'Great Kingship' the Mutual Guarantee of Royal Succession, the Personal Unswerving Loyalty of the Vassal of His Lord and the 'Chain of Command' in Vassal Treaties from the 13th Century BCE." *Dasgeistige Erfassen der Welt im Alten*, (2007), 196-199.

⁸ CTH 42 KBo 5.3 + 5.12+19.43+19.43a+KUB 26.38+ 40.35 Anlaşmanın iki nüshası olduğu bilinir. Detaylı bilgi için bkz: Rukiye Akdoğan, "Huqqana Anlaşması (A Nüshası) Transkripsiyon ve Tercümesi", *Höyük (Haziran 2011)*, 27 vd.

⁹ Akdoğan, "Huqqana", 7.

ilgili veriler düşünüldüğünde,¹⁰ Hitit kralının kendi varisinin konumunu bu tip politik yollar ile sağlamlaştırmaya çalıştığını düşünmek mümkündür. Azzi Hayaşa'nın ne şekilde bağlı krallık haline geldiği konusu net olmasa da, II. Murşili'nin, babası I. Šuppiluliuma'nın kahramanlıklarını anlattığı çivi yazılı belgelerde, Šuppiluliuma'nın bölgeye sefer düzenlediği fakat savaştığı bir düşman bulamadığı söylenir.¹¹ Aynı zamanda Huqqana ile yapılan anlaşmada geçen *Hayaşaluların içinden seni seçtim, kızımı sana verdim* ifadesi bize I. Šuppiluliuma'nın bölgenin yerel hanedanlığının bir üyesini yönetime getirip getirmediği konusunda soru işaretleri yaratır. Bu durum Azzi Hayaşa ülkesinin savaşmadığı, yerel hanedanın kaçmış olabileceği ya da teslim olmuş olabileceği ihtimalini düşündür.¹² Huqqana, I. Šuppiluliuma tarafından damat olarak Hitit hanedanına kabul edilmiştir ve Šuppiluliuma ile belirlediği/belirleyeceği varisine tamamen sadakat besleyeceğine söz vermiştir. Anlaşmada Azzi-Hayaşa tahtının varisi hususunda da I.Šuppiluliuma tarafından korunacağına dair garanti verilmiş olsa da, (daha sonra örneklerini göreceğimiz) başka anlaşmalarda açıkça ifade edildiği şekilde, damat olmasına rağmen tahta Huqqana'nın soyundan birinin geçeceği açıkça garantilenmemiştir.¹³

I. Šuppiluliuma döneminde yapılan ve konu bağlamından veri veren bir başka tabiiyet anlaşması ise Mitanni Kralı Šattiwaza ile gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Anlaşmadaki ifadeler dikkat çekicidir. *“Prens Šattiwaza Mitanni ülkesinde kral olsun. Ve Hatti Ülkesi kralının kızı, Mitanni ülkesinde kraliçe olsun. Kumalar, sen Šattiwaza için hoş karşılan. Fakat hiçbir kadın benim kızımın daha büyük olmasın. Sen hiçbir kadının onunla eşit olmasına izin verme. Ve hiç kimse onun yanında*

¹⁰ Büyük Kral I. Šuppiluliuma'nın gasıp kral olarak tahta çıktığı ile ilgili bilgiler, oğlu ve halefi II. Murşili'nin Veba Duaları adlı metninde verdiği detaylardan bilinir. CTH 378.1 KUB 14.14 + KUB 19.1 + KUB 19.2 + KBo 3.47 + 1858/u + Bo 4229 + Bo 9433. KUB 23.3. Itamar Singer, *Hittite Prayers*, (Atlanta: SBL, 2002), 61 vd. Ayrıca, Šuppiluliuma'nın kraliyet ailesinin doğrudan bir mensubu olup olmadığına dair çeşitli tartışmalar da söz konusudur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Fatma İslam, *“Hititlerde Tahta Çıkış: Usuller, Mücadeleler, Uygulamalar”*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2021), 173 vd. Boaz Stavi, “The Genealogy of Suppiluliuma I”, *Altoriental. Forsch., Akademie Verlag*, 38 (2011) 2, 227 vd.

¹¹ Hans G. Güterbock, *The Deeds of Suppiluliuma as Told by His son Mursili*, *Journal of Cuneiform Studies* 10/ 2, (1956), 62-63.

¹² Ercüment Yıldırım, M. Ö. II. Binyılda Harşit Vadisi (Azzi-Hayaşa), (ed). Mehmet Fatsa ve Mehmet Özdenli *Harşit Vadisi (Tarih-Coğrafya-Kültür)*, Dokap Bölge İdaresi Başkanlığı, 2017, 26.

¹³ Akdoğan, “Huqqana”, 11.

¹⁴ KBo 1. 1 + KBo 28.111-114 Dupl. KBo 1. 2 KUB 3. 1+ (akk.); KUB 21.18 (+)6 KUB 26. 34 (hit.) §7 öy. 59-67 (CTH 51) Tercüme için bakınız: Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 38 vd.

eşit bir şekilde durmasın. Sen benim kızımı ikinci dereceye indirme. Mitanni ülkesinde o, kraliçeliğe alınsın. Şattiwaza'nın oğulları ve benim kızımın oğulları, onların oğulları ve torunları, gelecekte Mitanni ülkesinde eşit olsun. Gelecekte Mitanniler, prens Şattiwaza'ya karşı, kızım kraliçeye karşı, [oğullarına karşı] ya da torunlarına karşı ayaklanmayı planlamasın. Gelecekte prens Şattiwaza, [benim oğullarımla] eşit ve kardeş olsun. Ve prens Şattiwaza'nın oğulları, onun çocukları ve torunları benim torunlarımla eşit ve kardeş olsun."¹⁵ Bu anlaşmanın veraset bakımından en mühim tarafı, Şattivaza ile evlendirilen Hititli prensesin konumunun netleştirilmek istenmesidir. Prens kraliçe olacaktır ve Şattivaza'nın hareminden başka hiçbir kadının bu prensesin statüsüne erişemeyeceği garantilenmiştir. Ayrıca, prensten doğan erkek çocukların ve nesillerinin Mitanni'deki diğer çocuklar ile eşit sayılması şartı getirilmiştir. Bu çocuklar aynı zamanda Şuppiluliuma'nın nesli ile de kardeş ve eşit sayılacaktır. Bu iki ifadenin sebebinin Mitanni tahtına, Hitit hanedanına mensup şahısların geçirilmek istenmesi olduğu düşünülebilir. Ancak paragraftan anlaşılacağı üzere, Şattivaza da Şuppiluliuma'nın nesli ile eşit ve kardeş sayılmaktadır. Şattivaza'ya diğer vassal krallıklardan farklı olarak böyle bir ayrıcalık tanınmasına sebebiyet veren olayların ne olduğu konusu önemlidir. Çünkü kral Şuppiluliuma, bir başka hanedan damadı olan Huqqana'nın aksine, Şattiwaza'ya daha farklı sorumluluklar vermiş, onu ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiştir. Mitanni'nin önemli konumunun bu adımın atılmasında itici güç olduğu düşünülebilir. Kısaca bahsedecek olursak, anlaşmanın tarihsel giriş kısmından anlaşıldığı kadarı ile Tuşratta bir saray darbesinde öldürülünce, oğullarından Şattiwaza Hatti'ye kaçar. Hitit kralına sığınır ve Hitit kralı onu Mitanni ülkesinin yönetimine tekrar geçirerek kızını ile evlendirir.¹⁶ Hanedan damadı olarak, Huqqana'ya verilmeyen bir ayrıcalıkla Şattiwaza, Hitit kralının nesli ile eşit ve kardeş sayılır. Huqqana ile yapılan anlaşmanın aksine Şattivaza ile yapılan bu vassal anlaşmada varisin kim olacağına dair detaylı açıklamalar yapılmış olması, Mitanni'nin konumu ve dönemin iç ve dış politikadaki gelişmeler (Bölgedeki Asur tehdidi gibi) neticesinde böyle tedbirler alınması gerekliliği olduğunu düşündürür. Ayrıca anlaşmada geçen "kızımı ikinci dereceye indirme" ifadesinin, kadınların statüsünün tahta geçme hakkı üzerindeki önemine dair bir vurgu olarak yorumlanması mümkündür. Hatırlanacak olursa, Telipinu fermanında belirtilen tahta çıkma usullerine göre, tahta çıkacak çocuğun sırasını ve haklarını annesinin saraydaki statüsü belirler.¹⁷ Şattivaza ile gerçekleştirilen

¹⁵ Singer, *Hittite Prayers*, 160 vd Güngör Karauğuz, *Hitit Duaları Kil Kitapları- Bin Tanrı için İlahi ve Münacatlar*, (Konya, Çizgi Kitabevi, 2020) .

¹⁶ Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 37-38.

¹⁷ İslam, "Hititlerde Tahta Çıkış", 122 vd.

anlaşma da benzer şekilde bu algıyı destekler. Hititli prensesin kesinlikle birinci kadın yani, asıl eş olarak konumunun sağlanmasına çalışılması ve böylece doğacak çocukların statüsünün düşürülmemesi için alınan garanti, Hititlerin bağlı bulunan krallıklarda da kendi veraset algılarınca bir takım müdahalede bulduklarını düşündürebilir. Ancak yine de bu krallıklarda da muhtemelen benzer algı ve uygulamalar olabileceği akıldan bulundurulmalıdır. Ayrıca Şattiwaza'ya verilen ayrıcalıkların tıpkı hanedan üyesi vassal krallıklara verilen ayrıcalıklara benzer olması da, Mitanni'nin Hititlere bağlı bulunmasının önemini vurgular niteliktedir.

Veraset ile ilgili veri veren bir başka metin ise, "II. Murşili'nin Kargamış Kralı Piyaşşili İle İlgili Fermanı" adı verilen belgedir.¹⁸ Kargamış, Suriye ve Anadolu arasında stratejik bir geçiş notası olması sebebi ile önemlidir ve I. Şuppiluliuma döneminden itibaren bu özellikleri ile öne çıkarak, Hitit hanedan mensubu kişiler tarafından yönetilmiştir ve bölgede önemli bir temsilci görevi üstlenmiştir.¹⁹ II. Murşili ve Kargamış kralı Piyaşşili I. Şuppiluliuma'nın iki oğludur. Piyaşşili Şuppiluliuma'nın Suriye seferleri neticesinde Kargamış'a yerel kral olarak yerleştirilmiştir. Veliyaht olarak belirlenen Arnuvanda ise tahta çıktıktan kısa bir süre sonra hastalanarak öldüğü için, yerine muhtemelen tahta geçmesi hiç beklenmemiş olan Murşili geçmiştir. Kral Murşili'nin Kargamış tahtının verasetinin devamının aynı sülaleden sağlanması konusundaki ifadeleri önemlidir. "*Ben bu antlaşmayı sevgili kardeşim Piyaşşili ve onun yükselmesi (terfisi) ve onun gelecekteki oğulları ve torunları için yaptım. Piyaşşili'nin oğlu, torunu ya da neslinden herhangi biri Kargamış ülkesinin tahtına çıkmalı --Majestemin veliaht prensi kim ise, sadece o [(Hattinin) veliaht prensi], Kargamış ülkesi kralın[dan büyük] olacak.*"²⁰ Kargamış'ın I. Şuppiluliuma'nın Suriye seferleri sırasında bir kuşatma neticesinde kontrol altına alındığı ve Hitit büyük kralının burayı ele geçirdikten sonra, bölgenin kontrolünü elinde tutabilmek için çeşitli adımlar attığı bilinir. En önemli adım, Kargamış krallığının tahtına I. Şuppiluliuma'nın oğlu Piyaşşili, Hurrice adı ile Şarri Kuşuh'un atanması olmuştur.²¹ Krallığın konumu burayı yöneten kralın bölgede Hititler adına sorumlu olarak hareket edebilmesine olanak sağlayacak nitelikte olduğu için, Hitit Kralı I. Şuppiluliuma ve oğlu

¹⁸ Metin kendi içerisinde bir anlaşma olarak adlandırılrsa da Beckman çalışmasında bunu bir ferman olarak adlandırmıştır. CTH 57 KBo 1.28.öy. 1 6'-19' Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*,154.

¹⁹ Hasan Peker, "*Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler*", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 130.

²⁰ Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 154 vd.

²¹ Trevor Bryce, *The Kingdom of Hittites* (Oxford: Oxford University Press,2005), 180.

Kargamış kralı Piyaşşili/ ŞarriKuşuh arasında yapılan anlaşma neticesinde Kargamış kralının bölgede ayrıcalıklı bir konum sahibi olduğu bilinir. Bu konumun II. Murşili döneminde de devam ettirilmek istendiği yapılan anlaşmadan görülebilmektedir. Hitit hanedanı mensubu olarak Piyaşşili'nin, Murşili'nin erkek kardeşi olduğu bilinir ancak Hitit tahtı üzerinde hak sahibi olan bir prens olup olmadığı konusunda şimdilik elde herhangi bir veri yoktur. Çünkü Piyaşşili'nin annesinin Şuppiluliuma'nın haremindeki konumunun ne olduğu şimdilik bilinmez. Ancak literatür II. Murşili'nin Piyaşşili'nin ayrıcalıklı konumunun devamına ve soyunun Kargamış tahtı üzerindeki hakkının garantisine dair vurgu yapmış olmasını genellikle Hitit tahtından uzak durması için yapılmış bir hamle olduğu şeklinde yorumlar.²²

Veraset ile ilgili veri veren bir başka belge ise, Arzava birliği ülkelerinden biri olan Mira-Kuvaliya kralı Kupanta Kurunta ve II. Murşili arasında yapılan anlaşmadır. "*Eskiden, Maşhuiluwa'yı Mira ülkesine bey olarak tayin ettiğimde, bana, Maşhuiluwa şöyle söyledi: "(Bana varis olacak) çocuk yok. İnsanlar bizim için homurdanacaklar(?). Yarın şöyle veya böyle (diyecekler). Benim çocuğum olmadığı için, kardeşimin çocuğu Kupanta-Kurunta'yı, beyim, bana evlatlığa ver. Ve o, benim oğlum olsun. Ve gelsin, gelecekte ülkeye o, bey [olsun]". Ve sen Kupanta-Kurunta'yı, Maşhuiluwa'ya evlatlığa [verdim]. Sonra Maşhuiluwa'yı, Muwatti'yi ve sen Kupanta-Kurunta'yı, Mira-Kuvaliia ülkesine yemin ettirdim. Üstelik ben Majestem, Maşhuiluwa'yı korudum. Ve ona hiçbir şekilde kötülük yapmadım. Fakat Maşhuiluwa bana (karşı) kavgaya girişti. Ve Pitaşşa ülkesini ve kölelerim (olan) Hatti Ülkesi halkını bana karşı kıskırttı. Ve o, bana karşı neredeyse [savaş başlatacaktı]"*²³ Anlaşma metninin iki devlet arasındaki ilişkilerin tarihsel özetinden bahseden kısımdaki bu detay oldukça ilgi çekicidir. Muvatti adlı Hititli prensesle evlendirilen Maşhuiluwa, Mira ülkesinde bey yani yönetici olmuştur. Ancak Hititli prenses ve Maşhuiluwa'nın çocuklarının olmadığı görülür. Bu noktada hanedan damadı olarak Şattivaza'ya verilen başka kadınlarla evlenme ayrıcalığının, Mira kralı Maşhuiluwa'ya verilip verilmediği sorusunu akıllara gelir. Ancak bu hususta bir detay ne yazık ki şimdilik bilinmemektedir. Asıl önemli olan nokta ise, tahta geçecek bir erkek çocuk olmamasının, bir veliaht belirlenmemiş olmasının insanları huzursuz edeceği konusudur. Bu konuda yapılan vurgu toplumsal bir talep ve iktidara olan güven ile ilgili olan

²² CTH 57 KBo 1.28. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*,154 vd. Ayrıca bkz İslam, "Hititlerde Tahta Çıkış", 183.

²³ CTH 68 Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 69. Güngör Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy Çivi yazılı belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*,2. Basım, (Konya, Çizgi Kitabevi, 2018), 92.

toplumsal bir konu olabilirdi. Bunun üzerine Maşhuiluva Hitit kralının izni ile bir evlat edinerek veliaht sahibi olmak ister ve bu konudaki adayı da yeğeni Kupanta- Kurunta'dır. Hitit kralı tarafından uygun bulunan bu teklif neticesinde veliaht olan Kupanta-Kurunta'nın daha sonra bir vassal kral olarak tahta çıktığı görülür. Bu durumun ilk hatırlattığı olay ise, I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde görülen evlat edinmelerdir. Evlat edinilerek veliaht ilan edilen ve I. Hattuşili'nin kız kardeşinin oğlu olduğu bilinen yeğen Labarna ve daha sonra yine evlat edinilerek varis ilan edilen ve tahta dahi çıkan I. Murşili, kraliyet ailesi içerisinde evlat edindikleri bilinen şahıslardır. Benzer bir uygulamanın Mira ülkesinde de talep edilmesi ve uygulanması bize, bu uygulamanın Anadolu topraklarında kabul edilebilir bir uygulama olduğunu düşündürmektedir. Bu anlaşmada aynı zamanda yine, Hitit kralının soyunun ve neslinin Kupanta Kurunta tarafından kabul edilip korunması ile ilgili bir şart görülmektedir.

Arzava ülkelerinden biri olan Wiluša Kralı Alakşandu ve Hitit kralı II. Muvatalli arasında gerçekleştiği bilinen başka bir anlaşmada da evlat edinilerek tahta çıkmış olan bir kraldan bahsedilmektedir. Bu anlaşmada iki kralın birbirleri ile olan ilişkilerinden bahseden kısımlardaki ifadeler de dikkat çekicidir. Söz konusu olan vassal kral, Hitit tarihi içerisinde evlat edinilerek tahta çıktığı kesin olarak bilinen üçüncü şahıstır. *"Kuk[kunni]ye varis bir erkek çocuk yok[tu]. [Ve sen Alakşandu'yu evlatlığa aldı]. Ve senin baban [“Fakat babam tanrı olduğunda (öldüğünde), [bizzat kendim] babamın [tahtına] oturdum. [Ve] gerçekten [beni bey olarak ...] korudun”*²⁴ Tıpkı Maşhuiluva gibi Kukuni'ninde varisi olabilecek bir erkek çocuğu yoktur. Bunun üzerine Alakşandu'yu evlat edinir ve zamanı geldiğinde Alakşandu tahta çıkar. Burada Alakşandu'nun Kukuni ile olan bağına dair herhangi bir detay verilmemiştir. Ancak evlat edinilen şahıs diğer örneklerde olduğu gibi, muhtemelen Kukuni'nin yakın aile üyelerinden biri olabilirdi. Burada dikkat çeken bir başka husus ise tıpkı I. Hattuşili tarafından evlat edinildikten sonra tahta çıkan I. Murşili gibi Alakşandu'nun da selefinden "babam" olarak bahsetmesidir, çünkü bir evlatlık olarak biyolojik çocuğun sahip olduğu tüm haklara sahiptir ve zaten selefi de onun yasal olarak babasıdır.²⁵ *"Krallığa Wiluša ülkesinde hiç [kimse] halk homurdandığı(?) için, [senin] ölüm günün geldiğinde], sonra Alakşandu [] senin krallığa tayin ettiğin senin karından ya da kumalarından (olan) [oğullarınla] ilgili olarak ve o, hangi çocuk olursa olsun, eğer ülkenin halkı onu reddederse ve şöyle söylerse: "O nesildeki [çocuk kral olsun]." Ben Majestem kabul*

²⁴ CTH 76 Karauğuz, Ugarit ve Boğazköy, 110. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 82.

Elena Devecchi, *Trattati internazionali ittiti*, (Brescia: Paideia Editrice, 2015), 151-19.

²⁵ İslam, "Hititlerde Tahta Çıkış", 51-64.

etmeyeceğim. Sonra benim ilk ve ikinci nesil oğlum ve torunum tek başına korusun."²⁶ Metnin devamında, tahta çıkma ile ilgili başka detaylar verilir. Anlaşılabacağı üzere, Alakşandu'nun nesli tahta çıkacağı zaman, O'nun neslinden olacak olan çocuklar ile ilgili insanların meşru eşten ya da ikinci kadından/ cariyeden çocuk ile ilgili gelebilecek olumsuz söylemleri ve onları tahta kabul etmeme gibi talepleri kesinlikle desteklemeyecektir. Alakşandu'nun seçtiği varis kimse, tahta onu oturtacaktır. Bu diğer anlaşmalarda pek rastlanılmayan bir detaydır. II. Muvatalli tarafından belirtilen bu detay akıllara, oğlu ve veliahdı Urhi-Teşup'un ikinci eşten doğmuş olduğu gerçeğini ve sonrasında yaşananları getirir.²⁷ Acaba, Muvatalli'nin bu detaydan bahsetmesinin sebebi, kendisinin de meşru eşten değil de ikinci eşten doğma bir oğlunu veliaht ilan etmiş olması olabilir miydi? Çünkü benzer bir söyleme ilgili başka metinlerde rastlanmamıştır ancak yine de bu varsayım mümkün olsa dahi söylemin maksadı konusunda kesin bir yorum yapmak şimdilik mümkün değildir.

Bağlı krallıklarda tahta çıkma ile ilgili veri veren bir diğer metin ise III. Hattuşili ve Amurru Kralı Benteşina arasında yapılan anlaşmadır. II. Muvatalli'nin hükümdarlığında, Amurru tahtına kral olarak oturtulan Benteşina'nın daha sonraki bir dönemde tahttan indirilerek Hatti Ülkesi'ne sürgüne gönderildiği ve III. Hattuşili tarafından Büyük kral Muvatalli'nin de onayı ile Hakmiş kentinde himaye edildiği, anlaşma detaylarından bilinir. Daha sonraları tahta geçen III.Hattuşili ki bilindiği üzere yeğeni Urhi-Teşup'un tahttan indirerek tahta geçer, Amurru tahtında Urhi-Teşup'u desteklemeyecek ve kendisine muhtemelen minnet borcu olan bir kral olarak Benteşina'yı görmek istemiş olmalıdır. "*Büyük Kral Muvatalli tanrı olduğunda (öldüğünde), ben Hattuşili, babamın tahtına oturdum. İkinci kez [Amurru ülkesine] Benteşina'yı tayin ettim. Krallığın tahtını ve babasının evini ona tahsis ettim. Biz aramızda dostça ilişkiler [kurduk]. [Ben] prenses Gaşşuliiawii'a'yı, Amurru ülkesine, saraya, Benteşina için zevceliğe [verdiğimde], oğlum Nerikkaili de Amurru ülkesi kralı Benteşina'nın kızını zevceliğe alsın. O, Amurru [ülkesinde] kraliçeliği alsın. Gelecekte, kızımın oğlu ve torunu Amurru ülkesindeki krallığı [alsın]."*²⁸ Detaylardan anlaşılacağı üzere, Hattuşili'nin kızı prenses Gaşşulaviya ile Amurru kralı Benteşina arasında ve Hattuşili'nin oğlu prens Nerikkaili ile de Benteşina'nın kızı olan Amurrulu bir prenses arasında bir evlilik

²⁶ Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy* 110 vd. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 82. Devecchi, *Trattati*, 151-19.

²⁷ İslam, "Hittitlerde Tahta Çıkış", 192 vd.

²⁸ CTH 92 Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 151. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 95-98. Devecchi, *Trattati*, 220-225.

gerçekleştirilmek istenir. Bu evlilik neticesinde dünyaya gelecek olan çocukların Amurru tahtındaki haklarının korunması konusundaki vurgu diğer anlaşma örneklerindeki benzer niteliktedir. Buradaki siyasi zihniyet hanedan mensubu insanların vassal krallıkların tahtına getirilmesi ve sadık birer yönetici olarak Hititlere hizmet etmesini sağlamak maksadını güder. Hattuşili'nin durumunda bu daha da önem kazanır çünkü kendisi ve çocuklarına karşı Muvatalli'nin neslinden gelebilecek isyanları önlemede akrabalık ilişkisi kurulan vassal krallıkların desteği her zamankinden daha önemlidir. Zaten hükümdarlığı sırasında siyasi vurgularının en büyüğü, eşit krallar ya da bağlı krallar fark etmeksizin, tahtının ve neslinin taht hakkının korunması yönündedir. “[Şimdi] Aziru için... Büyük Kral Şuppiluliuma'nın (yaptığı) tabletine uyan bir tableti, Bentešina için de. Ben Büyük Kral, Amurru ülkesi kralı Bentešina için, büyükbabamın antlaşma tabletine (uygun bir şekilde) onu yazdım. Ve ona onu verdim. Hiç kimse Bentešina'dan, onun oğlunun elinden, onun torununun elinden ya da Bentešina'nın neslinden ve kızımın neslinden, Amurru ülkesi krallığını almasın. Bentešina'nın oğlu ve torunu, Bentešina'nın nesli ve kızımın oğlu, Amurru ülkesi krallığını tutsun. Eğer biri, Bentešina'ya, oğluna ya da torununa kötülük arzularsa, o, Hititlerin ve Hatti Ülkesi kralının düşmanı olsun.”²⁹ Bu kısımda da daha önce görevinden alınan Bentešina'nın haklarının korunmaya alındığı ve yine Hititli prensesten doğacak çocuğun tahta geçmesi gerektiği vurgusu tekrar edilir. Bu hususun ikinci kez vurgulanması Hititler tarafından bu konunun özellikle önemsendiğini ve tekrar tekrar belirtildiğini gösterir. “Eğer Bentešina, prensesi (Gaššuliiawia) henüz (cinsel olarak) almamışsa, herhangi bir çocuğu olmamışsa, Bentešina, ya Amurru ülkesinin bir prensini ya da erkek kardeşini ya da yeğenini ya da ülke(deki) herhangi bir kişiyi yükseltsin. Hatti Ülkesi kralı ve Hititler bu mesele hakkında kaygılanmasın.”³⁰ Anlaşmanın daha önceki kısımlarında Amurru tahtına Hititli prenses Gaššulaviya'dan doğan çocukların geçeceğine dair vurgu yapılmış olsa da, henüz cinsel birleşmenin gerçekleşmemiş olduğu durumda, Bentešina'nın başka bir varis belirleyebilme hakkı saklı tutulur. Anlaşmanın bu kısmındaki söylemde, taht konusunda hak sahibi olabilecek erkek şahısların nitelendirildiği sözcükler ve sıralanışları, Hititlerin algısını yansıtması bakımından önemlidir. Öncelikli olarak Bentešina'dan doğma bir prens yoksa bir yeğen ya da ülkesinden herhangi birinin yükseltilebileceği izni verilir Kralın varis olabilecek uygun bir oğlunun olmaması durumunda ise, muhtemelen olası adaylardan birinin diğer örneklerde görülebileceği şekli ile evlat edinildikten sonra tahtın varisi olarak belirlenmesi

²⁹ Karağuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 152 vd.

³⁰ Karağuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 152 vd.

mümkündür. Ancak bu konuda başka bir detaya anlaşma içerisinde yer verilmez. “*Ben Majestem, sana şimdi davrandığım ve seni Amurru [ülkesinde] krallığa yerleştirdiğim için, bugünden itibaren, eğer sen [Bentešina], [beyin] Büyük Kral Hattuşili'yi ve Sahiben Kraliçe Pudu-Hepa'yı (ayrıca) Kral Hattuşili ve [Kraliçe] Pudu-Hepa'nın oğlunu bey olarak korumazsan, yemin tanrıları [senin] makamını zorla elinden alsın(?). Ve seni onlar yakıp yiksın(?). Eğer biri oğluma, torunuma, benim [], erkek kardeşime, yeğenime, damadıma ya da hangi şahıs olursa olsun, , sen [Bentešina], oğlumu ya da torunumu terk etme. Sen başka bir yere gitme. Ve [senin canın, şahsın], karın, çocuk[ların] ve ülken nasıl [sana] sevgili ise, kralın canı, şahsı ve [kralın oğulları] ve Hatti [ülkesi] de aynı şekilde, sana sevgili olsun. Gelecekte [Hatti Ülkesi kralının, onun oğullarının, onun torunlarının ve Hatti Ülkesi'nin antlaşmasına uy].”³¹ III. Hattuşili'nin yine burada kendi soyunun ve neslinin desteklenmesi adına bir vurguda bulunduğu görülebilir. Çünkü Urhi-Teşup, belki de Kurunta ve onların nesilleri hayatta olduğu sürece Hattuşili ve onun neslinden Hitit tahtına geçebilecek diğer şahıslar için tehdit durumu devam edecektir. Zaten bu motif III. Hattuşili dönemine ait belgelerin neredeyse tümünde kendini alenen gösterir ya da hissettirir. Hattuşili'nin hükümdarlığı boyunca sahip olduğu en büyük korkunun kendisine ve nesline karşı gerçekleştirilebilecek isyanlar olduğu açıktır.*

III. Hattuşili'nin bağlı krallıklar ile yaptığı anlaşmalar içerisinde dikkat çekici bir başka metin ise, Tarhuntaşsa Kralı Ulmi-Teşup ile yapılan anlaşmadır. “*Sadece Ulmi Teşup'un soyu(ndan biri) onları alsın. Erkek çocuklardan biri onları alsın. Kız çocuklardan biri onları almasın Ancak eğer nesilde erkek çocuk yoksa ortadan kaldırılmışsa, sadece Ulmi-Teşup'un kız çocuklarından birini) arayıp bulsunlar. O, yabancı ülkede olsa bile, oradan onu geri getirsinler ve onu Tarhuntaşsa ülkesinde beyliğe tayin etsinler.*”³² Burada bahsi geçen ifadeler Hitit belgeleri içerisinde yapılan vurguya başka bir yerde rastlanmaz. Telipinu'nun tahta çıkma kurallarında, yasal bir erkek varis olmaması durumunda, kızın *antiyant* eşinin damat olarak tahta çıkabilmesinin mümkün olduğu belirtilmişken,³³ bu metinde kız çocuklarından birinin çocuğunun tahta çıkabilmesi olası kılınmıştır. Ancak bu maddenin ne tip bir ideolojik ya da siyasi alt yapısı olduğu konusunda

³¹ Karağuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 152-153.

³² CTH 106. Karağuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 67. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 104. Theo P.J. van den Hout, “Der Ulmitedub-Vertrag Eine prosopographische Untersuchung”, *StBoT* 38, (Wiesbaden 1995), 22-49. Devecchi, *Trattati*, 631-642.

³³ Bkz: CTH 19. KBo 3.1 öy II § 28 36'-39' Telipinu Fermanı. Inge Hoffman, *Der Erlass Telipinus*, (Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1984), 32-33.

yorum yapmak şimdilik pek mümkün değildir. Hitit tahtına dair kabul edilmiş olan uygulamadan farklı bir nitelikte olduğu düşünülebilir.

Tarhuntaşşa ülkesi ile yapılan bir başka anlaşma da veraset ile ilgili ipuçları vermesi açısından önemlidir. IV. Tuthaliya ve Kurunta arasında yapılan anlaşmada (Bronz Tablet) şöyle bir ifade geçer: *"Babamın antlaşma tableti şöyle yapılmış idi: "(Hatti Ülkesi) kraliçesi sana evlilik için hangi kadını verirse onun oğlu Tarhuntaşşa ülkesinde krallığa oturtulsun" Onlar, babamın zamanında antlaşma yaptıklarında, Kurunta henüz bizzat kendi bu kadını almamıştı. Eğer şimdi Kurunta bizzat kendisi için bu kadını alırsa ya da bizzat kendi için onu almazsa, bu mesele (daha ileri bir zamana) alınmasın. Kurunta'nın onayladığı hangi erkek çocuk olursa olsun, ister bu kadının oğlu ya da başka kadınların oğlu olursa olsun, ister Kurunta'nın kendi isteği ile onayladığı erkek çocuk olursa olsun, o, Tarhuntaşşa ülkesinde krallığa atansın. Hiç kimse Kurunta için bu meseleyi değiştirmesin."*³⁴ Anlaşmanın bu kısmında, Kurunta ve IV. Tuthaliya'nın babası III. Hattuşili arasında yapılmış olan eski bir anlaşmada bahsi geçen bir şarttan bahsedilir. Bu şarta göre, Kurunta'nın III. Hattuşili'nin kızlarından biri ile evlenmesi planlanır ve anlaşıldığına göre bu kız çocuğundan doğan oğlun Tarhuntaşşa tahtına geçmesi beklentisi söz konusudur. Ancak IV. Tuthaliya dönemine gelindiğinde ise bu konuda Hitit kralının bir nevi geri adım attığı ve böyle bir dayatmada bulunmadığı görülür. Bu, Kurunta'nın diplomatik başarısı mıdır ya da Tuthaliya bu tavizi neden vermek zorunda kalmıştır bu konulara dair maalesef herhangi bir detay henüz elimize geçmemiştir. Bronz Tablette Hattuşili ve Ulmi-Teşup arasında yapılmış olan anlaşmanın oldukça benzer bir açıklaması daha yinelenmiş ve konu detaylıca açıklanmıştır. *"Ve bu tablet, Kurunta, (onun) oğlu ve torunu için (geçerli) olsun. Ben Majestem, senin oğlunu tahtan indirmeyeceğim. Ne senin erkek kardeşini ne de başka birini kabul etmeyeceğim. Daha sonra sadece senin neslin, benim sana verdiğim Tarhuntaşşa ülkesini tutsun. O, ondan alınmasın. Eğer senin herhangi bir oğlun ya da torunun suç işlerse, sonra Hatti Ülkesi kralı onu sorgulasın. Ve eğer ona karşı bir suç ispat edilirse, sonra Hatti Ülkesi kralı ona dilediği gibi davransın. Fakat evi ve ülkesi ondan alınmasın. Ve (Hatti Ülkesi kralı, Hitit kral ailesi) soyundan başka birine onu vermesin. Tarhuntaşşa ülkesi meselesiyle ilgili olarak şöyle koşullar belirlenmiştir: "Gelecekte Muvatalli'nin neslinden Tarhuntaşşa ülkesi krallığını hiç kimse almasın." Eğer biri böyle yaparsa ve Muvatalli'nin başka bir nesline onu verirse,*

³⁴ CTH 106 Bo 86/299 Bronz Tablet., Heinrich Otten, *Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV*, StBoT, (Wiesbaden 1988)22-49. Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 73. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*,108. Devecchi, *Trattati*, 2015, 168-182

*Kurunta'nın neslinden onu alırsa, her kim böyle bir şey yaparsa, Hatti şehrinin Fırtına Tanrısı ve Arinna şehrinin Güneş Tanrısı onu mahvetsin. Gelecekte sadece Kurunta'nın nesli Tarhuntaşşa ülkesi krallığını tutsun. Erkek çocuktan (olan) nesil onu (alsın). Kız çocuktan (olan) nesil onu almasın. Ve eğer Kurunta'nın erkek çocuğu ya da torunu Tarhuntaşşa ülkesindeki krallığa oturursa, eğer tanrının sözü yüzünden, Tarhuntaşşa ülkesi krallığının birine verilmesi uygun olmazsa, sadece Kurunta'nın bir nesli onu alsın. Ve Tarhuntaşşa ülkesindeki krallığa atansın. Onlar (Hitit kral ailesinden) başka bir nesle verilmesin. Eğer nesilde erkek çocuk yoksa sonra Kurunta'nın kız çocuğunun nesli aranıp bulunsun. Eğer o, yabancı bir ülkede olsa bile, o, oradan geri getirilsin. Ve Tarhuntaşşa ülkesinde krallığa yerleştirilsin.”*³⁵ Anlaşılacağı üzere, Tarhuntaşşa krallığının kesinlikle Kurunta'nın nesline kalmasının garantilenmesi konusu önem arz ediyordu. Zaten Hattuşili döneminde yapılmış olan anlaşma ile birlikte değerlendirildiğinde anlaşmanın genelinde Kurunta'nın diğer bağlı krallarından çok daha ayrıcalıklı birtakım haklar edindiği gözlemlenebilmektedir. Aynı zamanda “ne senin erkek kardeşini ne de başkasını kabul edeceğim” söylemi Urhi-Teşup ve nesline yapılmış olan bir atf olarak nitelendirilebilir. Ayrıca ataerkil taht anlayışı burada tamamı ile vurgulanıyor olsa bile, eğer ortada uygun bir taht namzeti yoksa kız çocuğun neslinden doğan erkek çocukların tahta çıkabileceğinden bahsediliyor. Bu bağlamda Telipinu Fermanı'nda belirtildiği şekli ile kızın eşinin tahta çıkabileceği ile ilgili bir husus kesinlikle vurgulanmamıştır. Tuthaliya krallık için kralın kızının kocasını değil, (Telipinu Fermanında sıralanan şartları hatırlamak gerekirse) erkek çocuklarını düşünür. Ancak bu durumdan içinde bulunulan siyasi koşullarda özellikle bahsedilmemiş olması muhtemeldir. “Şimdi eğer sen Kurunta bu tabletin sözlerini korumazsan, Majestemi ve Majestemin neslini bey olarak korumazsan ya da eğer sen bizzat kendin için Hatti Ülkesi krallığını arzularsan ya da eğer biri Majesteme ya da Majestemin nesline Hatti Ülkesi krallığı ile ilgili zorluklar çıkartırsa ve sen ona teveccüh gösterirsen ve onunla savaşmazsan, bu yemin tanrıları neslinle birlikte seni mahvetsin.”³⁶ Anlaşmanın bu kısmında da yine benzer şekilde tablette verilen sözlerin tutulması ve Hitit Kralının nesline karşı çıkılmaması buyruğu verilmiştir. Hatta Kurunta'nın kendisinin kral olmak için girişimlerde bulunması yasaklanmıştır. Kanımızca buradaki diğer bir ifade ise, açıkça yazılmamış dahi olsa Urhi-Teşup ya da onun soyundan büyük krallık talebinde bulunabilecek kimselere ya da III. Hattuşili'nin diğer

³⁵ Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 80. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 113-114. Bronz Tablet., Heinrich Otten, *Die Bronzetafel*, 22-49. Devecchi, *Trattati*, 2015, 168-182.

³⁶ Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 83. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 116. Bronz Tablet., Heinrich Otten, *Die Bronzetafel*, 22-49

çocuklarına herhangi bir şekilde yardımda bulunulmaması gerektiğini vurgulayan bir ifadedir. Görüldüğü üzere III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya'nın bütün siyasi hayatlarını bu tehdit içerisinde yürüttüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tehdidin yankılarını bir başka anlaşma metninde daha görmek mümkündür. IV. Tuthaliya ve Amurru Kralı Şauşgamuwa arasında gerçekleştirilen anlaşmada ısrarla Hitit kralının neslinin korunması gerektiği vurgusu yapılmıştır. “[Ve] ben Majestem Büyük Kral, sen Şauşgamuwa'nın elinden tuttum. [Ve] seni damad(ım) yaptım. Ve sana kız kardeşimi zevceliğe verdim. Ve seni Amurru ülkesinde kral yaptım. Ve Majestemi Bey olarak koru. Ve daha sonra Majestemin oğullarını, torunlarını, neslini bey olarak koru. Başka birini beyliğe arzulama. İşte bak, bu mesele senin için tanrı yemini altına konsun.”³⁷ Amurru kralı Şauşgamuwa'nın Benteşina'nın ardından tahta geçtiği bilinir. Ayrıca, Benteşina ile Hattuşili arasında yapılan anlaşmaya göre Hattuşili'nin kızı olan Gaşşulaviya'dan doğan erkek çocuğun tahta geçmesi beklenmekteydi³⁸ Bu durumda, Şauşgamuwa, Tuthaliya'nın yeğeni olabilir miydi ve Hitit kralı yeğeni ve kendi kızı arasında bir evlilik gerçekleştirmiş olabilir miydi soruları akıllara gelir. “Sen Şauşgamuwa'yı damat yaptığım dan, sen, Majestemi bey olarak koru. Ve daha sonra Majestemin oğullarını, torunlarını, neslini bey olarak koru. Sen, Majestemin meşru kardeşlerinden, Majestemin babasının kumalarından olma çocukları ya da senin tarafından soysuz (gayri meşru) olarak adlandırılan kral sülalesinden hiç kimseyi bey olarak arzulama. Sen, Masturi gibi davranma. Muvatalli, Şeha Nehri Ülkesi'nde kral olan Maşturi'yi aldı. Ve ona, Maşşanuzi adlı kız kardeşini zevceliğe verdi. Ve onu Şeha Nehri Ülkesi'ne kral yaptı.”³⁹ Anlaşmanın bu kısmında IV. Tuthaliya, Hitit tahtını devralmak ve kendi kardeşlerinin haklarını da elimine etmek için, tek adayın oğullarının olması gerektiğini vurgulayarak, kraliyet konuşmalarının standart ifadelerine geri döner. Ancak bu paragrafta karşılaşılan dikkat çekici nokta, III. Hattuşili'nin tahtı gasp ettiğinde kendisini haklı göstermek için kullandığı gerekçelerden en önemlisine dair yapılan vurgu olmuştur. Burada “kumalarından olma çocukları ya da senin tarafından soysuz (gayri meşru) olarak adlandırılan kral sülalesinden hiç kimseyi bey olarak arzulama” ifadesinde kumalardan olan çocuklar LÜ

³⁷ CTH 105. Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy* 155. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 100-101. Cord Kühne ve Heinrich Otten, *Der Sauşgamuwa-Vertrag (Eine Untersuchung zu Sprache und Graphik)*, StBoT 16, (Wiesbaden 1971), 6-21.

³⁸ CTH 92. Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 151. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 95-98. Devecchi, *Trattati*, 220-225.

³⁹ Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy*, 156. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 100-101. Kühne ve Heinrich Otten, *Sauşgamuwa-Vertrag*, 6-21.

pahhurşi⁴⁰ olarak ifade edilmişlerdir. Metnin devamında da yine benzer bir ifade mevcuttur: “*Muvatalli tanrı olunca (ölünce), sonra Muvatalli'nin oğlu Urhi-Teşup kral oldu. [Babam] Urhi-Teşup'tan krallığı (zorla) aldı. Mašturi hainlik yaptı. Onu damat yapan Muvatalli'nin oğlu Urhi-Teşup'u korumadı. Fakat babama şöyle söyleyerek gitti: "Ben bir soysuzu mu koruyacağım? Niçin bir soysuzun oğlunun lehine hareket edeceğim?" Sen Mašturi gibi davranacak mısın? Ve eğer biri, Majesteme, oğullarına, torunlarına ya da Majestemin nesline zorluk çıkarırsa ve sen Şauşgamuwa, karıların, oğulların, yaya ve arabalı savaşçılarıyla birlikte candan yardım etmezsen, karıların ve çocukların ile birlikte (onun için) ölmeye hazır olmazsan, bu senin için tanrı yemini altına konsun.*”⁴¹ III. Hattuşili ve II. Muvatalli'nin kız kardeşi Mašanauzzi ile evlendirilmiş olan Şeha Nehri ülkesi kralı Mašturi'nin Urhi-Teşup'un ikinci kadından doğma bir çocuk olması konusunda söylediklerinden eleştirel bir şekilde bahseder. İfadelerden anlaşıldığı üzere, Mašturi, o dönemde Hitit büyük kralı olan Urhi-Teşup'a Hattuşili'yi destekleyerek ihanette bulunmuştur. Yaptığı onaylanmazken, ifadelerin alt metninden, aynı zamanda III. Hattuşili'nin haksız şekilde tahta çıkışına dair bir imada bulunduğu düşünülebilir. “*Ben bir soysuzu mu koruyacağım? Niçin bir soysuzun oğlunun lehine hareket edeceğim?*” İfadeleri Hititçe metinde LÚ pahhurşi olarak görülürler. Fakat bu çümlede işaret edilen olayın kahramanı olan III. Hattuşili, Urhi Teşup konusunda kendi yaşadıklarından bahseden otobiyografik metninde EŞERTU kelimesini seçmiştir.⁴² Literatürde genel olarak EŞERTU ve pahhurşi/zi sözcüklerinin aynı anlamda kullanılmadıkları düşünülür. Bu metinde EŞERTU değil de pahhurşi sözcüğünün tercih edilmesinin altında önemli bir neden var mıydı yoksa sıradan bir şekilde mi bu sözcük kullanıldı, şimdilik kesin bir yorum yapmak mümkün değildir. Ancak Mašturi'nin durumunda, bir hükümdar için en korkutucu olan şey, bir bağlı kralın Hitit tahtının belirli bir halefini destekleyip desteklemeyeceğine kendi karar vererek bu konuda bir söylemde bulunmuş olması olmalıdır. Bu, bağlılık yemini eden kralın, efendisininin

⁴⁰ Hititçe bir ifade. ikinci sıradan kraliyet ailesi mensubu, kral olma hakkı olmayan kişi. Ahmet Ünal, Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017, 385. CHD, Vol. P, 17.

⁴¹ Karauğuz, *Ugarit ve Boğazköy Çivi yazılı belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, 154 vd.

⁴² Öte yandan Kardeşimin (geride bırakacağı) meşru bir çocuğu omayınca cariyesinden olan oğlu Urhi-Teşup'u yücelttim. Onu Hatti Ülkesinde beyliğe (getirdim)” KBo 3.6 KUB 1.4 KBo 1.7 ay III 36'-45' CTH 81. Harem kadınının oğlu olarak bahsedilen kısım metinde, DUMU ESERTU olarak görülür. EŞERTU adı verilen bu saray kadınlarının Hititlerde yüksek sosyal statüye sahip birer cariyeye oldukları düşünülür. Telipinu Fermanı'nın tahta geçme kurallarını sıraladığı bölümünden öğrenildiği kadarı ile bu kadınlardan doğan kral çocuklarının tahta geçme hakları vardır.

usulüne uygun olarak atanmış varisine biat etmek zorunda olduğu standart anlaşma düzenlemelerini ihlal etmek anlamına gelir. Dolayısı ile Tuthaliya, Kurunta'yı böyle bir durumun tekrarının olmaması gerektiği hususunda uyarmıştır. Ayrıca, Mašturi'nin kendi döneminin hükümdarı III. Hattušili tarafından pahurzeš olarak nitelendirilmeyen bir kraliyet ailesi üyesi için böyle bir söylemde bulunmuş olması kanımızca pek mümkün değildir. IV. Tuthaliya'nın II. Muvatalli'nin oğlu Urhi Tešup'tan bahsederken özellikle bu sözcüğü seçmiş olmasının ardında yatan şey, II. Muvatalli'nin nesli olarak kendi hükümdarlığının tehdidi olan Kurunta'nın kraliyet ailesi içerisindeki statüsünü bir başka vassal krala karşı düşürmek olabilirdi.

Hitit İmparatorluk tarihinin sonuna gelindiğinde büyük kral II. Šuppiluliuma ve Kargamış Kralı Talmi-Tešub arasında yapılan anlaşma da konu bakımından dikkat çekmektedir. Anlaşmanın tümü değerlendirildiğinde, Hitit İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Kargamış'ın Kuzey Suriye üzerinde ciddi bir otorite sahibi olduğuna dair detaylar görülebilir. Ayrıca Kargamış'ın statüsü bakımından değerlendirilecek olursa, anlaşmanın eşitlik ilkesine dayanarak yapılmış bir anlaşma olması, kazandığı güce ve otoriteye dair net bir göstergedir. Bağlı krallıklar ile yapılan anlaşmalarda örneğini daha önce görmediğimiz şekilde, Hitit kralının soy ağacının verildiği yerde, vassal kralın soy ağacının da verildiği görülür. Aynı zamanda anlaşmada, birbirlerine bu anlaşmayı şart koydular ifadesi, eşitlik ilkesine dayalı bir anlaşmanın söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. “[...] Hatti'nin[insanları] [...] ona karşı, ve ben kendim günah işlemedim (de). Eğer [o][herhangi bir evlada] sahip olsaydı, eğer [ben] bunu ka[bul etseydim], onun evladını korurdum! Fakat o evlada sahip değil. Ben ha[mile] bir kadın soruşturdum ama ve ham[ile] bir kadın yoktu. Eğer Arnuwanda [bir evlada sahip olsaydı], ben günah işlemiş olurum! Ben [Efendim]in evladını kabul etmemiş olurum. Efendimi başka [biri ...] yapardım. Ayrıca, Tuthaliya (daha) genç yaşta [başka bir oğula?] sahipti. O tek [olduğundan], [Ben] Hattuša, (onun) kadınları [ve onun erkeklerini] [onun elleri?]nde [bıraktım]. Šuppiluliuma [...]. Ona [...]; her bir [...] Büyük Kral, Tut[haliya]nın oğlu [...] Šupplilul[iuma...] [HattiÜlkesi'nin] kralı ol[du]. Hattuša ülkesi [...]”⁴³ Anlaşmadaki anlatımın Talmi-Tesup'a ait olduğu düşünülecek olursa, burada Kargamış kralının III. Arnuvanda'nın ölümünün ardından, adeta iktidarı belirleyen bir çeşit “kingmaker” görevi üstlenerek, Arnuvanda'nın ölümünün ardından onun çocuğu olmadığını,

⁴³ Lorenzo d'Alfonso, “The Treaty between Talmi-Tešub King of Karkemiš and Šuppiluliyama Great King of Hatti”, ed. D. Groddek ve Marina Zorman, *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65.Geburtstag DBH 25*, (Wiesbaden: Harrassowitz, 2007), 211.

hatta araştırılmasına rağmen hamile bir kadın dahi bulunmadığını belirterek, Tuthaliya'nın bir diğer oğlu olan II. Šuppiluliuma'yı tahta çıkardığını iddia eder. Anlaşmanın devamında, yine klasik olarak Hitit Büyük kralının soyunu korumak, onun belirlediği veliahtı desteklemek gibi klasik anlaşma söylemleri de söz konusu olmuştur.

Yukarıda da detaylıca belirtildiği üzere, bağlı krallıklarla yapılan birçok anlaşmada görülen en önemli vurgu, Hitit büyük kralına ve onun nesline gösterilmesi gereken sadakat vurgusudur. Anlaşma metinleri içerisinde klasikleşmiş olan sadakat beklentisi ve içeriğine dair detaylar, kraldan krala dönemden döneme ve bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Bağlılıklarını gösteren vassal kralların anlaşmalar ile resmiyet kazanan sadakat yeminlerine ne derecede bağlı kaldıkları, anlaşmalarda görülen şartların pratikteki uygulamalarının nasıl olduğu gibi konulara dair detaylar pek bilinmez. Fakat Hitit kralına ettiği sadakat yeminini bozduğu kesin olarak bilinen tek bir bağlı kral vardır. Urhi-Tešup Hattušili mücadelesinde, Hattušili'yi destekleyen vassal kral ve hanedan damadı Mašturi'dir. Yapılan anlaşmaların genellikle tarafları iç işlerinde özgür kıldığı düşünülse de Hittit büyük krallarının zaman zaman vassal kralların veliahtlarına ve kraliçelerine dair konularda yaptırım uyguladıkları görülebilir. Bu durum, iç işlerinde özgür bırakıldığı düşünülen bağlı krallıkların iç işlerine dair belki de en hayati konulara müdahale etmek anlamına gelmektedir. Yukarıda da görülebileceği üzere birçok Hitit kralı bağlı krallıkların veliahtlarına özel alaka göstermiştir. Hitit krallarının vassallerinin yaşamlarına direkt müdahale edebiliyor oldukları anlaşmalardan görülebilir. Örneğin I. Šuppiluliuma ve Huqqana arasında yapılan anlaşmada bu konuda edinilen en önemli bilgi damat olan kral Huqqana'nın Hitit geleneğinden farklı birtakım geleneklere sahip olduğu fakat bir hanedan damadı olarak, Hitit geleneklerine uygun şekilde yaşaması ve davranması konusunda yapılan dayatmadır. Damat olan hanedan üyeleri dışında, Hitit kralının oğlu olarak bağlı kral ilan edilen şahısların, (I. Šuppiluliuma'nın oğlu olan Piyaššili örneğinde de olduğu gibi) daha ayrıcalıklı oldukları bilinir. Ancak yine de dönemin politik şartlarına uygun biçimde, Hitit hanedanı mensubu olan bağlı krallar ile de özellikle sadakat ve veliaht vurgusu yapılan anlaşmalar gerçekleştirilmiştir.

Vassal krallıklarda tahtın verasetine doğrudan müdahale edildiğini gördüğümüz en önemli anlaşma, III. Hattušili'nin damadı Bentešina ile yaptığı ve kendi soyundan doğacak bir çocuğun Amurru tahtına geçmesini garanti ettiği anlaşmadır. Bu anlayışın pek çok örneği Hitit hanedan mensubu prenseslerin gerçekleştirmiş olduğu diplomatik evliliklerden görülebilmektedir. Bu evliliklerin en önemli şartı sıklıkla Hititli prensesin ilk

eş statüsünde olması ve doğacak çocuğun taht varisi yapılmak istenmesidir. Toplumsal olarak ataerkil bir düzende yaşayan eski Hititlerin prenseslerin evlilikleri vesilesi ile doğan çocukları da hanedanlarına mensup şahıslar olarak kabul ettikleri ve aile bağlarını korumak istedikleri bu tip örneklerden görülebilmektedir. Kurulacak akraba ilişkisinin hegemonya oluşturabilmeyi ve müdahale etmeyi kolaylaştıracağı düşünülecek olursa sevgi ve kan bağı dışında politik bir gündem ile bu şekilde hareket edildiği düşünülebilir. Bazı anlaşmalarda, gelin gönderilen Hitit prensesinden bir erkek çocuğun doğmaması durumunda ne yapılacağına dair ifadelerin de eklendiği görülür. Örneğin böyle bir durumda Bentešina başka bir kadından doğan oğlunu, yeğenini ya da ülkesinden herhangi birini Amurru tahtının varisi olarak ilan edebilecekti. Bu ifade bizlere, ilk olarak Hititlerde de var olduğunu bildiğimiz evlat edinme pratiğini akla getirmektedir. Eğer uygun bir erkek çocuk yoksa Bentešina'nın uygun gördüğü bir şahsı muhtemelen evlat edinerek vassal kral olarak belirlemesi kabul edilebilir bir konu olacaktır. Bunun Hititler için yabancı bir husus olmadığı, Hitit Krallığı'nın kuruluş yıllarında böyle bir uygulamadan bahsedildiği ve evlat edinilmiş bir kral olarak I. Murşili'nin tahta geçtiği bilinir. Aynı zamanda, Hitit büyük kralının izni ile evlat edinilen ve daha sonra da tahta çıkabilmiş iki bağlı kralın daha olduğunu yukarıdaki örneklerden görebilmekteyiz: II. Muvatalli- Kupanta-Kurunta, II. Muvatalli-Alakşandu. Her iki ülkenin eski krallarının da varisleri olabilecek erkek çocukları bulunmadığı için, evlat edinmek ve krallıklarına birer varis bırakmak ile ilgili talepleri olumlu karşılanmış ve kabul edilmiştir. Kupanta-Kurunta ve Alakşandu da selefleri tarafından evlat edinilmiş krallar olarak Anadolu tarihinde yerlerini almışlardır. Anlaşıldığı kadarı ile bu durum sıradandır ve itiraz görmeden kabul edilmiştir. Hitit tarihi içerisinde evlat edinilmiş olan başka kralların varlığına dair birtakım iddialar bulunsa da kesin olarak evlat edinildiği ve tahta geçtiği bilinen tek bir Hitit kralı vardır o da I. Murşili'dir. Bu uygulama terk edildi mi yoksa bu uygulamayı gerektirecek başka şartlar oluşmadı mı bu konu tartışmalıdır. Bağlı kralın varisi olabilecek bir erkek çocuğunun bulunmaması durumunda yapılması gerekenlere dair sıra dışı detaylar ise III. Hattuşili- Ulmi-Teşup arasında yapılan anlaşmada görülebilmektedir. Erkek çocuk olmaması durumunda, tahta kız çocuktan olacak bir nesil geçebilecektir. Bu anlaşma maddesinin ardında yatan niyet Ulmi-Teşup'tan ve soyundan tahtın asla alınmayacağı ve ne olursa olsun onun soyundan birinin tahta geçme hakkının olacağı özel bir vurgusudur. Ayrıca Kurunta ve IV. Tuthaliya anlaşmasından, daha önce III. Hattuşili döneminde bir Hitit prensesi ile evlendirilmesinin planlandığı ve bu prensesten dünyaya gelecek olan erkek çocuğunun da kesinlikle Hitit tahtına geçmek zorunda olduğu ile ilgili bir

planlamanın yapıldığı öğrenilir. Fakat daha sonra nedense bu durumdan IV. Tuthaliya döneminde vazgeçildiği görülür.

Tüm örneklerden de görülebileceği üzere hanedan üyesi olsun ya da damat olarak hanedana dahil olmuş olsun Hitit büyük kralları kendilerine bağlı krallarına ve onların veliahtlarına direkt olarak müdahale etmeye çalışmışlardır. Bu müdahalelerin birçoğundan veraset konusunda Hititlerin kendi geleneksel algılarına benzer birtakım uygulamalarda bulunulmasını talep ettikleri düşünülebilirse de kesin bir çıkarımda bulunmak şimdilik mümkün değildir. Belgelerden, Hititlerin bağlı krallıklar ile gerçekleştirdikleri anlaşmalarda, veraset konusunda standart bir kalıp ya da söylemleri bulunmadığı anlaşılmaktadır. Hititlere bağlanan her bir kralın, Hitit devletinin o dönemki devletlerarası politik durumu, bağlılığını beyan eden krallığın coğrafi konumu, hatta Hitit kralının kendi kişisel politik konum ve çıkarları da değerlendirilerek, veraset konusunda belli birtakım yaptırımlara maruz kaldığı görülebilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Rukiye. "Huqqana Anlaşması (A Nüshası) Transkripsiyon ve Tercümesi", Höyük (Haziran 2011), 1-77.
- Altman, Amnon. "Rethinking the Hittite System of Subordinate Countries from the Legal Point of View", *JAOS* Col 123 no 4, (2003), 741-756.
- Altman, Amnon. *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law. The Ancient Near East 2500-330 BCE*, Leiden-Boston, Martinus Nihoft Publishers, 2012.
- Beckman, Gary. "Hittite Treaties and the Development of the Cuneiform Treaty Tradition" *Die deuteronomistischen Geschichtswerke: Redaktions- und religionsgeschichtliche Perspektiven zur "Deuteronomismus"-Diskussion in Tora und Vorderen Propheten* (ed.) Jan Christian Gertz, Doris Prechel, Konrad Schmid ve Markus Witte., Berlin, Boston: De Gruyter, 2006, 279-302.
- d'Alfonso, Lorenzo. "The Treaty between Talmi-Teššub King of Karkemiš and Šuppiluliyama Great King of Ḫatti", (ed.) D. Groddek ve Marina Zorman, *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag DBH 25*, Wiesbaden: Harrassowitz, 200, 203-220.
- Devecchi, Elena. *Trattati internazionali ittiti*, Brescia: Paideia Editrice, 2015.
- Güterbock, Hans G. The Deeds of Suppiluliuma as Told by His son Mursili", *Journal of Cuneiform Studies* 10/ 2, (1956), 41-68.
- Hoffman, Inge. *Der Erlass Telipinus*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1984.

- Hout Theo van den. *Der Ulmitešub-Vertrag Eine prosopographische Untersuchung, StBoT 38*, Wiesbaden 1995.
- Houwink ten Cate Philo .H. J. “The Hittite Usage of the Concepts of ‘Great Kingship’ the Mutual Guarantee of Royal Succession, the Personal Unswerving Loyalty of the Vassal of His Lord and the ‘Chain of Command’ in Vassal Treaties from the 13th Century BCE.” *Dasgeistige Erfassen der Welt im Alten*, (2007), 196-199.
- İslam, Fatma. “Hititlerde Tahta Çıkış: Usuller, Mücadeleler, Uygulamalar”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2021.
- Karauğuz, Güngör. *Ugarit ve Boğazköy Çivi yazılı belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, 2. Basım, Konya, Çizgi Kitabevi, 2018.
- Karauğuz, Güngör. *Hitit Duaları Kil Kitapları- Bin Tanrı için İlahi ve Münacatlar*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2020.
- Kühne, Cord ve Otten, Heinrich. *Der Saušgamuwa-Vertrag (Eine Untersuchung zu Sprache und Graphik)*, *StBoT 16*, Wiesbaden 1971.
- Otten, Heinrich. *Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV*, *StBoT*, Wiesbaden 1988.
- Peker, Hasan. “Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Singer, Itamar. *Hittite Prayers*, Atlanta: SBL, 2002.
- Stavi, Boaz. “The Genealogy of Suppiluliuma I” *Altorientalische Forschungen 38*, no. 2 (2011), 226-239.
- Ünal, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu III*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005.
- Ünal, Ahmet. *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük* Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Yıldırım, Ercüment. M. Ö. II. Binyılda Harşit Vadisi (Azzi-Hayaşa), ed. Mehmet Fatsa ve Mehmet Özdenli, *Harşit Vadisi (Tarih-Coğrafya-Kültür)*, Dokap Bölge İdaresi Başkanlığı, 2017, 26.

İKÜPPİ-AŞŞUR ARŞİVİ (Kt. 90/k 429-523) VE ARŞİVDEN YAYINLANMAMIŞ ÜÇ TABLET

Ömer KAHYA*

Faruk AKYÜZ**

Makale Bilgisi

Başvuru: 07 Kasım 2023

Kabul: 21 Kasım 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: November 07, 2023

Accepted: November 21, 2023

Öz

Bu çalışmada Kültepe'de 1990 yılı kazılarında bulunan İküppî-Aşşur'a ait arşiv ve daha önce yayınlanmamış üç tablet tanıtılmıştır. Muhtemelen 1989'da bulunan aynı kişiye ait arşivin devamı niteliğindeki 94 tablette kayıtlı şahıs adları tablo olarak, tabletlerin içeriği ise özet şeklinde burada sunulmuştur. İlk defa burada yayınlanan tabletlerden 437 ve 439 alıcısı İküppî-Aşşur olan mektuplardır. 432 ise şahıs adları içermeyen, muhtemelen bir mektubun ya da şahitler huzurunda verilmiş ifadelerin kaydedildiği bir belgenin devamıdır.

Anahtar Kelimeler: Kültepe, Kaniş, İküppî-Aşşur Arşivi, Kt. 90/k.

Archive of İküppî-Aşşur (Kt. 90/k 429-523) and Unpublished Three Tablets from the Archive

Abstract

In this study, the archive of İküppî-Aşşur, found during the 1990 excavations in Kültepe, is introduced and three previously unpublished tablets are introduced here for the first time. The personal names recorded in the 94 tablets, which are probably a continuation of the archive belonging to the person bearing the same name found in

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Anabilim Dalı, kahyao@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0003-2760-5133.

** Dr. faruk.akyuz.gazi@gmail.com ORCID: 0000-0003-1132-8653.

1989, are presented here as a table, and the content of the tablets are presented here in summary form. Of the tablets published here for the first time, Kt. 90/k 437 and 439 are letters addressed to İküppī-Aššur. Kt. 90/k 432 is a document that does not contain personal names but is probably supplement a letter or a record of witnessed depositions.

Keywords: Kültepe, Kaniš, Archive of İküppī-Aššur, Kt. 90/k.

Giriş

1990 yılında Kültepe *kārum* alanında yürütülen kazılarda 365 tablet ve zarf parçası ele geçirilmiştir. Bunlardan, Puzur-İstar'ın oğlu Şumī-abīya ve İddin-abum'un oğlu Aššur-mutabbil'e ait olanları kapsayan 242 tablet 1997 yılında yayınlanmıştır.¹ Yayın hakkı S. Çeçen'e verilen tabletlerin (90/k 429-523), 2020 yılında S. Çeçen ve bu makalenin yazarlarının hazırladığı bir projeye yayınlanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda 25-26 Kasım 2020 tarihlerinde tablet ve zarfların fotoğraflama çalışmaları yapılmış, proje yürütücüleri tarafından okunan tabletlerin de kollasyon/karşılaştırma çalışmaları 22 Mart 2021 tarihinde tamamlanmıştır.² Çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilere göre 94 yazılı belgeden müteşekkil arşiv, mektup (26 adet), zarf parçaları (19 adet) ve çeşitli belgelerden oluşmaktadır.³ Bunlardan bazılarının içeriği tespit edilemeyecek kadar kırık durumdadır. Zira Tahsin Özgüç bu arşivi “*temellerine kadar tahrip edilmiş arşiv*” olarak tanımlar.⁴ 1990 yılının ikinci arşivini oluşturan bu arşivdeki 26 mektubun 14'ünde alıcı 5'inde de gönderen kişi olarak toplam 19'unda İküppī-Aššur ismi kayıtlıdır. Böylece arşivdeki tabletlerin önemli bir kısmının İküppī-Aššur'a ait olduğu söylenebilir. İküppī-Aššur'un gönderdiği mektupların alıcıları, Azupia ve Ra... (Kt. 90/k 436), Aššur-rēsī, Aššur-bāni, Mannum-balum-Aššur (Kt. 90/k 443) Hašui ve Šū-Aššur (Kt. 90/k 449) Šū-Suen (Kt. 90/k 458) Šamaya (Kt. 90/k 482) isimli şahıslardır.

¹ TPAK 1; Michel, Cecile. *Old Assyrian bibliography of cuneiform texts, bullae, seals and the results of the excavations at Aššur, Kültepe/Kaniš, Acemhöyük, Alişar and Boğazköy*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, (2003), 105.

² Arşivin yayın hakkı üzerinde olan Prof. Dr. S. Çeçen'e bu çalışmayı yapmamız için verdiği destek ve izin için teşekkür ediyoruz.

³ Bu tabletler içerisinden sadece Kt.90k/504 numaralı metin yayınlanmıştır. Bkz. Çeçen, Salih – Kahya, Ö. “Kutsal Nesnelere: Kültür Eşyalarının Listelendiği Bir Kültepe Tableti (Kt 90/k 504)”, *Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı: Eskiçağ Tarihi Yazıları*, Eds. Kılıç, Y., Kuzuoğlu, R., Akkuş-Mutlu, S., Kahya, Ö., Çizgi Kitabevi, (2023), 93-104.

⁴ TPAK, s. 5.

İkūppī-Aššur'a mektup gönderenler:

Tablo 1

Belge no Kt. 90/k	Gönderen(ler)	Alıcı(lar)
433	Šū-İštar ve Aššur-mālik	İkūppī-Aššur
434	Erbima	İkūppī-Aššur, Aššur-mālik
435	Kurama	İkūppī-Aššur
437	İnbi-İštar	İkūppī-Aššur
439	Aššur-mālik, Mannum-balum-Aššur	İkūppī-Aššur
441	Enna-Aššur	İkūppī-Aššur
444	Aššur-taklāku	İkūppī-Aššur
454	Abubu	İkūppī-Aššur, Šū-Suen
457	İdī-Kubim	İkūppī-Aššur
467	[...]	İkūppī-Aššur
473	Šū-Enlil	İkūppī-Aššur
475	<i>tupšarrum</i>	İnbi-İštar, İkūppī-Aššur, Aššur-mālik
478	Puzur-Aššur - Šū-Enlil	İkūppī-Aššur
523	İdi-Aššur	İkūppī-Aššur

İkūppī-Aššur ismi sadece tek bir yerde (90/k 453:18) İlia'nın oğlu olarak kayıtlıdır. Fakat bu kimsenin arşiv sahibi İkūppī-Aššur olduğunu söylemek için yeterli bir kanıt olmadığı gibi özellikle baba adıyla kaydedilmesi onun aynı ismi taşıyan başka bir kimse olduğunu gösterir. Tabletlerde İkūppī-Aššur'un baba adının geçmemesi ve herhangi bir tarihlleme (*līmum*) yapılmamış olması, arşiv çalışmasını ve şecerenin tespitini zorlaştırmıştır.

Fotoğraf 1: 90/k 429-523 Arşivinden bir grup tablet (Foto. F. Akyüz)

Burada ele alınan tabletler ve 1989 yılında bulunan tabletler içerisinde henüz yayınlanmamış bir grup tablet (89/k 191-274) İküppî-Aşşur'a aittir. TPAK'ın ön sözünde Özgüç 1990 arşivinin Kaniş Kârumu'nun LVII-LX/132-134 plan karelerinde, kuzey-güney istikametinde devam eden sokağın doğusunda, 1989'da ortaya çıkarılan arşivlerin karşısındaki mahallede açığa çıkarıldığını söylemektedir. Bu sebeple 1989 senesinde ortaya çıkarılan İküppî-Aşşur'a ait tabletler incelenmeden bu tüccara ait arşivin her yönüyle değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir.⁵

Şekil 1: İküppî-Aşşur arşivinin bulunduğu ev (LVIII-LIX-132 plan kare) Hertel, 2014: Fig. 5'ten ayrıntı.

İküppî-Aşşur Arşivinden Yayınlanmamış Üç Tablet

Burada ilk defa yayınlanan belgeler, arşivdeki tabletler arasında görece daha iyi durumda olmaları, yeni ve özgün ifadeler içermeleri bakımından tercih edilmiştir. Bunlardan Kt. 90/k 432 numaralı metnin, bir mektubun ya da şahitler huzurunda verilen ifadelerin kaydedildiği bir belgenin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Herhangi bir şahıs adının yer almaması ve arşiv içerisinde bu konuya temas eden bir başka belge bulunmaması sebebiyle İküppî-Aşşur'un mevzu bahis olayla bağlantısının olup olmadığı tespit edilememiştir. Kt. 90/k 437 ve 439 numaralı tabletler ise İküppî-Aşşur'a gönderilen mektuplardır. İlk mektup İküppî-Aşşur'un kardeşi olduğunu düşündüğümüz İnib-İştâr tarafından yazılmıştır. Nitekim arşiv dışında da İnib-

⁵ Yine TPAK'ın önsözünde 1989 yılında bulunan İküppî-Aşşur'a ait arşiv doktora tezi çalışmaları kapsamında Y. Kawasaki'ye verildiği belirtilir.

İştar ile İküppī-Aşşur arasındaki yazışmalara örnekler bulunmaktadır.⁶ Bunlardan BIN 4, 76'da İnib-İştar, İküppī-Aşşur ve Tāb-şilla-Adad'a Aşşur-mālik ile ilgili durumu duyduğunu ve gümüş için endişelendiğini söylemektedir. İnib-İştar'ın duyduğu haber, muhtemelen Kt. 90/k 439 nolu mektupta iletilen Anina'nın oğlu Aşşur-mālik'in ölüm haberidir. Bu mektup Aşşur-mālik ve Mannum-balum-Aşşur tarafından İküppī-Aşşur'a gönderilmiştir ve Anina'nın oğlu Aşşur-mālik'in ölümü üzerine gerçekteştirilen hukuki süreçleri içermektedir.

Kt 90/k 432

Herhangi bir şahıs adı bulunmayan belgenin İküppī-Aşşur ve/veya ailesi ile bağlantılı olduğu düşünülebilir. Kumaşlarla alakalı belge, kaçakçılık olayını ihtiva etmesi nedeniyle dikkat çekicidir. Belgede karşı tarafın kumaşları bırakmadığını iddia etmesi halinde onu, kaçakçılık yaptığı için řikāyet edeceğini ve bu durumda bekçilerle yüzleşmek zorunda kalacağını söyleyerek tehdit etmektedir. Kumaşları onda bıraktığına dair tanrıları şahit göstermektedir.

		<i>a-na-ku 1 ma-na KÙ.BABBAR</i>
		<i>ni-qí-am a-ta-ad-na-kum[?]</i>
		<i>um-ma a-ta-ma</i>
		<i>be-li a-ta a-řé-er</i>
5		<i>hu-bu-ul a-bi₄-a ù</i>
		<i>ří-im TÚG-ba-tí-kà a-ta-ba-al</i>
		<i>a-şu-mì nu-a-im</i>
		<i>pá-zu-ra-ku-ma iš-tí-ká</i>
		<i>[l]á a-na-me-er i-na</i>
10		<i>[ř]a-ni-im u₄-mì-im</i>
K.		<i>[x]-tù[?]-ra-am i-n[a]</i>
		<i>[x]-ni-a ta[?]-[x]-ka[m- x]</i>
A.y.		<i>[ř]a 1 ½ TÚG ù 4 ma-na</i>
		<i>lá a-dí-na-ku-ni >i-na<</i>
15		<i>i-řé-r[i]-kà / am-tù-qú-ut</i>
		<i>şu-ma lá [a]-dí-na-ku-ma</i>
		<i>i-řé-ri-kà am-qú-ut</i>
		<i>[A]-řur ú i-lu a-wi-li</i>

⁶ BIN 4, 76; CCT V, 2a; KTH 13; ICK 4, 700a. İnib-İştar'ın vekillerine yazdığı KUG 50 nolu mektupta yine İküppī-Aşşur'dan bahsetmektedir.

		<i>a-mi-ú-tim li-tù-lá-ni</i>
20		<i>šu-ma a-ta ta-ki-ir-ma</i> <i>ma-ša-ra-tim</i>
K.		IGI <i>a-wi-li ta-[ta]-wa</i> <i>A-šur</i> ^d IM <i>ú i-lu</i> <i>a-wi-lim / ZA-x-ká</i> ²
S.k.	25	<i>še-bi-lá-ma lá a-[x x x]</i> <i>[x]-ma-lá</i>

Tercüme:

1-2	Ben 1 mina gümüşü adak olarak sana verdim.
3	Sen şöyle söyledin:
4-12	“Sen beyimsin! Babamın borcunun yanı sıra kumaşlarının bedelini de getireceğim. Ben bir yerlinin adına kaçakçılık yapıyorum. (Bu sebepten) seninle görüşmedim. Bir başka günde ...”
13-17	Sana vermediğim 1 ½ (parça) kumaşa gelince, (onları) sende bıraktım, eğer sana vermediysem nasıl sende bıraktım.
18-19	Tanrı Aşşur ve o adamların (kişisel) tanrıları bana şahit olsun!
20-22	Eğer (onları bıraktığımı) inkâr edersen adamların huzurunda bekçilerle konuşacaksınız/tartışacaksınız!
23-24	Tanrı Aşşur, Adad ve adamın kişisel tanrısı (benim şahidimdir).
24-26	...nı bana gönder ve ...

Açıklamalar:

2) *a-ta-ad-na-kum* yazılışı *tadānu* fiilinin I. kalıp perfektum 1. t.ş. çekimi olmalıdır. Aslında *attaddinakum* olarak yazılmalıdır ve metindeki gibi bir ses düşmesi beklenmemektedir. Benzer bir form TC 1, 32: 44'te *šu-ma lá a-ta-d-na-kum* şeklinde geçmektedir ve burada da I. kalıp perfektum olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

8) *pá-zu-ra-ku*, Kültepe metinlerinde II. kalıpta “kaçakçılık yapmak” karşılığına gelen *pazāru* fiilinin II. Kalıp 1. t.ş. statif formudur. Genellikle prez., pret., ve prek. çekimleri ile karşılaşılan fiilin bu formu ile ilk defa burada karşılaşılmaktadır. Metinde adı belirtilmeyen kişi, bir yerli için kaçakçılık yaptığından bahsetmektedir. Muhtemelen muhatabına yanına gelememe gerekçesi olarak yaptığı bu yasadışı işi öne sürmektedir. CCT V, 39b: 9-13'ten ise buradakinin aksine bir yerlinin adı belirtilmeyen bir tüccar için kalay kaçakçılığı yaptığını öğrenmekteyiz.

Metinde bahsedilen kaçakçılık olayının bir yerli ile bağlantılı olduğu açıktır. Fakat İküppī-Aşşur ve ailesinin de kaçakçılık faaliyetlerinde

bulduğunu gösteren İküppī-Aššur, Atata, Aššur-mālik ve Šū-İštar'a İnib-İštar tarafından yazılan mektup (KTH 13) dikkat çekicidir. Belgenin İküppī-Aššur arşivi ile prosopografik bağlantıları oldukça güçlüdür. Çoğunlukla kumaş ticareti yaptığı anlaşılan İküppī-Aššur ve ailesinin, KTH 13'ten anlaşıldığına göre ticaret sürecinde vergiden kaçmak için kaçakçılığa başvurduğu söylenebilir. Nitekim Asurlu tüccarların kaçakçılık faaliyetleri onların mektuplaşmalarından bilinmektedir. Yerel otoritelerinde kaçakçılığı önleme adına muhafızlar/bekçiler görevlendirdikleri ve kaçakçılığın tespiti durumunda mallara el konulması, ticaretin kısıtlanması ve tüccarların alıkonması gibi ağır ve caydırıcı cezalara başvurdukları bilinmektedir.⁷

15, 17) “Düşmek, çökmek; gelmek, varmak; kalbe girmek, tesiri olmak; başa gelmek; birine (hisse, kâr veya zarar olarak) düşmek, payına düşmek; hücum etmek, saldırmak”⁸ gibi birçok karşılığı bulunan *maqātu* fiilinin burada hangi anlamıyla kullanıldığı açık değildir. Gümüşten bahsedildiği için “payına düşmek” anlamı uygun görünse de bu şekilde kullanıldığında özne gümüş ya da herhangi bir emtia olduğundan 3.t.ş. bir çekimle karşılaşılmaktadır. Burada fiilin 1. t.ş. çekimleri söz konusu olduğu için hem de metnin akışına uygun olmadığından “payına düşmek” anlamı tercih edilmemiştir. “Sana geldim” ya da “sende kaldım” ya da kumaş ve gümüş nesne olarak düşünülürse “(kumaşı ve gümüşü) sana getirdim/bıraktım” gibi anlamlar teklif edilebilir. Larsen, KT VI-a, 171: 9-11’de ve 18-19’da geçen benzer ifadelerin yer aldığı cümleleri “8 kumaş için İli-bāni bana *saldırdı*”⁹, “Hizmetçiye herhangi bir sebepten *saldırmayacak*.”¹⁰ şeklinde tercüme etmiştir. Ancak ilk cümlede kumaşlar nesne konumundadır ve cümleyi “8 (parça) kumaş bana getirdi/bıraktı” olarak tercüme etmek bağlama daha uygundur. Sonrasında gelen cümleler de bu teklife uygun görünmektedir ve metnin *maqātu* ile ilgili kısmı şu şekilde değerlendirilebilir: KT VI-a, 171: “8 (parça) kumaş İli-bāni bana getirdi/bıraktı, İli-bāni için (onları) saydık. O, Aššur-mālik için onları saydı ve bir üst paketini Aššur-mālik ayrılmadan önce bıraktı ve İli-bāni onu aldı (fakat[?]) hizmetçiye getirmeyecek/hizmetçide bırakmayacak.”¹¹ Bu değerlendirme dikkate alındığında metnimizdeki *i-šé-ri-kà am-tù-qu-ut/am-qù-ut* tabiri “(gümüşü ve kumaşı) sende bıraktım” olarak tercüme edilebilir.

⁷ Gökçek, L. Gürkan. “Çivi Yazılı Tabletlere Göre Eski Anadolu’da Vergi Uygulamaları ve Kaçakçılık (M.Ö. ± 1975-1750)”, Akademik Bakış, 2/4, (2009), 151-154.

⁸ Balkan, Kemal. *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama ya Gönderdiği Mektup*, TTKY, VII. Seri No. 31 Ankara, (1957),. 12-15; CAD M/I, 240 vd.

⁹ KT VI-a, 171: 9-11) 8 TUG.HI.A *Ilis-ba-ni a-šé-ri-a im-tù-qu-ut*.

¹⁰ KT VI-a, 171: 18-19) *i-šé-er šú-ha-ri-im lá i-ma-qù-ut*.

¹¹ KT VI-a, 171: 9-19) 8 TUG.HI.A *Ilis-ba-ni a-šé-ri-a im-tù-qu-ut* TUG.HI.A *a-na Ilis-ba-ni ni-im-nu-ma šu-ut a-na A-šur-ma-lik im-nu-šu-nu 1 e-li-tám A-šur-ma-lik i-na pá-ni wa-ša-i-šu e-zi-ma Ilis-ba-ni ils-qé-ši i-šé-er šú-ha-ri-im lá i-ma-qù-ut*.

“Düşmek, gelmek” anlamları çerçevesinde *maqātu* fiili bir nesne aldığı anda “(bir şeyi birine) düşürmek/bırakmak” ya da “(bir şeyi birine) getirmek” şeklinde çevrilmesi uygun olacaktır.

18-19) Metinde olduğu gibi tanrıları şahit tutmak için “görmek, bakmak” anlamlarındaki *naṭālu* ve *dagālu* fiilleri kullanılmaktadır. Kültepe metinlerinde tanrılarla *idā’um* “bilmek”, *nadā’um* “reddetmek” ve *karābu* “dua etmek” gibi çeşitli fiiller de kullanılmaktadır.¹² St. 24’te “Aşşur, Adad ve adamın kişisel tanrısı”ndan sonraki kısımdaki işaretler ve kalıntılar (ZA-x-kà) bu fiillerle ilişkilendirilememiştir ve burada sonraki satırda geçen *šūbulu* “göndermek” fiilinin nesnesi beklenmelidir.

Kt 90/k 437

Arşiv içerisinde İküppī-Aşşur’un babasıyla ilgili tek bahis bu belgede yer alır. İküppī-Aşşur ve İnib-İştar’ın buradaki ifadelerden kardeş oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda bahsedilen iki ismin de yer aldığı mektuplar bu hususu destekleyici niteliktedir. Tablette mektup yazarının dışında, en az iki kişiye daha ait sözler dolaylı aktarımla verilmiştir. Fakat hangi sözün nerede başladığı ve kime ait olduğu, belge içeriğinin anlaşılabilmesi ve olayın geçmişinin bilinmemesi sebebiyle biraz muğlak kalmaktadır.

a-na I-ku-pi-A-šūr
qí-bi-ma um-ma In-bi₄-Ištar-ma
mì-nam ša ta-áš-pu-ra-ni
um-ma a-ta-ma TÚG.HI.[A]
 5 *ša Ì-lí-a ú-ba-lá-ku-ni*
me-eh-ra-sú-nu KÙ.BABBAR
šé-bi₄-lam-ma ú a-na
A-lim^{ki} lá-li-ik-ma
e-en₆ A-lim^{ki} ú be-lí-a
 10 *lá-mu-ur / e IZ-ma*
 K. *KÙ.BABBAR ša li-bi₄-kà*
a-pu-na-ma
 A.y. *KÙ.BABBAR lu-šé-bi₄-lá-kum*
a-na KÙ.BABBAR ṛx² ta-ta-kà²
 15 *a-sú-ri a-bi₄-i i-na*

¹² Veenhof, Klass, R. “The Family God in Old Babylonian and Especially in Old Assyrian Sources”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 112 (2018), 63-64.

A-lim^{ki} e iš-me-ma
um-ma šu-ut-ma ki-ma a-bi-a
a-na A-lim^{ki} a-lá-ki-im
ú a-na ša-ni-ú-tim
 20 *me-eh-ra-tim ta-ta-na-dí-in*
mì-ma KÙ.BABBAR lá ú-šé-ba-lá-kum
sú-ha-ar-kà šu-up-ra-ma
TÚG.HI-tì-kà a-šì-mì-im
li-ta-dí-in a-na-ku
 25 *TÚG.HI-tì-a lá e-zi-ib-ma*
 S.k. *TÚG[?] ku-a-ú-tim là a-bi-a[?]*
a-na KÙ.BABBAR ša li-bi₄-kà[?]
šì-be-e a-na Ha-ru-mì-e-em
àš-tap-ra-am

Tercüme:

- 1-2 İküppī-Aššur’a söyle, İnib-İštar şöyle söylüyor:
- 3-4 Niçin sen bana yazdın ve şöyle söyledin:
- 5-10 “İliya’nın sana getireceği kumaşların karşılığı olan gümüşü bana gönder ve (böylelikle) Şehir’e gideyim, Şehir’in ve beyimin gözünü göreyim ... olmasın.
- 11-16 Sana ait gümüşü, ayrıca (fazladan) gümüşü sana göndereyim. (Fakat) ... gümüş için kesinlikle babam Şehir’de duymasın.
- 17-21 (Çünkü) O (=babam) şöyle söyledi: ‘(sanki) babammış gibi Şehir’e gitmek için ve diğer bedel/ödeme için (gümüş) verip duruyorsun.
- 22 Sana herhangi bir miktar gümüş göndermeyeceğim.”
- 23-24 Çalışanını bana gönder ve senin kumaşlarını satsın.
- 24-25 Ben kendi kumaşlarımı bırakmayacağım.
- 26 Kumaş senindir, babamın değil.
- 27-29 Sana ait gümüş için şahitleri Harumī’um’a gönderdim.

Açıklamalar:

9-10) *ēn* Tanrı/Şahıs Adı *amāru* “birinin/bir tanrının gözünü görmek”, Kültepe tabletlerinde geçen ve “ziyaret etmek, buluşmak” anlamında kullanılan bir tabirdir. Şahıs adlarıyla kullanılmadığı yerlerde genellikle tanrı Aššur ile birlikte geçmektedir.¹³ İlk defa *Ālum* ile birlikte burada

¹³ Veenhof, Klass, R. The Family God in Old Babylonian and Especially in Old Assyrian Sources, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 112 (2018), 72; Kouwenberg,

görünmektedir. İküppī-Aşşur'un "beyim" ifadesiyle kastettiği kişi kendi babası olmalıdır.

10) e IZ-ma: Olumsuz istek kipinde çekilmiş olan fiilin sözlüklerde yer alan herhangi bir fiil ile ilişkisi kurulamamış ve benzer bir geçişe de rastlanmamıştır. Metnin akışına uygun olarak "sorun/problem olmasın/çıkmasın" gibi bir anlam beklenebilir.

28) Ha-ru-mi-e-em: *Ha-dī-e-em* (AKT III 2:17), *Kà-pi-e-em*=*Kapī'um* (JCS 14, 14: 13), *Šu-e-em* (TC III 20: 15) şeklinde yazılan genitif haldeki özel isimlerle benzerliği dikkate alınarak şahıs adı olarak değerlendirilmiştir ve ilk defa burada geçmektedir.

Kt 90/k 439

Aşşur-mālik ve Mannum-balum-Aşşur tarafından İküppī-Aşşur'a yazılan mektup Anina'nın oğlu Aşşur-mālik'in ölüm haberini ve sonrasında cereyan eden hukuki süreç hakkındaki gelişmeleri içermektedir.

		<i>a-na I-ku-pi-A-šūr</i>	
		<i>qí-bi-ma um-ma A-šūr-ma-lik</i>	
		<i>ù Ma-nu-ba-lúm-A-šūr-ma</i>	
		<i>lá li-bi DINGIR-ma</i>	
5		<i>A-šūr-ma-lik DUMU A-ni-na</i>	
		<i>me-*et ki-ma ku-a-tí</i>	*Met.: at
		<i>kà-ra-am ni-im-hu-ur-ma</i>	
		MAŠKIM <i>ni-hu-*uz-ma</i>	*Met.: iz
		<i>Ma-nu-ba-lúm-A-šūr a-na</i>	
10		<i>Wa-ah-šu-ša-na</i>	
		<i>a-na lu-qú-tí-šu ú</i>	
		<i>a-ma-tí-im iš-tí</i>	
K.		MAŠKIM <i>i-ta-lá-ak^l</i>	
Ay.		<i>a-ma-kam / ma-lá-kà</i>	
15		<i>Ma-nu-ba-lúm-A-šūr</i>	
		<i>iš-tù Wa-ah-šu-ša-na</i>	
		<i>i-tù-ra-ma</i>	
		<i>ma-lá té-er-tú-šu->ú<</i>	

N.J.C. *A Grammar of Old Assyrian*, Brill, Leiden/Boston, (2018), s. 187. Larsen, Larsen, Mogens Trolle, *Ancient Kanesh: A Merchant Colony in Bronze Age Anatolia*, Cambridge University Press, (2015), 209-210.

i-ša-bu-ut ú Za-ku-za
20 *ni-ša-pá-ra-kum*

Tercüme:

- 1 İkūppī-Aššur'a söyle
2-3 Aššur-mālik ve Mannum-balum-Aššur şöyle söylüyor:
4-6 Maalesef Anina'nın oğlu Aššur-mālik öldü.
6-8 Senin yerine kārūm'a başvurduk ve bir avukat tuttuk.
9-13 Mannum-balum-Aššur Wahšušana'ya kendi ticari malları ve kadın köleler için avukatla gitti.
14 Gerisi sana kalmış.
15-20 Mannum-balum-Aššur Wahšušana'dan döndü ve onun haberine göre yakalayacak ve Zakuza'yı sana göndereceğiz.

Açıklama:

4) *lā libbi ilimma* “ne yazık ki, maalesef” karşılığındaki deyim olumsuz bir haber iletilirken kullanılmaktadır. Metinde Anina'nın oğlu Aššur-mālik'in ölüm haberi yine bu ifadenin arkasından bildirilmiştir.¹⁴ Anina'nın oğlu Aššur-mālik yayınlanmış metinler içerisinde geçmemiştir. AKT I, 11: 26-27 ve KT V, 53: 28'de ölüm haberi verilen Aššur-mālik ile buradaki şahsın aynı kişi olup olmadığı, baba adı ve tarihleme bulunmadığından tespit edilememektedir.

¹⁴ İfadenin ölüm haberi verilirken kullanıldığı diğer metinler şunlardır: AKT I, 11: 26-27; KUG 35: 8; CCT III, 21a: 14-15; CCT IV, 24b-25-a: 4-5; OIP 27, 57: 5-6; Kt h/k 20: 25; TC 3, 34: 4-5; 91/k, 365: 5-6; 94/k 747 (KT VI-a 209): 5-6; 94/k 916: 3-4 (KT VI-a 208); Kt c/k 445: 12-13 =OACT 348: 12-13; KT V, 53: 28.

İsim Listesi (Kt. 90/k 429-523)

Yayınlanan metinlerde geçen şahıs adları asteriks (*) ile işaretlenmiştir.

İsim	Satır (Kt. 90/k)
Abubu	454:2 // 458:6 Puzur-Aşşur'un oğlu
Adaya	484: 3 ...da'nın babası
Agua	501: 25
Alulaya	462: 16
Amria	443: 20
Amurra	438: 2-3, 13-14 Enna-Aşşur'un babası
Amur-İstar	501: 1
Aninaya*	439:5 Aşşur-mālik'in babası // 454:8 Watrum'un oğlu // 457:5
Asānum	502:4, 12
Aşşur-bāni	434:18, 21, 26 // 435: 16 // 443:3
Aşşur-bēl-awātīm	505:5 Şū-Kūbum'un babası
Aşşur-bēl-lamassī	440:11
Aşşur-emūqī	487:2
Aşşur-imittī	482:5, 16
Aşşur-mālik*	433:2 // 434:1 // 435:18 //436: 31, 33 // 439:2, 5 Aninaya'nın oğlu // 443:13 // 451:7 // 453:22 Kurara'nın oğlu // 458:5 // 468:1 // 475:3 // 482:2
Aşşur-nīšu	453:19 İli-ellatti'nin oğlu 453:27
Aşşur-rēsī	435:15 // 443:2
Aşşur-šamšī	501:20
Aşşur-ṭāb	453:20 Zuba'nın oğlu // 454:10 İdī-Aşşur'un babası
Aşşur-taklāku	444:2, 5 Şalim-ahum'un babası
Atata	452:12 Mannum-balum-Aşşur'un oğlu
Ātanah	438: 17
Azupia	436:2
Azuna	448:2, 8, 19
Dadāniā	506: 8
Enna-Anum	433:4
Enna-Aşşur	441:3 438: 2-3, 13-14 Amurra'nın oğlu, 469: 7
Enna-Suen	440: 21
Haluba	503: 1, 8, 12, 16, 24

Hananārum	448: 20
Harumī'um*	437: 28
Hanumma	502:1, 7, 15
Hašui	449:2
Īdia	434:16, 21, 26
Īdī-Aššur	454:10 Aššur-ṭāb'ın oğlu // 523:2
Īdī-Kūbum	457:2 // 500:2 Pilah-... 'ın babası
Īkūppīya	440:1 // 442:4 // 502:1
Īkūppī-Aššur*	433:1 // 434:1 // 435:1 // 436:1 // 437:1 // 439:1 // 441:1 // 443:1 // 444:1 // 449:1 // 453:18 Īliya'nın oğlu // 453:28 // 454:1 // 457:1 // 458:2 // 467:1 // 473:2 // 475:2 // 478:1,6 // 482:1 // 523:1
Īliya*	435:8, 11, 12 // 437:5 //444:13 Puzur-Aššur'un oğlu // 451:3 // 453: 18 Īkūppī-Aššur'un babası // 457:5 // 476:7, 9, 23, 28 // 477:8 Šū-Suen'in babası
Īlī-ālum	473:7 ... 'nın babası
Īli-mālik	450: 12
Īli-imittī	438: 15
Īnnāya	454: 4 Puzur-Aššur'un babası // 505:1
Īnīb-Īštar*	437:2 // 475:1
Īssu-arik	454:7 Šū-Bēlum'un oğlu
Īštar-	461:4'
Īšuhum	452:8
Kalumaya	449:7
Karašuna	464:3
Kurama	435:2
Kurara	452:15 Šū-Īšhara'nın babası
Kuzāri	505:3
Laršanabi	456: 4'
Mannu-kī-Aššur	502:18 Šamaš-tab'ın babası
Mannum-balum-Aššur*	439:3, 9, 15 // 443: 5, 12 // 451:11 // 452:13 Atata'nın babası 474:3
Peruwa [?]	503: 26
Pilah-...	500:1 Īdi-Kubum'un oğlu
Puzur-Aššur	440:2 // 444:6 Šū-Īštar'ın babası // 454:4 Īnnāya'nın oğlu // 458:6 Abubu'nun babası // 478:2 A... 'nın oğlu // 490 Šu-... 'nın oğlu // 505:2
Puzur-Īštar	500:11 // 502:16

Šadahšu	469:3
Šahašra	503: 27
Šukuppīa	500: 1, 3
Šalim-ahum	444:4 Aššur-taklāku'nun oğlu
Šalim-Aššur	444:11
Šalma-Aššur	523:4
Šammāya	482:3
Šamaš-abia	444:13 ...nın babası
Šamaš-ṭāb	502:17 Mannu-kī-Aššur'un oğlu
Šū-Anum	454: 12, 13 // 505: 2
Šū-Aššur	449:3
Šū-Bēlum	454:8 İssu-arik'in babası // 472:2
Šū-Dagan	454:24
Šū-Enlil	473:1 // 476:3, 14 // 478:3
Šū-İšhara	452:14 Kurara'nın oğlu
Šū-İštar	433:2 // 441:12 / 444:6 Puzur-Aššur'un oğlu // 462:2 // 502:16 ...kin'in oğlu
Šū-Kūbum	505:5 Aššur-bēl-awātim'in oğlu
Šukupiya	500:1, 3
Šuppiahšu	503: 26
Šū-Suen	442:3 Puzur-Anna'nın oğlu // 454:2 // 458:1 // 461:5 // 477:7 İliya'nın oğlu // 501:2
Taya	475:5
Watrum	454:9 Aninaya'nın babası
Zakuza*	439:19
Zuba	453:24 Aššur-ṭāb'ın babası

KAYNAKÇA

- Balkan, Kemal. *Mama Kralı Anum-Hirbi 'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, TTKY, VII. Seri No. 31 Ankara, 1957.
- Çeçen, Salih ve Kahya, Ö. “Kutsal Nesnelere: Kült Eşyalarının Listelendiği Bir Kültepe Tablet (Kt 90/k 504)”, *Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı: Eskiçağ Tarihi Yazıları*, Eds. Kılıç, Y., Kuzuoğlu, R., Akkuş-Mutlu, S., Kahya, Ö, Çizgi Kitabevi, (2023), 93-104.
- Gökçek, L. Gürkan. “Çivi Yazılı Tabletlere Göre Eski Anadolu’da Vergi Uygulamaları ve Kaçakçılık (M.Ö. ± 1975-1750)”, *Akademik Bakış*, 2/4, 2009, 147-155.
- Hertel, T. “The Lower Town of Kültepe: Urban Layout and Population”, in: L. Atici – F. Kulakoğlu – G. Barjamovic – A. Fairbairn (eds), *Current Research at Kültepe/Kanesh. An Interdisciplinary and Integrative Approach to Trade Networks, Internationalism, and Identity*, JCS Suppl. 4, 25–54.
- Larsen, Mogens Trolle. *Ancient Kanesh: A Merchant Colony in Bronze Age Anatolia*, Cambridge University Press, 2015.
- Michel, Cecile. *Old Assyrian bibliography of cuneiform texts, bullae, seals and the results of the excavations at Aššur, Kültepe/Kaniş, Acemhöyük, Alişar and Boğazköy*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2003
- Kouwenberg, N.J.C. *A Grammar of Old Assyrian*, Brill, Leiden/Boston 2018.
- Veenhof, Klass, R. “The Family God in Old Babylonian and Especially in Old Assyrian Sources”, *Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale*, 112 (2018), s. 49-90.

KISALTMALAR

- AKT I E. Bilgiç, H. Sever, C. Günbattı, S. Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri 1*, TTKY VI - 33, Ankara 1990.
- AKT III *Ankaraner Kültepe Texte III*, E. Bilgiç – C. Günbattı, FAOS Beiheft 3, Stuttgart 1995.
- BIN 4 Clay, A. T., *Letters and Transactions from Cappadocia*, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies IV, Yale 1927.
- CAD The Chicago Assyrian Dictionary
- CCT I-VI Cuneiform Texts From Cappadocian Tablets in the British Museum, London
- ICK 4 (Prag I) K. Hecker - G. Kryszat- L. Matouš, *Kappadokische Keilschrifttafeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität Prag I*, Prag 1998.
- KT V The Archive of Kuliya, son of Ali-abum (Kt. 92/k 188-263), Kültepe Tabletleri V, TTKY VI. Dizi, Sa. 33c, Ankara 2010.

- KT VI-a M. T. Larsen, *Kültepe Tabletleri VI-a, The Archive of the Šalim-Aššur Family Volume 1: The First Two Generations*, TTKY, Ankara 2010.
- KT VI-e M. T. Larsen, *Kültepe Tabletleri VI-e, The Archive of the Šalim-Aššur Family, Volume 5: Anonymous Texts and Fragments*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- KTH J. Lewy, *Die Kültepe-Text aus der Sammlung Frida Hahn*, Berlin, 1930.
- KUG Karl Hecker, *Die Keilschrifttexte der Universitätsbibliothek Giessen, Berichte und Arbeiten aus der Universitätsbibliothek Giessen 9*, Giessen: Universitätsbibliothek, 1966.
- OACT J.G. Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Leiden 1996
- OIP 27 Gelb, I., *Inscriptions from Alishar and Vicinity*, Oriental Institute Publications (OIP) 27, Chicago 1935.
- TC 1-3 *Tablettes cappadociennes du Louvre*
- TPAK 1 Michel, Cecile –Garelli, Paul. *Tablettes paléo-assyriennes de Kültepe, 1 (Kt 90/k)*, Paris 1997.

Kt. 90/k 432
Önyüz

Alt Kenar

Arkayüz

Üst Kenar

Kt. 90/k 437

Önyüz

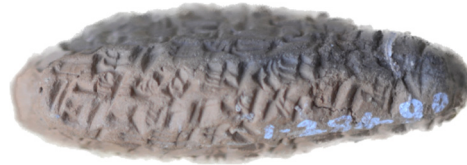
Alt Kenar

Arkayüz

Üst Kenar

Kt. 90/k 439

Önyüz

Alt Kenar

Arkayüz

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	17/2	2023	371-392
----------------------------	------	------	---------

ROMALI DUYGUSAL BİR AŞK ELEGIA'SI PUELLA'SI OLARAK HOMEROS'UN TUTSAK KADIN KAHRAMANI BRISEIS

Rukiye ÖZTÜRK*

Ayşe YAKUT**

Makale Bilgisi

Başvuru: 17 Kasım 2023

Kabul: 09 Aralık 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: November 17, 2023

Accepted: December 09, 2023

Öz

Homeros'un İlyada destanının görünmez kahramanlarından biri olan Briseis, Destanın açılışında Troyalılar ve Akhalar arasında on yıldır devam eden ve bir türlü sona ermeyen Troya savaşının nedeni olarak gösterilen Akhilleus'un öfkesinin sebebidir. Akhilleus'un öfkesinin sebebi ise, savaş ganimeti olarak aldığı Briseis'i Agamemnon'a vermek zorunda kalmasıdır. İlyada'daki bu önemli rolüne rağmen Homeros'ta Briseis'in duygularına ya da karakterine yer verilmemiş, Briseis yüz yıllarca sessiz kalmıştır ta ki Ovidius Heroides adlı yapıtını yazıncaya dek. Ovidius, mektup biçiminde kurguladığı bu yapıtında mitolojiden seçtiği kadın kahramanlara yer vermiş ve onlara hikayelerini kendi ağızlarından anlatma fırsatı tanımıştır. Ovidius, Heroides'in üçüncü mektubunu Briseis'e ayırmış onun Akhilleus'a olan duygularını dile getirmesine imkân tanımıştır. Bu çalışmada Homeros'un gölgede kalmış kadın kahramanı Briseis'in Ovidius'un ellerinde nasıl baştan şekillenip yeni bir kimlik kazandığını göstereceğiz.

Anahtar kelimeler: Homeros, Ovidius, Briseis, Heroides, İlyada, mektup.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. ozturkr@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7368-3346.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. asonmez@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9448-463X.

Briseis, the Homeric Captive Woman as a Roman Emotional Elegiac Puella

Abstract

Briseis, one of the invisible heroes of Homer's Iliad, is the cause of Achilles' anger, which is shown at the opening of the epic as the cause of the Trojan war, that has been going on for ten years between the Trojans and the Achaeans and has never ended. The reason for Akhilleus' anger is that he had to give his own concubine Brises, to Agamemnon. Despite this important role in the Iliad, Homer does not mention her emotions or character, and she remained silent for hundreds of years until Ovid wrote his work called Heroides. In this epistolary work, Ovid selected heroines from mythology and gave them the opportunity to tell their own stories in their own words. He devoted the third letter of the collection to Briseis, allowing her to express her feelings for Akhilleus. In this study, we will show how Homer's overshadowed heroine, Briseis, was reshaped and gained a new identity in the hands of Ovid.

***Keywords:* Homer, Ovid, Briseis, Heroides, Iliad, letter.**

Heroides ya da *Epistulae Heroidum*, Ovidius tarafından, Yunan ve Roma mitolojisinin mağdur kadın kahramanlarının diliyle yazılmış düşsel şiir mektuplardır.¹ Mektuplarda kendilerine kötü davranılan, ihmal edilen veya terk edilen kadın kahramanlar (Penelope, Phyllis, Briseis, Phaedra, Oenone, Hypsipyle, Dido, Hermione, Deianira, Ariadne, Canace, Medea, Laodamia, Hypermnestra) sevgililerine seslenir. Koleksiyonda üç tane de karşılıklı yazılmış mektup vardır (Paris'ten Helene'ye ve Helene'den Paris'e, Leander'den Hero'ya ve Hero'dan Leander'e, Acontius'tan Cydippe'ye ve Cydippe'den Acontius'a).

Ovidius, *Ars Amatoria* adlı yapıtında *Heroides* ile “*ille novavit opus*” (Ov. *Ars am.* III.345-46) yeni bir yazınsal türün babası olduğunu iddia eder, iddiasında haklıdır: *Heroides* edebiyatta yeni bir türdür.² Ovidius,

¹ Kadın karakterler içinde mitolojik olmayan tek karakter Sappho'dur. Sappho, Phaon isminde oldukça genç ve yakışıklı bir gence tutkuyla, saplantı derecesinde aşık olur fakat aşkına karşılık bulamaz. Phaon, Sappho'yu terk edip Sicilya'ya gider. *Heroides*'teki Sappho'nun mektubu Phaon'a karşı duyduğu tutkulu aşkı, onun kendisini terk edince, düştüğü acı veren durumu, yitirdiği yaratıcılığını ve onu geri dönmeye ikna etme çabalarını içerir.

² Arethusanın kocası Lycotas'a yazdığı mektup olan Propertius'un (IV.3) şiiri Ovidius'a *Heroides*'i yazmasında ilham olmuş olabilir. Ancak konu benzer olmasına rağmen Ovidius'un kompozisyonu büyük ölçüde farklıdır. Propertius'un şiirinde sahne mitolojik

mektup stilini kullanarak, kendisi için ünlü mitosları yeniden oluşturma; kadın kahramanlar için de mektupları kurgusal olarak onlara yazdırarak hikayelerini kendi sözleriyle anlatma fırsatı verir. Bu sayede yeni bir anlatım yöntemi oluşturmuş olur. Kahramanların her biri, çeşitli nedenlerle sevgililerinden fiziksel olarak ayırdır; aralarındaki mesafe ve ayrılık, mektupları etkili bir köprü kurma aracı haline getirir. Bazı kahramanlar için mesafeyi ortadan kaldırma isteklerini ifade edebilmenin tek yolu bu mektuplardır.³ Mektupların yazılma anı ve yazılma motivasyonları da önemini artırır. Ovidius, her hikâyede kritik bir an seçer ve bu zamanlama mektubun gücünü vermeye yardımcı olur.⁴ Örneğin, Penelope mektubunu, oğlu Telemakhos'un babasından haber alabilmek için gittiği Pylos ve Sparta'dan döndükten sonra Odysseus'un sarayındaki talipleri öldürmesinden bir gün önce yazar. Penelope, Telemakhos'tan tüm Yunan önderlerinin vatanlarına döndüğünü, Odysseus'un ise Kalypso'nun adasında tutulduğunu öğrenmiştir; bu yüzden mektubunu, kafasında Odysseus'un onu aldatıp aldatmadığı endişesi ve isteyerek geri dönmediği şüphesiyle kaleme alır. Odysseus'a karşı duyduğu kızgınlık, aldatılma korkusu ve gelecek endişesi mektubuna yansır.⁵

Ovidius'un aşk konulu eserlerinin en önemli kaynağı eski Yunan mitoslarıdır. Mitolojiye yeni bir yorum getirdiği *magnum opus*'u *Metamorphoses*'ten önce yazdığı *Heroides*'in içeriğini de mitoslar oluşturur. Kullandığı örnekleri, Kallimakhos başta olmak üzere Hellenistik şiirden, Yunan tragediyalarından ve Catullus ile Vergilius gibi Latin ozanlarından alır. Hypermestra için Aiskhylos'u, Hermione ve Deianeira için Sophokles'i, Phaiadra, Laodamia ve Medea için Euripides'i örnek alır. Dido için Vergilius'tan, Ariadne için Catullus'tan yararlanır. Penelope ve Briseis için ise Homeros'u kullanır. Kahramanlar ve içinde buldukları şartlar mitoslardan alınsa da, sevgiliden uzak olmanın verdiği acı, sevgiliyi suçlama, ağlama, yalvarma, eşin ya da sevgilinin sadakatsizliğinden yakınma ve sevgiliyi ihanetle suçlama gibi birçok unsur Latin *elegeia*'sının izlerini taşır.⁶ *Heroides*'te Ovidius, Latin aşk *elegeia*'sına yeni bir boyut katar, tema

değil günceldir; kadın, Yunanca ismine rağmen Romalı bir *matrona*'dır; kocası ise Roma imparatorluğunun sınırlarında savaşan bir Roma askeridir.

³ Michael Trapp, *Greek and Latin Letters: An Anthology with Translation*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 39.

⁴ Duncan F. Kennedy, "The Epistolary Mode and the First of Ovid's *Heroides*," *The Classical Quarterly* 34 (1984): 413.

⁵ Akçay Nilüfer, *Ovidius'un Heriodes Eserinde Kadın Doğası*, (İstanbul, 2008):43.

⁶ Nilüfer Akçay, *Ovidius, Heroides, Kadın Kahramanların Aşk Mektupları*, (İstanbul: Kabalıcı,2011),16.

ve çeşitlilik kavramını genişletebildiği ölçüde genişletir, destan ve tragedyanın karakterlerini ve konularını *elegeia* için yeniden yaratır.⁷

Briseis mitosunu, dolayısıyla Briseis'in karakterini Ovidius'un nasıl şekillendirdiği konusuna geçmeden önce Briseis'in Ovidius'tan önce edebiyatta nasıl yer aldığını inceleyeceğiz.

Homeros'un Tutsak Kadın Kahramanı Briseis

Briseis, Homeros'un *İlyada* destanının görünmez kahramanlarından biridir. Destanın açılışında Troyalılar ve Akhalar arasında on yıldır devam eden ve bir türlü sona ermeyen Troya savaşının nedeni olarak gösterilen Akhilleus'un öfkesinin sebebidir, şöyle ki Apollon rahibi Khryses'in kızı Khryseis, Agamemnon'a ganimet olarak verilmiştir ancak kızın babası kızının kendisine geri verilmesi için bir sürü kurtulmalık getirmiş, kız için Agamemnon'a ve Akha ordusuna yalvarmıştır ancak Agamemnon kızını vermemiştir. Bunun üzerine Apollon Akhaların ordusuna bir salgın musallat etmiştir. Apollon'un öfkesini yatıştırmak ve verdiği salgını önlemek için bir kâhine başvurulmuş ve vebadan kurulmanın tek yolunun Agamemnon'un Khryseis'i babasına geri vermesi olduğu anlaşılmıştır, ancak kral Agamemnon önce bunu kabul etmemiştir (Hom. *Il.* 1.365-384). Daha sonra ise, Akhilleus'un ganimeti olan Briseis'in kendisine verilmesi karşılığında ikna olmuştur. İşte Homeros'un yüce destanının açılışında yer verdiği ve yiğitlerin kurda kuşa yem olmasına sebep olduğunu dile getirdiği öfkenin nedeni, Briseis'in Akhilleus'un elinden alınmasıdır. Bu savaşın görünürde seyrini değiştiren, tutsak bir kadın olan Briseis'tir.

Aslında Kahramanlık Çağı mitoslarına bakıldığında erkek hegemonyasının baskın olduğu ve kadın kahramanların bu hegemonyanın gölgesinde kaldığı kabul gören bir görüştür. Yunan Edebiyatı'nın ilk eserleri olarak kabul edilen *İlyada* ve *Odyseia*'nın yaratıcısı Homeros'un da anlatısı boyunca odak noktası erkeklerin kahramanlıklarıdır, ancak savaşın seyrini etkileyen kavga sahnelerinin baş kahramanlarının kadınlar olduğu görülür.⁸ Örneğin, Troya Savaşı'nı konu edinen bir savaş destanı olarak *İlyada* denilince akla gelen ilk isimlerden biri şüphesiz Helene'dir. Troya kralı Priamos'un oğlu Paris'in konuk olarak sarayına gittiği Sparta kralı Menelaos'un karısı Helene'yi kaçırması ve Troya'ya getirmesi savaşın

⁷ Sara Mack, *Ovid*, (New Haven and London: Yale University, 1988), 70.

⁸ Patricia E. Easterling, "Men's κλέος and Women's γόος: Female Voices in the Iliad", *Journal of Modern Greek Studies* 9/2 (1991): 146.

başlama nedenidir (*causa belli*).⁹ Burada bir kadının savaş nedeni olarak sunulduğu görülmektedir, ancak bu Homeros'un kendi düşüncesi değildir, sözlü gelenekten gelen bir aktarımdır. Yine de gerek böylesine büyük bir savaşın başlama nedeni olarak gösterilen Helene'nin kaçırılması olayı, gerekse savaşın sürüncemeye girmesine ve yiğitlerin ölümüne sebep olan Akhilleus'un öfkesinin kaynağı olarak gösterilen Briseis'in elinden alınması olayı, Homeros'tan sonra Eski Yunan düşüncesinde görülen kadın düşmanlığına çağrışım yapmaktadır. Ancak, hem *İlyada* hem de *Odysseia*'da kadın kahramanlarla ilgili sahneler bir bütün olarak detaylarıyla incelendiğinde, kadının toplumsal rolünün küçümsendiği veya kadının hakarete uğradığı bir sahne yoktur.¹⁰ Bu bağlamda sözde savaş nedeni olan Helene bile hakarete uğramaz, hatta bir yarı tanrıça gibi anlatılır, örneğin Menelaos'un bir eş olarak Helene'ye sahip olduğu için Zeus'un damadı olduğu söylenir (Hom. *Od.* 4.569). Homeros kadın ve erkeğin toplumsal rol alanlarının farklı olduğunu farkındadır, ama kadının konumunun olumlu yanlarına odaklanmayı tercih etmiştir.¹¹ Ayrıca *İlyada*'da Hektor'un karısı Andromakhe'yle arasında geçen sahne destanın en dokunaklı sahnelerinden biridir ve bir kadın olarak Andromakhe'nin duygu ve düşünceleri etkileyici bir şekilde tasvir edilmiştir. Hektor-Andromakhe arasındaki ilişki Homeros'un ideal evlilik anlayışının bir sembolüdür. *Odysseia*'da kadınların rolleriyle ilgili daha fazla örnek bulmak mümkündür; ilk akla gelen isim, üstün bir kadın olarak, dokuma konusundaki ustalığıyla ve sadık bir eş olarak sivrilen Penelope'dir.¹² Phaiakların ülkesinin anlatılarında kral Alkinoos'un eşi Arete'ye halkı tarafından gösterilen saygının vurgulanması dikkat çekicidir. Arete'nin, âdeta tarih öncesi zaman dilimindeki anaerkilliği çağrıştırmaya saygı gördüğü sıra dışı konumu,¹³ aslında Homeros'un kadınlarla ilgili olumsuz bir tutumda olmadığını gösterir.

Bu çalışmanın konusu olan Briseis, saydığımız bu kadınlardan farklıdır. Briseis, ailesinden koparılmış, yurdundan kanla alınmış bir tutsak kadındır. Briseis, Apollon rahibi Brises'in kızıdır. Epik dünyasında erkeklerin öldürülmesi ve kadınların yağmacı güçler tarafından tutsak alınması olağandır. Destanda Briseis Akhilleus'un kendine savaş ganimeti

⁹ *Il.* 2.161-163: “*Akhalar bu Troya'da, | baba toprağından, sevgili yurtlarından uzakta, | o Helene uğruna ölmediler miydi?*”. Bk. *Il.* 2.177; Steven Farron, “The Portrayal of Women in the Iliad”, *Acta Classica* 22, (1979): 15-16.

¹⁰ Marilyn B. Arthur, “Early Greece: The Origins Of The Western Attitude Toward Women”, *Arethusa* 6/1 (1973): 13.

¹¹ Arthur, “Early Greece”, 14.

¹² Easterling, “Men's κλέος”, 145.

¹³ Helene Whittaker, “The Status of Arete in the Phaeacian Episode in Homer's Odyssey”, *Symbolae Osloenses* 74/1, (1999): 140-141.

olarak aldığı, barakasında yaşayan bir tutsak olarak karşımıza çıkar: Akhilleus Troya Savaşı esnasında, Lyrnessos'u yıktığında, Briseis'in babası, annesi, üç erkek kardeşi ve kocası ölmüştür. Briseis *İlyada*'nın 19. Kitabında Patroklos'un yasını tutarken kendi ağzıyla yaşadıklarını anlatır (*Il.* 19.291-295). Homeros'un *İlyada*'sında Troya Savaşı'nın tutsak kadınları olarak adını andığı tek kişi, Briseis değildir; ancak, Briseis, Homeros'un duygularına birincil ağızdan yer verdiği (Patroklos'un ölüm sahnesinde) tek tutsak kadın olması bakımından önemlidir.

Briseis bir savaş tutsağı olarak Akhilleus'un barakasında yaşarken, bir gün Akhilleus ile Agamemnon arasında çıkan kavganın merkezi olur. Savaşın ilerleyen günlerinde Apollon'un öfkesini yatıştırmak ve yolladığı salgını önlemek için Agamemnon'un karşılığında Briseis'i isteyerek Tanrı rahibinin kızını geri vermeye ikna olmasıyla (*Il.* 1.183-184) Briseis'in hayatı alt üst olur. Savaşın seyrini değiştirecek olan bu olay Briseis'in de hayatını değiştirir. Briseis artık Agamemnon'un ganimeti olmuştur. Briseis'in Agamemnon'un ganimeti olduktan sonra onun barakasında bir kadın olarak yaşamına veya duygularına destanda yer verilmez. Ancak, Briseis'in Akhilleus'tan alınışı, Akhilleus'un onur ödülünün elinden alınışı demektir ve bu da Homeros kahramanı için ölüm kalım meselesidir, nitekim Akhilleus bu olaydan sonra birliğini alıp savaştan çekilir ve annesi deniz tanrıçası Thetis'e öcünü alması için yalvarır, Thetis de Akhilleus savaşa tekrar girmeden Akhaların asla zafer kazanamamaları yönünde Zeus'a yakarır, böylece savaş hem Akhaların hem de Troyalıların pek çok çok kayıp vermesiyle sonuçsuz şekilde uzayıp durur, Agamemnon gerçekten de yaptıklarından pişmanlık duyar, Akhilleus'un yanına elçiler gönderir, Briseis'i geri vereceğini söyler (*Il.* 9.132) ama Akhilleus hiçbirini umursamaz, ta ki can dostu Patroklos'un ölüm haberini alıncaya dek.

Briseis'in Akhilleus'un elinden alınması bir tür onur meselesi olmakla birlikte, destanın bir yerinde Akhilleus Briseis'e olan duygularından bahseder (*Il.* 9.334-345):¹⁴ “*el sürmedi hiçbirine, aldı yalnız benimkini, | aldı gönlümün sevdiği kadını elimden. | ... | sever, korur karısını duygulu, akıllı her adam. | ben de yürekte seviyorum benimkini, | kazanmışım onu ben kendi kargımla*”. Akhilleus burada Briseis'ten hem karısı hem sevdiği kadın hem de kargısıyla kazandığı bir ganimet olarak bahsetmektedir. Ayrıca destanda, Akhilleus'un “*o güzel saçlı kızı kendisine seçtiği*” söylenir (*Il.* 2.690-693); bu ifade de Briseis'in Akhilleus için sıradan bir tutsak kadın olmadığını düşündürmektedir. Ama destanda Akhilleus'un Briseis'in ismini andığı pek çok yerde duygularına ilişkin bir değini yoktur (örn. *Il.* 1.336-

¹⁴ Farron, “The Portrayal of Women”, 28.

337; 1.367-368; 1.379-381; 1.394). Hatta Patroklos'un ölüm haberini alır almaz savaşa geri katılan Akhilleus, Agamemnon'a şöyle der (*Il.* 19.56-61): “ne dersin, iyi mi ettik, Atreusoğlu, | iyi mi ettik, öfkeyi saktuk yüreğimize, | bir kadın için, yürek kemiren kavgaya girdik? | Lyrnessos'u yıkıp ele geçirdiğim gün, onu keşke, | Artemis bir okla öldürseydi geminin üstünde. | O zaman bu kadar çok Akhali, | düşman ellerinin altında, dişleriyle ısırılmazdı sonsuz toprağı, | ben öfkeyle uzak durduğum için savaştan”. Bu dizelerden, savaşın bu noktaya gelmesinin birincil nedeninin Akhilleus'un öfkesi olduğu ama alta yatan nedenin de bu öfkenin, inatlaşmanın kaynağı olarak sunulan Briseis olduğu anlaşılmaktadır.

Homeros için Briseis, sadece iki yiğit arasındaki kavganın, öfkenin nedeni değildir; aynı zamanda insani duyguları olan bir kadındır.¹⁵ Bunu şuradan anlamaktayız: Patroklos'un öldüğü gün Briseis, Akhilleus'un yanına döner. Briseis, Patroklos'u ölmüş bir halde görünce, ölünün üstüne kapanır, bağırır çağırır, göğsünü paralar, hıçkıra hıçkıra büyük bir ağıt yakar (*Il.* 19.287-300): “zavallı Patroklos'um, canım adam, | bu barakadan giderken seni diri bırakmıştım, | şimdi geri geldiğimde...ölü buluyorum seni | boyuna dert yüzü görmemiş kaderim. |...Akhilleus öldürdüğü gün kocamı benim, |... | bırakmamıştın beni ağlayayım, | diyordun Akhilleus'un karısı yapacağım seni, |... | Myrmidonlar arasında düğün dernek yapacağım. | Bu yüzden ağlıyorum sana boyuna, | sen her zaman tatlıydın, yumuşaktın bana karşı.” Homeros'un, Patroklos'un ölüm sahnesinde Briseis'e yüklediği bu rol ile Briseis'in duygularına dikkat çekmek istediği düşünülmektedir. Çünkü erkek kahramanların -Patroklos dışında- Briseis'in duygularına değer vermediği açıktır, örneğin *İlyada*'da hiç kimse Briseis'e hitap ederek konuşmaz. Ama bu dizelerle Homeros, Briseis'in hislerinin gerçekliğine ve yaşamının trajik oluşuna vurgu yapmakta ve tutsak kadın Briseis'i bir birey olarak karşımıza çıkarmaktadır.¹⁶ Homeros'un Briseis'e bir irade, bir birey olarak davrandığını gösteren bir yer daha vardır: *İlyada* 1. Kitapta, Briseis'in Akhilleus'un yanından ayrılarak Agamemnon'a gidişinin anlatıldığı kesitte, Agamemnon'a “istemeyerek” gittiği (*Il.* 1.348) ifade edilir.¹⁷

Aslında *İlyada*'da savaş tutsağı olan kadınların isimlerine yer verilmesi çok rastlanılan bir durum değildir. Tutsak kadınlar çoğunlukla “cariye” adıyla satır aralarında anılır, örneğin, Agamemnon Akhilleus'a barış eli uzattığında ona vereceği armağanlar arasında Lesboslu yedi cariye olduğunu söyler (*Il.* 9.128-134), Akhilleus Patroklos'un cenaze töreninde

¹⁵ Easterling, “Men's κλέος”, 146.

¹⁶ Farron, “The Portrayal of Women”, 29-30.

¹⁷ Farron, “The Portrayal of Women”, 30.

düzenlenen oyunlar için iki cariyeyi ödül olarak teklif eder (*Il.* 23.262-265). Bu gibi örneklerde ne kadınların ismi ne de kim oldukları bilgisi yer alır.¹⁸ Ancak savaş tutsağı olan, Apollon rahibinin kızı Khryseis ve Briseis'in adı ve kim olduklarına dair bilgiler destanda yer alır. Khryseis 1. Kitabın odak noktasıdır, ama duygu veya düşüncelerine yer verilen bir birey olarak değil, Tanrı rahibinin geri verilmeyen ve Agamemnon ile Akhilleus'un aralarındaki tartışmayı başlatan kız olarak geçer. Öte yandan Akhilleus'un yıkım getiren öfkесinin nedeni olarak gösterilen Briseis'in, bir kadın olarak duygularına birincil ağızdan yer verilіşi dikkate değerdir.

İlyada'daki bu önemli rolüne rağmen Briseis bir karakter olarak belirsiz kalır. Homeros sonrası Yunan Edebiyatı'nda da Latin Edebiyatı'nda¹⁹ da Briseis ile ilgili kısa anlatılar Homeros'a dayanmaktadır ve Briseis herhangi bir eserin ana kahramanı olmamıştır.²⁰ Ovidius'un *Heroides*'inin üçüncü mektubunda da, Agamemnon'un Akhilleus'a önerdiği hediyeleri sayılırken (*Ov. Her.* III.30-38) ve Briseis'in geçmişini andığı dizelerde (*Her.* III.47-50) Homeros etkisi bariz bir şekilde görülür. Briseis'in ağızından yazılan Ovidius'un bu mektubu Homeros'un başlatmış olduğu Briseis'in birincil ağızdan kısa konuşmasının devamı gibi düşünülebilir. Ancak şiir ana çerçevesi itibarıyla bu etkinin tamamen uzağındadır. Briseis, Ovidius için üzerini kendi hayal gücü ile doldurabileceği bir nevi boş bir tualdir. Böylece Ovidius, Briseis'i Homeros'un tutsak kadını imajından sıyrarak Romalı duygusal bir kadına dönüştürür.

Ovidius'un "Romalı" Duygusal Kadın Kahramanı Briseis

Heroides'in üçüncü şiiri Briseis'in Agamemnon'un barakasından Akhilleus'a yazdığı ve Akhilleus'tan kendisini Agamemnon'un elinden alarak tekrar yanına götürmesini istediği bir şiir-mektuptur. Briseis, mektubun açılışında gözyaşları içinde Akhilleus'un yanından ayrıldığından ve Patroklos'un kendisini teselli ettiğinden söz eder, Akhilleus'un onu bırakmasını mazur görmeye çalışır ama bu kadar çabuk (*cito*) bırakmasına da içerlemiştir, Agamemnon'un barakasından kaçmayı bile planladığını ama korktuğu için yapamadığını da dile getirir. Akhilleus'un kendisini geri almak için herhangi bir girişimde bulunmamasına ve kendisine gönderilen elçilerin sunduğu armağanları almayarak öfkесini sürdürmesine kızgındır, bu noktada kendini "değersiz" görür. Sonra kendi yaşadığı acıları dile getirir: Babasını,

¹⁸ Farron, "The Portrayal of Women", 27.

¹⁹ Prop. II.8.29; *Ov. Rem. am.* 475.

²⁰ Biri Smyrnalı Quintus (3.544) ve diğeri Propertius (II.9.9) olmak üzere iki kaynakta Briseis, Akhilleus'un yasını tutarken betimlenir. Bu durum, Helenistik kökenli, Homeros'a ait olmayan bir Briseis öyküsünün var olabileceğini düşündürür. (Howard Jacobson, *Ovid's Heroides*, (Princeton, New Jersey: Princeton University, 1974), 17.

kardeşlerini, kocasını kaybedişi ve Akhilleus'un kendisini istememesi (*Her.* III.50-55). Akhilleus'a kendisini bırakmaması için yalvarır, “*Toprak yarılısın beni içine alsın ya da yıldırım ateşiyle yanıp kül olayım da bensiz yurduna gittiğini görmeyeyim*” der (*Her.* III.63-64). Tutsak olarak yaşayacaksa Akhilleus'la yaşamak istediğini, hatta Akhilleus kendisine layık biriyle evlenecek olsa bile onun yanında yaşamak istediğini dile getirir (*Her.* III.69-80). Agamemnon'un öfkesinden pişman olduğunu, Akhilleus'un da öfkesini bir kenara bırakmasını ister ve “*benim yüzümden kabaran öfken benim yüzümden dinsin*” der (*Her.* III.89-90). Bu dizelerde Homeros'un etkisi tartışmasızdır, ancak Briseis'in Akhilleus'un öfkesini ve bu öfkenin savaşı etkileyişini kendi bakış açısıyla, kendi ağzından dile getirmesi onun kadın kimliğiyle bir birey olarak yansıtılmasının önemli bir adımıdır. Homeros'ta da Ovidius'ta da Akhilleus'un öfkesinin nedeni Briseis, yani Akhilleus'un onur ödülünün elinden alınışıdır. Briseis'in Akhilleus'un barakasından ayrılışından Patroklos'un ölümüne ağıt yaktığı sahneye kadar olan süreçte, Agamemnon'un barakasındaki durumu, yaşamı, duyguları, kimliği destanda yer bulmamıştır, çünkü Homeros'un destanının baş kahramanı Briseis değil, Akhilleus'tur. Ama Ovidius'un dizelerinin baş kahramanı Briseis'tir, aşk acısı çeken bir kadın olarak Briseis. Briseis, Akhilleus'a “*daha fazla gecikerek merhametsizce, | zavallı kıza eziyet etme*” (*Her.* III.137-8), “*aşkına karşı beslediğim umudum ayakta*” (*Her.* III.142) der ve Akhilleus'un kendisini geri almasını dileyerek mektubunu bitirir.

Homeros'un *İlyada*'da savaşın seyrinde önemli bir rol yüklediği ama ağırlıklı olarak bir savaş destanı olması münasebetiyle kadın karakterin öznelliği hususunda zayıf düştüğü nokta, Ovidius'la kadın kimliği bağlamında önemli bir boyuta taşınmıştır. Ovidius kurguladığı bu duygu yüklü mektupla Briseis'e kendi hikâyesini anlatma fırsatı vererek Briseis'in, yani Homeros'un gölgede kalmış kadın kahramanının öznel sesi olmuştur. Yukarıda söylediğimiz gibi, Ovidius Briseis'i her şeyden önce bir birey olarak kadın kimliğiyle karşımıza çıkarmıştır, ikinci adım olarak da Briseis'i aşk acısı çeken “Romalı bir kadın” kimliğine büründürmektedir.

Öncelikle Ovidius'un *Heroides*'te yer alan bu mektubu Briseis-Akhilleus öyküsünün savaş hikâyesinden aşk hikâyesine geçişi olarak görülmelidir. Roma edebiyatı “Briseis ve Akhilleus” ilişkisinde, Briseis'i efendi-köle aşk ilişkisinin bir tür arketipi haline getiren bir görüşe sahipti. Nitekim Horatius arkadaşı Xanthias'ı bir *ancilla*'ya olan aşkından utanmaması konusunda teşvik eder ve Briseis-Akhilleus ilişkisini örnek gösterir: “*Utanma bir hizmetçi kıza âşık oldum diye Phocis'li Xanthias! | Kar beyazı teniyle köle Briseis, gözü kara Akhilleus'u cezbetmişti*” (*Hor., Carm.*, I.4.2-4). Onun izinden giden Ovidius, *Amores*'te bir köleyle ilişkisini

mazur göstermeye çalışırken, “*Akhilleus bile köle Briseis’in güzelliğine vuruldu, | ...| krallara yakışan şey bana gelince neden ayıp olsun*” (Ov. *Am.* II.8.11-14) der.

Akhilleus da Latin aşk *elegeia*'sında ateşli bir âşık olarak betimlenir; Ovidius, *Amores*'te (*Am.* I.9.33-34) büyük kahramanların bile aşka kayıtsız kalmadığını söyler ve Akhilleus'u örnek olarak gösterir; “*Yüce Akhilleus, elinden alınan Briseis için yanıp tutuşuyor ve bir kenara çekiliyor.*”²¹

Heroides'teki Briseis'in mektubunda onunla Akhilleus aşkına dair açık ifadeler vardır. Mektubun başlarında Briseis'i Agamanon'a götürecek elçiler geldiğinde Briseis onlara teslim edilirken “*birbirlerinin gözlerine bakıp | aşkımıza ne olduğunu sessizce merak ediyorlardı*” (*Her.* III.9-16) der, burada ilginç bir şekilde Briseis, kendi duygularını başkalarının davranışlarını yorumlarken onlara yansıtır. Mektubun sonlarına doğru da Akhilleus'a bu sefer açık bir biçimde “*aşkına karşı beslediğim umudum ayakta*” (*Her.* III.142) ve “*bana duyduğün aşk bıkkınlığa dönüştüyse*” (*Her.* III.139) der. Yani aslında kendisi Akhilleus'un kendisine âşık olduğunu düşünür ve mektuptaki tüm motivasyonunu bunun üzerine oluşturur.

Ovidius'un *Heroides*'deki mektubunun özünü oluşturan efendi-köle ilişkisidir.²² Ovidius, Briseis'le Akhilleus arasındaki aşkı kendisine en çarpıcı görünen iki yönüyle yani aşkın gücü ve soylu bir erkeğin alt sınıftan bir kadına duyduğu aşka örnek göstermek için kullanır.²³ Akhilleus ve her ne kadar soylu bir aileden geliyor olsa da artık “tutsak bir köle” olan Briseis, Ovidius'un *Heroides*'ten önce yazmış olduğu aşk *elegeia*'sı türündeki ilk yapıtı *Amores*'te yer alan âşık ozan-köle kadın aşkı göz önünde tutulduğunda, bir aşk hikayesi oluştururken *prima facie* uygun birer karakterdir.

Bu durum aynı zamanda Latin aşk *elegeia*'sından genel temalarından “*servitium amoris*”le de ilişkilidir. Latin aşk *elegeia*'sında *servitium amoris* yani “aşkın köleliği” kavramı aşkın karşı konulamaz gücü karşısında ona boyun eğmeyi ve bir nevi aşka köleliği gönüllü olarak kabul etmeyi ifade eder. Bu, âşığın alçakgönüllülüğünün ve aşağılanmasının, aşk adına cezalara katlanmaya ve gerçek hayatta yalnızca köleye özgü ve özgür bir adama hiçbir şekilde layık olmadığı düşünülen görevleri üstlenmeye

²¹ Ayrıca bk. Prop. II.8.29-30; *Yalnız kalan Akhilleus bile, eşi elinden alındığında, | silahlarını öylece bıraktı çadırında.*

²² Mack, *Ovid*, 70.

²³ Jacobson, “Ovid's *Heroides*”, 17

istekli olduğunun bir ifadesidir.²⁴ Bu nedenle, doğası gereği romantik-duygusal bir figürdür, çünkü sevgiyi gerçeklikle tüm ilişkisini kopararak idealleştirir ve belki de şairleri kendi hayal güçlerinden yaratılmış bir fantezi dünyasına taşır.²⁵ Âşık, bir köle gibi zorluklara katlanmaya hazır olmalı ve bunları bir köle alçakgönüllülüğüyle kabul etmelidir. Tibullus, Nemesis'e olan aşkını “zincirler ve kölelik” olarak tanımlar (Tib. II.4.1-4); Delia da aşkıyla onu sıkı sıkı zincire vurmuştur (Tib. I.1.55). Ovidius da aşkın hazzına sahip olacaksa sert zincirlere bağlanmaya gönüllüdür (*Am.* I.6.51); sevgilisini incittiğinde, ellerinin itaatsiz bir köleninkiler gibi zincirlenmesi için dua eder (*Am.* I.7.1-2). Cynthia'dan geçici bir uzaklaşma döneminde, kendine acıma anında, Propertius başka hiçbir kadının sevgisinin tatlı zincirlerini boynuna vurdurmayacağını söyler (Prop. III.15.9-10). Bazen de *servitium amoris*, zincirlerden bile daha sert bir görünüme bürünür. Ovidius'un, *Ars Amatoria* adlı yapıtında sevgiliye verdiği talimatlar arasında, bir köle gibi, sevgilisinin hakaretlerine ve kırbaçlarına katlanmayı ve köleye özgü bir teslimiyetle onun ayaklarını öpmeyi öğrenmesi de yer alır. (*Ars am.* II.533-534). Elleri arkadan bağlı olan Tibullus, aşkın gücünü bizzat aşk tanrıçası Venus'un kırbaçlarından öğrenmiştir; zincirlere ve kırbaçlara boyun eğmeyi asla reddetmeyecektir. (Tib. I.8.5-6; 2.3.80). Böylece bir aşk öğretisi haline gelen sevgilinin, kölenin görevlerini yerine getirmesi gerektiğini ve yalnızca köleye yakışan ceza biçimlerine boyun eğmesi gerektiğini düşünen *elegeia* şairi *servitium* terimini *amor*'un eşanlamlısı olarak kullanır ve bunu yaparken alçakgönüllülük, aşağılanma ve acı çekme gibi tüm çağrışımlarıyla birlikte kölenin dünyasını aklına getirdiğinde nihai gelişimine ulaşır.²⁶

Heroides'teki bu mektupta, Briseis-Akhilleus ilişkisi *servitium amoris* çerçevesi içine yerleştirilmiştir. Onun tüm bileşenleri-alçakgönüllülük, aşağılanma ve acı çekme - Briseis'in sözlerinde görülür. Bununla birlikte Ovidius burada kavramla oynar ve kavramı *elegeia*'dakinin tersine işletir. Şöyle ki; *elegeia*'da âşık erkek soylu sınıftandır ve sevdiği genelde alt sınıftan gelen kız için kölelik yapmaya gönüllüdür. Yani normal hayattaki sosyal statüleri tersine çevrilmiştir. Burada ise âşık kız, Briseis köledir; Akhilleus ise soyludur. Ancak Briseis, kendisini köle olarak görmez. Aksine kendisini Akhilleus üzerinde hakimiyet kurabilmeyi ümit eden bir

²⁴ Frank Olin Copley, “*Servitium Amoris* in the Roman Elegist”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 78 (1947), 285

²⁵ Copley, “*Servitium Amoris*”, 285.

²⁶ Copley, “*Servitium Amoris*”, 297.

elegeia puella'sı gibi konumlandırır.²⁷ Mektup boyunca Briseis bu motivasyonla hareket eder ve kimi zaman kendini acındırarak kimi zaman yalvararak veya başka taktikler uygulayarak Akhilleus'un olası duygularını manipüle etmeye çalışır. Örneğin Briseis, Agamemnon'un çadırında savunmasız halde, hayatı tehlikededir ve Akhilleus'un onu kurtarmasını beklemektedir. Bu durum aşk *elegeia*'sının *puella*'nın hastalanıp hayatının tehlikeye girdiğini anlatan şiirleriyle paralellik gösterir. Tibullus şöyle söyler; “*Destek ol Phoebus: senin payına büyük bir övgü düşecek, Bir hayatı kurtararak iki kişiyi geri getirdiğinde*” (Tib. III.10.19-20). Propertius da benzer bir düşüncüyü ifade eder: “*Kasvetli kader teknesi, açılıp yeraltı gölüne aşkımızı taşıyacak. | Eğer ikimize de acıyamıyorsanız, yalvarıyorum, birimize acıyın! | O yaşarsa ben de yaşayacağım. O ölürse ben de öleceğim.*” (Prop. II.28b.39-42). *Puella*'nın hastalığı, sevgilisinin ona olan sevgisini ve bağlılığını göstermesine neden olur. Aşık, *puella*'nın savunmasızlığının farkındadır ve onun güvenliğinden endişe eder. *Puella*'sını kaybetme korkusu ise çarçabuk tepki vermesine neden olur. Briseis, Akhilleus'un da aynı korkuyu yaşamasını ister. Agamemnon'un çadırında karşılaşacağı olası tehlikeleri hatırlatarak bir an evvel kendisini kurtarmaya geleceğini ve böylece kendisine olan sevgisini göstereceğini umar.²⁸

James, *elegeia puellasi*'nin sevgilisinin duygularını etkileyip onun üzerinde hakimiyet kurabilmesi için konuşmasında üç temel ögenin olması gerektiğini söyler. Bunlar, *blanditiae*, *fallacia* ve bağlılık göstergeleridir.²⁹ *Blanditiae*, tatlı aşk sözcükleri ve iltifatları; *fallacia*, başta bir *puella*'nın sadakati ve elde edilebilirliği hakkında yalanlar olmak üzere sahte vaatleri de içeren kandırma sözlerini ifade eder. Bağlılık gösterileri ise, bir sevgilinin ayrılması ihtimali karşısında histerik davranışlar ve konuşmalar, abartılı kıskançlık gösterileri, sadakatsizlik suçlamaları, acılı gözyaşları ve ara sıra sözlü tacizin eşlik ettiği fiziksel şiddeti içerir.³⁰ Briseis'in bu mektubu, bir *elegeia puella*'sının monoloğu olarak kabul edilirse, konuşmasında üç temel ögeden bağlılık gösterileri ve *blanditiae*'yı kullandığı görülür.³¹

Briseis'in yoğun bir şekilde başvurduğu bağlılık gösterileri içinde en dikkat çeken, Briseis'in, Akhilleus'un Troya'dan ayrılıp eve dönmeyi

²⁷ Brieanne Taylor Glaicar, *Briseis' Elegiac Failure in Heroides 3*, (University of Alberta, 2017), 49.

²⁸ Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 48.

²⁹ Sharon L. James, “Ipsa Dixerat: Women's Words In Roman Love Elegy”, *Phoenix*, 64 /4 (2010), 320.

³⁰ James, “Ipsa Dixerat”, 320.

³¹ Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 62.

planladığını öğrendiğinde verdiği histerik tepkidir; Briseis intihara meyilli görünür. Akhilleus'tan kalıcı olarak uzak kalmaktansa ölmeyi tercih edeceğini iddia eder: “Yalvarırım toprak yarılsın yutsun beni, | bensiz Pythia kürekleriyle köpürmesin deniz | ya da çakan şimşeğin kızıl ateşiyle yanayım, | beni bırakıp gemilerinizin gidişini görmeyeyim!” (Her. III.63-66) Ancak bu kendini öldürme kararı geçicidir ve samimi olmaktan ziyade stratejiktir.³² Briseis, Akhilleus'da suçluluk duygusu uyandırmayı ve mektubunun aciliyetini vurgulayarak Akhilleus'un hemen yanıt vermesini umar.³³ Zira hemen devamındaki dizelerde ölmek için yalvarmak yerine Akhilleus'a onu kölesi olarak evine götürmesi için yalvarır: “Şimdi baba yurduna dönmek seni memnun ediyorsa, | senin gemin için büyük bir yük olmam. | Bir esir olarak seni takip edeyim” (Her. III.68-70).

Briseis, Akhilleus'u sadakatsizlikle de suçlar: “Şimdi yemin et bana, erlerin en yiğidi, | ben hariç hiçbir kadından zevk almadığına, | Danauslar senin yas tuttuğunu düşünüyorlar, mızraplar seni harekete geçiriyor, | şefkatli bir kız, seni yumuşak göğsünde tutuyor” der (Her. III.111-114). Buna karşın bizzat kendisi Akhilleus'a sadakat yemini eder. Briseis'in buradaki yemini, Agamemnon'un *İlyada*'da Akhilleus'a ettiği “Briseis'e hiçbir şekilde dokunmadığına” dair yemini (Il.19.258-265) çağrıştırır.³⁴ Briseis, Agamemnon'la hiçbir şekilde birlikte olmadığını söyler (Her. III.109). Sözünün ciddiyetini vurgulamak için de yemini ölen kocasının kemikleri üzerine eder (Her. III.103). Briseis bu tutumuyla yani Akhilleus'a sadakat yemini edip ondan da sadakat beklemesiyle aşkta arzu edilen bir durumu yerine getirmiş olur.³⁵

Briseis'in mektubunda sözlü taciz olarak değerlendirilebilecek ifadeler de vardır. Örneğin Briseis, Akhilleus'un kendisine yeterince değer vermediğini söyler (Her. III.41-42): “Nasıl bir suç işledim de senin için böyle değersiz olmayı hak ettim, Akhilleus? | Umarısız aşkın bu kadar çabuk nereye kaçtı?” Bu suçlama, Propertius'un *puella*'sı Cynthia'nın suçlamasına benzer; O da “Neden beni yakacak odun yığını için rüzgarlar dilemedin? Nankör. | Alevlerim neden nard yağı kokmuyordu? | O kadar mı zordu mezarıma ucuz sümbüller atmak, | mezarımı kırık bir kavanozla arındırmak?” (Prop. IV.7.31-34) diyerek Propertius'u kendisine değer vermemekle suçlar. Yalnız burada Cynthia'nın değersizliği maddi anlamdadır. Karşılığında, askeri yaşam tarzını ve onunla gelen zenginliği reddeden *elegeia* aşığı, sevgilisine verebileceği en değerli şeyin şiirleri

³² Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 62.

³³ Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 62.

³⁴ Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 64.

³⁵ James, *Ipsa Dixerat*, 321.

olduğunu ve sanatıyla onun gönlünü kazanmak istediğini söyler.³⁶ Her iki kadın da sevgililerinin onlara değer vermemesine kızar ve daha iyi muameleyi hak ettiklerini düşünür. Bu hoşnutsuzluğu dile getirmek için sitem ederler ve sevgililerine aşklarını ilan etmeleri için bir fırsat sunarlar.³⁷

Blanditiae'in³⁸ kullanımı ise daha sınırlı olmakla birlikte en güçlü örneği Briseis'in yine Akhilleus'a verdiği yukarıda bahsettiğimiz sadakat yemininde görülür (*Her.* III.103-110). Briseis, kocasının ve ailesinin öldürülmesinin kendisi için travmatik olmasına rağmen, Akhilleus için büyük bir askeri başarı olduğunun farkındadır.³⁹ Onun için *fortis* (*Her.* III.137) sıfatını ve bunun üstünlük derecesi *fortissimus* (*Her.* III 111) sıfatını kullanır, böylece onun askerlerin en cesuru olduğunu kabul eder. *Heroides*'teki diğer mektuplarda kadın kahramanlar âşıkalarının kendilerine tepki vermelerini sağlamak için tatlı sözler yerine hakaret dolu sözcükleri kullanırken, Briseis, Akhilleus'a sevgi ifadelerini kullanarak yalvarır.⁴⁰

Briseis'in Akhilleus'u harekete geçirme çabasının devam ettiği 113-122. dizelerde Ovidius aşk *elegeia*'sının başka bir genel kavramıyla yeniden oynar; savaş ve aşk kıyaslaması. Savaşın aşkın antitezi olması ve âşığın evde sevgilisi ve diğer kişilerle geçirilecek sakin bir hayatın güvenliği ve neşesi için savaşın kanla gelen ününü küçümsemesi, bu türün en yaygın ve önemli motiflerinden biridir. Bu dizelerde Briseis, Akhilleus'u gönül eğlendirmek, lir çalmak gibi bir savaşçıya yakışmayacak davranışları tercih etmekle suçlayarak, onu utandırıp savaşa döndürmeye çalışır. Çünkü şan ve şeref Akhilleus için çok önemlidir ama o bunlar için hiçbir şey yapmamaktadır. Gerçek bir *elegeia puella*'sı sevgilisinin savaşa gitmesini ve dövüşmesini asla istemez. Ancak Briseis, Akhilleus'la olan ilişkisini yeniden kurmak için aşkın düşmanı olan savaşı çağırmalıdır.⁴¹ Çünkü onun tek amacı Akhilleus'un koruyuculuğunu elde edebilmektir bunun da Akhilleus tekrar savaşa dönerse mümkün olacağını düşünür.

Briseis, Akhilleus'a karşı *elegeia puella*'sı için başarılı olan ikna tekniklerini kullanırken aşk *elegeia*'sının anlatım biçiminden ve dilinden

³⁶ Ayrıca bk. *Ov. Am.* I.10.

³⁷ Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 67.

³⁸ Ovidius, *Ars Amatoria*'da (I.455-456) *blanditiae*'in önemini vurgulamış ve aşkta mutlu olmaları için erkeklere verdiği tavsiyeler arasına kadınları etkileyebilmek için yazdıkları mektupların iltifat sözleriyle (*blandis verbis*) dolu olmasını da eklemiştir. Ona göre kadınların tatlı sözler ve iltifatlar (*blanditiae*) karşısında kayıtsız kalmaları mümkün değildir (I. 273-274).

³⁹ Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 70.

⁴⁰ Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 70.

⁴¹ Jacobson, *Ovid's Heroides*, 36.

yararlanır. Örnekleyecek olursak, şiirin başlarındaki mektubun yazıldığı tabletin gözyaşı lekeli olması *elegeia*'ya bir göndermedir (Catull. 68.2; Prop. IV.3.3-4). Mektupta bu gözyaşları Briseis'in Akhilleus'a mektubunu yazarken yaşadığı acının ve ıstırabın hem yoğunluğunu hem de samimiyetini vurgulamak için kullanılır.⁴² *Mora* (Her. III.13) ve *lentus* (Her. III.22,138) gibi sözcükler *elegeia*'da âşıkların sabırsızlığının vurgulandığı dizelerde sık sık görülür. 17. dizede ise *elegeia*'nın klişe kahramanlarından “*custos*” yani bekçiye bir gönderme vardır. Sevgilisiyle gizlice buluşmak için dışarı çıkan *elegeia puella*'sı gibi "bekçileri atlatmak" ister (Her. III 17-20); 26. Dizede ise “*cupidi nomen amantis habe!*” ifadesi ile Briseis, Akhilleus'tan *elegeia*'daki “tutkulu bir âşık gibi davranmasını” beklemektedir. Briseis zamanı, Akhilleus'un istekli bir âşık olmadığı ancak olması gerektiği gecelerin (Her. III.21-22) geçişine göre ölçer (Her. III.21-22). “*Nec miseram lenta ferreus ure mora*” = “*acımasız biri olarak ağırdan alıp oyalanarak zavallı kızı yakıp küle çevirme*” dizesindeki (Her. III.138) anlatım biçimi ve sözcük terminolojisi *elegeia*'ya yakındır. Akhilleus'la hayal ettiği ilişkisi her şeyin ölçüsüdür. Onur ve kahramanlık gibi daha büyük meseleler yoktur; yalnızca kendisi ve içinde bulunduğu zor durum vardır.⁴³ *Elegeia*'ya özgü anlatımın ve dilin özellikle mektubun başlarında kullanılması Briseis'in aşk acısı çeken âşık bir Romalı kadına dönüşümüne zemin hazırlar.

Ovidius, Briseis'i Romalı bir kadına nasıl dönüştürür? Ovidius'un Briseis'i Homeros'un kahramanlık destanı kahramanından çok Romalı özellikleri taşıyan Romalı bir kadını simgeler. Ovidius'un *Heroides*'te başka mektuplarda da karakterleri temsil ettikleri şeyle ilgili Roma ideallerine uygun hale getirmekten ve öykünün temel dinamiklerini değiştirmekten çekinmez.⁴⁴ Örneğin Penelope'nin Odysseus'a yazdığı mektupta Penelope'yi ideal eş yerine “ideal Romalı eş” yapmak için bazı önemli bilgileri değiştirir. Mektupta Penelope, Telemakhos'un Odysseus'un nerede olduğunu tespit etmesi için Pylos ve Sparta'ya gönderilmesinde kendi payı olduğunu söyler (Her. I.63-66). Homeros'taki bu keşif gezisinin asıl amacı Odysseus'un yerini keşfetmek değildi. Odysseus'un yerini bilen Athena, Pylos ya da Sparta'da Odysseus'un yerini kimsenin bilmediğini zaten biliyordu. Gezinin tüm amacı Telemakhos'un erkekliğe yükselişine yardımcı olmak ve diğer Yunan topluluklarına onun babasını bağımsız olarak arayacak yaşta ve mizaçta olduğunu göstermekti. Ovidius'un anlatısında ise annesinin arayışının bir

⁴² Glaicar, *Briseis' Elegiac*, 69.

⁴³ Mack, *Ovid*, 77.

⁴⁴ Joseph J. Laughman, *Ovid's Heroides 3: Ovid In the Style of Ovid*, Tufts University, (2019), 8.

aracı haline gelir, bu durum öyküdeki vurguyu Telemakhos'tan Penelope'ye kaydırır⁴⁵ ve tüm haneyi Romalı yapar.⁴⁶

Briseis'in Romalı yönü en çok kendisini önemli erkeklerin kararlarını etkileyebilecek siyasi bir aktör olarak görmesinde belirir.⁴⁷ Bunu “*ey Danauslar beni gönderin! Elçi olarak efendime soracağım*” (*Her. III.127*) dizesinden çıkarmaktayız. Burada Briseis, Akhilleus'u savaşa tekrar girmeye ikna edebilmek için elçi olarak gönderilmeyi istemektedir. Bu durum Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemindeki politikacıların eşlerinin gerçek hayattaki örnekleriyle örtüşür. Örneğin, Cicero'nun karısının, Cicero'nun sürgünü sırasındaki faaliyetleri, Cicero'nun Roma'ya geri çağrılmasını sağlamak için önde gelen politikacıları etkilemeyi amaçlıyordu.⁴⁸ Bunu, Cicero'nun *Epistulae Ad Familiares* (14.2) adlı eserinde, Cicero'nun, Terentia'nın onun dönüşü için siyasi çevreleri araştırdığını ileri sürmesinden anlayabiliriz. Aynı mektuptan aile işlerini ve mali işleri onun yürüttüğünü kesin olarak biliyoruz. Benzer şekilde Ovidius, *Tristia* I.6'da, kendi sürgününden dönüşünü güvence altına almada karısının siyasi anlamda önemli bir rol oynayacağını düşünür. *Epistulae Ex Ponto*'da da (III.1) karısına, Augustus'un karısı Livia'ya nasıl yaklaşması gerektiğine dair talimatlar verir ve Augustus'un kuzeni Marcia'nın hanesini onurlandırma yükümlüğünü hatırlatır. Böylece karısının Augustus'la bağlantı kurabileceğini ima eder. Siyasi meselelerde figür olarak kadınların yeri, Livia ve Agrippina gibi eşleri ve çocuklarının yanında ciddi siyasi etkiye sahip olan diğer tarihi şahsiyetlere de uzanıyor. Dolayısıyla Briseis'in bir elçi olarak hareket etme arzusu, Ovidius'un zamanındaki bir Romalı için tanınabilir bir şey olacaktır.⁴⁹

Briseis'in Romalılaştırılmasının ikinci adımı Yunan ve Roma toplumlarında kölelik anlayışındaki fark ile ilişkilidir.⁵⁰ Homeros dünyasında

⁴⁵ Laughman, *Ovid's Heroides* 3, 9.

⁴⁶ *Heroides*'te Dido'nun karakteri de *Aeneis*'te olduğundan daha farklıdır. Aeneas'a yazdığı mektupta Dido, *Aeneis*'takine tezat oluşturacak şekilde daha sempatik bir karakterdir. Aeneas'ı adasında ağırlayan Dido onu oğlu Iulius'la birlikte zaferlerden ün elde edebilmesi için Kartaca'nın doğru bir yer olacağına inandırmaya çalışır (*Ov. Her. VII.153-156*). Sadece Aeneas'ı değil Aeneas'ın çocuklarını da gözetir ve Aeneas'a kendisini terk etmemesi için yalvarır. Daha önemlisi Dido intikam taraftarı değildir. Kendisini öldürmek yerine yalvararak Aeneas'ı kalmaya ikna etmeye çalışır; Trey M. Muraoka, “From the *Heroides*: Re-Centering Myth through Epistolary Form”, *Studies in Mediterranean Antiquity and Classics*, 4/1 (2016), 8.

⁴⁷ Laughman, *Ovid's Heroides* 3, 12.

⁴⁸ Laughman, *Ovid's Heroides* 3, 12.

⁴⁹ Laughman, *Ovid's Heroides* 3, 13.

⁵⁰ Laughman, *Ovid's Heroides* 3, 13.

kölenin eşten ziyade cariyeye olma olasılığı daha fazladır. Roma’da ise azat edilen kölenin Roma vatandaşlığı elde etme hakkı vardı. Ancak diğer Roma vatandaşları ile aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olamıyordu. Azat edilen kadın köle, kendisini azat eden kişinin vesayeti altına girerdi. İ.Ö. 18’de *lex Iulia* ile azatlılarla özgür kişiler arasındaki evlilik yasağı kaldırıldı.⁵¹ Bu durumda Briseis’in kölelikten eşliğe geçebilme olasılığı daha fazlaydı.

Briseis’in karakter betimlemesine bakacak olursak: Briseis, Ovidius’un diğer kahramanlarından farklıdır. Dido’nun çekiciliğine, Phaedra’nın baştan çıkarıcılığına, Medea’nın gözü karalığına, Hypsipyle’nin tehlikeli kişiliğine, Phyllis’in coşkısına, Laodamia’nın hasta davranışlarına, Helena’nın kendini beğenmişliğine, Oenone’nin açık sözlülüğüne sahip değildir.⁵² İç dünyası hepsinden kötü durumdadır. Mutsuzdur, geçmişin travmasını yaşamakta, geleceğinden de endişe duymaktadır. Briseis, duygusaldır, alçak gönüllüdür, sitemkardır, tavizkardır, korku doludur.

Alçak gönüllü Briseis; Briseis, Akhilleus’u kendisini kurtarması için ikna etmeye çalışırken öncelikle onu kızdırmamaya çalışır. Bu nedenle Briseis mektubun açılışında saldırgan ya da kibirli bir tutum sergilemez, alçak gönüllü davranır. Briseis’in, önceden bir prensesken şimdi Agamemnon’la Akhilleus arasındaki alışverişin bir nesnesi haline gelmesine ya da tutsak alınmasına öfke duyması beklenebilir ancak Briseis daha çok savunmacı bir duruş, bir mahcubiyet sergiler (*Her. III.2*):⁵³ “*Yunancam iyi değil, ne de olsa bir yabancıyım*” der. Burada Ovidius’a özgü bir mizah olsa da “*barbarica Graeca*” sözcüklerinin yan yana gelmesi, kendisiyle Akhilleus arasındaki uçurumun farkında olduğunu ortaya koyar yani Akhilleus bir Yunan yiğidi, kendisi ise bir barbar ve köledir. Alçak gönüllülükle “*birazcık hakkım varsa yakınacağım*” der ve Akhilleus’a ilk olarak *dominus* ikinci olarak *vir* diye hitap eder (*Her. III.5*). Yani Akhilleus her şeyden önce onun efendisidir. Kendi yaşamını Akhilleus’un ona bağışladığı bir hediye olarak niteler (*Her. III.149*).

Sitemkâr Briseis: Briseis, Akhilleus, kendisini Agamemnon’a bu kadar çabuk verdiği için sitemkârdır, “*beni Agamemnon’a vermek senin suçun değildi ama bunu bu kadar çabuk yapmamalıydın*” der (*Her. III.7*). Ayrıca başına gelenleri çaresizce kaderine yükler ve kaderine sitem eder:

⁵¹ Sevgi, Yıldız, “Roma Hukukunda Evlenme Engelleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 69/2 (2020), 906.

⁵² Florence, Verducci, “*Servitium Amoris: Heroides 3*”, *Ovid’s Toyshop of the Heart: Epistulae Heroidum*. (Princeton: Princeton University, 1985), 119.

⁵³ Jacobson, *Ovid’s Heroides*, 23.

“Yoksa acı kader zavallıları sürekli eziyor mu? | Kötü şeylerin ardından gelmez mi daha hoş vakitler?” (Her. III.43-44)

Tavizkâr Briseis: Briseis'in en büyük tavizi bir kadının kocasının peşinden gittiği gibi değil, bir tutsak olarak Akhilleus'un peşinden gideceğini ve hatta onun yeni eşiyle birlikte yaşamayı göze alabileceğini söylemesidir. Yani Akhilleus'un *coniunx*'u değil *serva*'sı olmayı kabul eder. Tek şartı vardır: “yeter ki Akhilleus'un yeni eşi onu azarlamasın” (Her. III.77).

Duygusal Briseis: Mektupta Briseis, baştan sona duygusal bir karakter olarak görünmektedir. Çaresizlik, korku ve güvende olmama, Akhilleus'la olan ilişkisinde hâkim duygulardır. Briseis, Akhilleus'suz bir yaşamdan çok korkar. Vatanından koparılmış, erkek kardeşleri ve kocası da dahil olmak üzere ailesi yok edilmiş, kendisi de tutsak edilmiş bir kadın olarak tek tesellisi Akhilleus'un ona iyi davranması ve ondan göreceği destektir.⁵⁴ (Her. III.51-54) Briseis'in yurdunun yıkımına ve ailesinin katledilmesine ilişkin anlatıda, baştan sona vurgu, onun bizzat bu felaketi deneyimlemesi üzerindedir: *vidi* (Her. III.45,47,49), *fuera*m (Her. III.46). Bütün bunların gözlerinin önünde gerçekleşmesi onun ıstırabını büyük ölçüde artırmıştır.⁵⁵ Anlatıda şehrinin yıkımından (Her. III.45-46) kardeşlerinin öldürülmesine (Her. III.47-48) ve kocasının öldürülmesine (Her. III.49-50) doğru duygusal bir ilerleme vardır. Bize göre Briseis'in başına gelen felaketin kapsamı gitgide daralıyor gibi görünse de, aslında tam tersi Briseis açısından kişisel korku gitgide artmaktadır.⁵⁶

Ovidius, Briseis'in iç dünyasında kalıcı izler bırakan böyle bir deneyimin travmatik olduğunu farkındaydı. Briseis'in konuşmasında, hislerinde, düşüncelerinde geçmişin bu izi silinemez olaylarının etkisi sürekli hissedilir. Hayatta kalmasını Akhilleus'un ona bahsettiği bir hediye olarak görür. Ölen akrabalarını farklı bağlamlarda tekrar eder (Her. III.47, 103, 143). Yakınlarının kaybı Briseis'i özellikle aile ilişkilerine ve değerlerine karşı duyarlı hale getirir.⁵⁷

Briseis, Akhilleus'tan alındığında geçmişinin tekerrür ettiğini görür, “zavallı benim tekrar payıma düşen tutsaklıktı” der (Her. III.16). Nasıl ki bir zamanlar kentinin yıkılmasında ve ailesinin katledilmesinde kendisi için önemi olan her şeyi kaybetmişse, şimdi de Akhilleus'tan alınmasıyla kendisi için anlamı olan her şeyden bir kez daha yoksun kalmıştır. İkinci kez,

⁵⁴ Jacobson, *Ovid's Heroides*, 26.

⁵⁵ Jacobson, *Ovid's Heroides*, 30.

⁵⁶ Jacobson, *Ovid's Heroides*, 30.

⁵⁷ Jacobson, *Ovid's Heroides*, 26.

yaşamına anlam ve güvence sağlayan insanlardan ve yerlerden kopmuştur.⁵⁸ En büyük duygusu korkudur, tekrar terk edilme korkusudur. Akhilleus'un, tüm önceki kayıplarının yerine geçtiği fikri “*bu acı kayıplardan sonra sahip olduğum yalnız sendin, | sen benim sahibimdin, eşimdin, kardeşimdin*” dizeleriyle (*Her.* III.51-52) açıkça ifade edilir.⁵⁹ Artık Akhilleus güvenebileceği tek kişidir, onu tamamen yalnız ve terk edilmiş ve çaresiz hissetmekten alıkoyan tek kişidir. Aslında burada çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır; Briseis teselliyi onun tüm acılarına neden olan adamda bulmaktadır.⁶⁰ Hayatının ikilemi ve trajedisi, kocasını ve kardeşlerini öldüren adamın cariyesi olmasıdır.⁶¹ Bu nedenle hep bir suçluluk hissetmektedir. Şiirin sonlarında kendisini yalnız ve değersiz hissetmeme arzusu suçluluk duygusuyla da birleşince olsa gerek kendisini öldüreceğini ya da Akhilleus'tan kendisini öldürmesini isteyeceğini söyler. Daha önce bir kez daha dile getirilen ölme isteği (*Her.* III.63-66) ya da intihar tehdidi esaret altındaki insanların sürekli olarak intihar fantezisiyle yaşadıkları ve aşırı durumlarda intihar isteğinin direniş ve gurur belirtisi olabileceği düşünüldüğünde Briseis'in psikolojisi açısından şaşırtıcı değildir.⁶²

Sonuç olarak Ovidius'un Briseis'i, epik dünyada kaybolmuş, köleleştirilmiş bir kızın, yalnız ve çaresiz Romalı bir *elegeia puella*'sına ustaca dönüştürülmüş halidir. Homeros'ta hakkında çok az şey söylenen Briseis, Ovidius'un bu yapıtında kendisine bir kimlik bulur. Çok iyi bir öykülemeci olan Ovidius'un *Heroides*'i, onun farklı yazınsal türler arasında bir denge kurması veya onları tutarlı bir birlik içinde birleştirme becerisiyle öne çıkar. Bu incelediğimiz mektup, mitolojiden seçilmiş, tragedyaya uygun düşebilecek bir konunun destan ve aşk *elegeia*'sıyla ortak paydada buluşmasını sağlamıştır. Ovidius aşk *elegeia*'sının en yaygın motifi *servitium amoris*'i alışılmışın dışında yepyeni bir tarzda, bir kadının bakış açısıyla mektup stiline uyarlar. Aşk *elegeia*'sının başka motifleri yanında dil ve terminolojisinden de yararlanır. Aynı zamanda mektup bir monolog şeklinde tasarlandığı için retorik öğelerini de kullanır.

⁵⁸ Jacobson, “*Ovid's Heroides*”, 27-28.

⁵⁹ Bu sözler, Andromakhe'nin Hektor'a söylediği sözlerden esinlenmiştir: “*Sen bana bir babasın Hektor, | Ulu Anamsın benim, kardeşimsin, | arkadaşısın sıcak döşeğimin.*” (*Il.* 6.429-430).

⁶⁰ Jacobson, *Ovid's Heroides*, 33.

⁶¹ *Heroides*'teki bu mektup köle psikolojisi açısından da incelenmiştir. Tutsak edilen kimselerin kendilerini esir alan kimselere karşı aşırı bir aşkla bağlanmasını ifade eden Stocholm sendromu denilen bir kavramla Briseis'in ruh hali irdelenmiştir. Bk. Micheal Kelly, “*Ovid's Portroyal of Briseis in Heroides*”, *Antichthon*, 33 (1999), 77-80.

⁶² Kelly, “*Ovid's Portroyal of Briseis*”, 80.

Ovidius Yunan kahramanlık çağındaki olayların bir kadın üzerinde nasıl bir etki yarattığını bir Romalı bakış açısıyla aktarır. Savaş destanı olması nedeniyle Homeros'ta fazla üzerinde durulmayan savaşın kadınlar üzerindeki duygusal ve ruhsal etkisini göstermektedir; savaşta kocasını, babasını, erkek kardeşini kaybeden Briseis duygusal ve ruhsal olarak alt üst olmuştur. Akhilleus'un onu sevmeye ihtimali tek tesellisidir. Kaybettiği herkesin yerine Akhilleus'u koyan Briseis'in onu kaybetme düşüncesi daha önce yaşadığı acıları bir kez daha yaşamasına neden olacaktır. Bu nedenle Briseis'in, mektup boyunca tüm motivasyonu Akhilleus'u kendisini Agamemnon'un çadırından geri almaya ikna etmektir.

Son olarak, Ovidius, sürgün yeri Tomis'ten bir arkadaşına yazdığı mektupta, mektup yazma eyleminin şairin "[*muhababının*] yüz ifadelerini zihninde görmesine" (*et videor vultus mente videre tuos*) olarak tanıdığını söyler (Ov. *Pont.* II.4.89). Ovidius'un kendi sözlerinden hareketle, Briseis'in ağzından bu mektubu yazarken mektubun Akhilleus'un yüz ifadelerine yansiyacak kadar duygulanmasını amaçladığını ve bunu başardığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akçay, Nilüfer. Ovidius'un Heriodes Eserinde Kadın Doğası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul, 2008.
- Akçay, Nilüfer. *Ovidius, Heriodes, Kadın Kahramanların Aşk Mektupları*, İstanbul: Kabalcı, 2011.
- Arthur Marylin B. "Early Greece: The Origins Of The Western Attitude Toward Women," *Arethusa* 6/1 (1973): 7-58.
- Catull. (Catullus) = *Catullus. Tibullus. Pervigilium Veneris*. (Trans. F. W. Cornish, J. P. Postgate, J. W. Mackail). Loeb Classical Library 6. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913.
- Cicero. *Letters to Friends, Volume I: Letters 1-113*. (Trans. D. R. Shackleton Bailey). Loeb Classical Library 205. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.
- Copley, Frank Olin. "Servitium Amoris in the Roman Elegists", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78 (1947): 285-300.
- Duncan, F. Kennedy. "The Epistolary Mode and the First of Ovid's *Heriodes*," *The Classical Quarterly* 34 (1984):1-11.
- Easterling Patricia E. "Men's κλέος and Women's γόος: Female Voices in the Iliad," *Journal of Modern Greek Studies* 9/2 (1991): 145-151.
- Farron Steven. "The Portrayal of Women in the Iliad," *Acta Classica* 22 (1979): 1-31.

- Florence Verducci, “Servitium Amoris: Heroides 3”, In *Ovid’s Toyshop of the Heart: Epistulae Heroidum*. (Princeton: Princeton University, 1985): 88-121.
- Glaicar, Brieanne Taylor. *Briseis’ Elegiac Failure in Heroides 3*. University of Alberta, 2017.
- Hom. *Il.* (Homeros, *İlias*) = *Homeros. İlyada*. (Çev. Azra Erhat- A. Kadir). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Hom. *Od.* (Homeros, *Odysseia*) = *Homeros. Odysseia*. (Çev. Azra Erhat- A. Kadir). İstanbul: Can Yayınları, 2011.
- Hor. Carm.* (Horatius, *Carmina*) = *Horace. Odes and Epodes*. (Trans. Niall Rudd). Loeb Classical Library 33. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.
- Jacobson, Howard. *Ovid’s Heroides*. Princeton, New Jersey: Princeton University, 1974.
- James, Sharon. “Ipsa Dixerat: Women’s Words in Roman Love Elegy” *Phoenix* 64/3-4 (2010): 314-344.
- Joseph, J. Laughman. *Ovid’s Heroides 3: Ovid In the Style of Ovid*. Tufts University: Latin Qualifying Paper Master of Arts in Classics, 2019.
- Mack, Sara. *Ovid*. New Haven And London: Yale University Press, 1988.
- Micheal Kelly. “Ovid’s Portroyal of Briseis in Heroides”, *Antichthon* 33 (1999): 77-80.
- Ov. Am.* (Ovidius, *Amores*) = *Ovid. Heroides. Amores*. (Trans. Grant Showerman). Loeb Classical Library 41. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- Ov. Ars Am.* (Ovidius, *Ars Amatoria*) = *Ovid. Art of Love. Cosmetics. Remedies for Love. Ibis. Walnut-tree. Sea Fishing. Consolation*. (Trans. J. H. Mozley). Loeb Classical Library 232. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929.
- Ov. Pont.* (Ovidius, *Epustulae Ex Ponto*) = *Ovid. Tristia. Ex Ponto*. (Trans. A. L. Wheeler). Loeb Classical Library 151. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.
- Ov. Rem. am.* (Ovidius, *Remedia amoris*) = *Ovid. Art of Love. Cosmetics. Remedies for Love. Ibis. Walnut-tree. Sea Fishing. Consolation*. (Trans. J. H. Mozley). Loeb Classical Library 232. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929.
- Ov. Her.* (Ovidius, *Heroides*) = *Ovid. Heroides. Amores*. (Trans. Grant Showerman). Loeb Classical Library 41. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- Prop.* (Propertius) = *Propertius. Elegies*. (Trans. G. P. Goold). Loeb Classical Library 18. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990.

- Sevgi, Yıldız. "Roma Hukukunda Evlenme Engelleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 69/2 (2020): 879-914.
- Tib. (Tibullus) = *Catullus. Tibullus. Pervigilium Veneris*. (Trans. F. W. Cornish, J. P. Postgate, J. W. Mackail). Loeb Classical Library 6. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913.
- Trapp, Michael. *Greek and Latin Letters: An Anthology with Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Trey, M. Muraoka. "From the Heroides: Re-Centering Myth through Epistolary Form", *Studies in Mediterranean Antiquity and Classics* 4/1 (2016) : 1-11.
- Whittaker, Helene. "The Status of Arete in the Phaeacian Episode in Homer's Odyssey," *Symbolae Osloenses* 74/1, (1999): 140-150.

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	17/2	2023	393-405
----------------------------	------	------	---------

**CIC. ATT. 6.1.15 VE CILICIA'DA YABANCI YARGIÇLAR
(PEREGRINI IUDICES) SORUNU ÜZERİNE KISA BİR
DEĞERLENDİRME**

Hüseyin UZUNOĞLU*

Makale Bilgisi

Başvuru: 05 Ekim 2023

Kabul: 28 Kasım 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: October 05, 2023

Received: November 28, 2023

Öz

Bu makalede Cicero'nun dostu Atticus'a yazdığı bir mektubunda geçen peregrini iudices ifadesinin ne anlama geldiği tartışılmaktadır. Cicero söz konusu pasajında Yunanlıların peregrini iudices'e sahip oldukları için duydukları mutluluğun altını çizmektedir. Hellenistik Dönem Yunan kentlerinde son derece yaygın bir uygulama olan yabancı yargıç heyeti çağırma geleneğinin Roma İmparatorluk Dönemi içlerine kadar devam ettiği bilindiği için bu ifadeye yapılan ilk yorum peregrini iudices'in bu yabancı yargıç grubu olduğu ve Cicero'nun Cilicia valiliği öncesinde bir süreliğine artık var olmayan bu geleneğin yeniden başlatıldığı olmuştur. Bu yapılan öneriye karşıt bir başka görüşe göre ise peregrini iudices kentlerdeki yabancı vatandaşlar arasındaki davalara bakan yargıçlar olup sorumluluk alanı açısından bir nevi Roma'daki praetor urbanus'a benzemektedir. Makalede tüm bu yorumlar yeniden gözden geçirilerek bu kişilerin yabancı yargıç olması gerektiğine dair yapılan ilk öneriye bağlı kalınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar sözcükler: peregrini iudices, Cicero, Cilicia eyaleti, uluslararası yargılama, ksenokrites.

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, huseyinuzunoglu@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7707-4647.

Cic. Att. 6.1.15 and a Brief Evaluation on the Problem of Foreign Judges (Peregrini Iudices) in Cilicia

Abstract

This article discusses the meaning of the expression peregrini iudices in a letter written by Cicero to his friend Atticus. In the passage, Cicero underlines the joy of the Greeks for having peregrini iudices. Since it is known that the custom of inviting foreign judges, which was a very common practice in Hellenistic Greek cities, continued until the Roman Imperial Period, the first interpretation of this expression is that the peregrini iudices were this group of foreign judges and that this tradition, which had ceased to exist for a while before Cicero's governorship of Cilicia, was resumed. According to another opposing view, the peregrini iudices were judges who heard cases between foreign citizens in the cities and were somewhat similar to the praetor urbanus in Rome in terms of their area of responsibility. In this article, all these interpretations are reviewed, and it is emphasised that it is necessary to stick to the initial suggestion that these persons should be foreign judges.

Keywords: peregrini iudices, Cicero, the province of Cilicia, international jurisdiction, xenokrites.

Hellenistik Dönem 'de kentlerin gerek kendi aralarında çözemedikleri sorunları gerekse de kentlerde oturan vatandaşların arasındaki hukuki sorunları çözmeye bir başka kentten yargıç heyeti çağırma uygulaması Yunan kent devletlerinde oldukça yaygındır¹. Bu kent devletleri Roma'nın genişlemesinin bir sonucu olarak her ne kadar bir Roma eyaletine bağlanmış olsalar da bu uygulamayı hem Hellenistik Dönem'in son dönemlerinde hem de Roma İmparatorluk Dönemi'nde devam ettirmiş gözükmektedirler². Roma

¹ Hellenistik Dönem'de yabancı yargıç çağırma geleneği üzerine çok sayıda yayın yapılmıştır. Bunlar arasından bazı seçme literatür için bkz. Philippe Gauthier, *Symbola. Les étrangers et la justice dans les cités grecques* (Nancy: Université de Nancy), 1972, *passim*; Louis Robert, "Les juges étrangers dans la cité grecque", E. von Caemmerer et al. (ed.), *XENION. Festschrift für Pan. J. Zepos anlässlich seines 65. Geburtstages am 1. Dezember 1973. I. Band* (Atina – Freiburg/Br. – Köln: Ch. Katsikalis Verlag, 1973), 765-782; Charles Crowther, *Foreign judges from Priene: studies in hellenistic epigraphy* (Londra: University of London, King's College Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1990 (non vidi); Charles Crowther, "Iasos in the second century BC III: foreign judges from Priene", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 40, (1995): 91-138; Aude Cassayre, *La justice dans les cités grecques: de la formation des royaumes hellénistiques au legs d'Attale* (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2010), *passim*.

² Bu konudaki en iyi örnek İS 1. yüzyılın sonu ile İS 2. yüzyılın başına tarihlenen Mylasa'daki yabancı yargıç listeleridir, bkz. I. Mylasa I, no. 361-376. Bu yazıtların daha spesifik bir zaman aralığına tarihlenmesi konusunda bkz. Georgy Kantor, "Towards the Dating of the

idaresi altında hukuki bakımdan bir eyalet valisine bağlı olmalarına rağmen, Roma yönetiminin eyalet sakinlerinin yerel yasalarına saygı gösterdiği ve valilerin kendilerine müdahil olmaları yönünde doğrudan bir talep gelmedikçe (ya da Roma vatandaşlarını ilgilendiren bir durum oluşmadıkça) onların kendi bildikleri şekilde yargılama işlerini yürütmelerine müsaade ettiği bilinen bir gerçektir³. Bu bağlamda, Cicero'nun dostu Atticus'a yazdığı bir mektubunda aşağıda Latince orijinali ve Türkçe çevirisini sunulan pasajda⁴ geçen “peregrini iudices” ifadesi birtakım bilimsel tartışmalara konu olmuştur.

De Bibuli edicto, nihil novi praeter illam exceptionem de qua tu ad me scripseras ‘nimis gravi praeiudicio in ordinem nostrum.’ ego tamen habeo ἰσοδυναμοῦσαν sed tectiorem ex Q. Muci P. f. edicto Asiatico, ‘extra quam si ita negotium gestum est ut eo stari non oporteat ex fide bona’; multaque sum secutus Scaevolae, in iis illud in quo sibi libertatem censent Graeci datam, ut Graeci inter se disceptent suis legibus. breve autem edictum est propter hanc meam διαίρεσιν, quod duobus generibus edicendum putavi; quorum unum est provinciale, in quo inest de rationibus civitatum, de aere alieno, de usura, de sygraphis, in eodem omnia de publicanis; alterum quod sine edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessionibus, de bonis possidendis, magistris faciendis, <bonis> vendendis, quae ex edicto et postulari et fieri solent. tertium de reliquo iure dicundo ἄγραφον reliqui. dixi me de eo genere mea decreta ad edicta urbana accommodaturum, itaque curo, et satis facio adhuc omnibus. Graeci vero exsultant quod peregrinis iudicibus utuntur. ‘nugatoribus quidem’ inquires. quid refert? ii se ἀὐτονομίαν adeptos

Inscriptions of Foreign Judges at Mylasa”, *Epigraphica Anatolica* 49 (2016): 131-135. Roma İmparatorluk Dönemi'nden benzer yabancı yargıç listeleri Alabanda kenti kazılarında ele geçmiş olup bu makalenin yazarı tarafından yayıma hazırlanmaktadır.

³ Eyaletlerdeki yargılama süreçleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Andrew Lintott, *Imperium Romanum. Politics and Administration* (Londra – New York: Routledge, 1993), 54-69; Robert Morstein Kallet-Marx, *Hegemony to Empire : The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.* (Berkeley, CA: University of California Press, 1995), 126-138; Julien Fournier, *Entre tutelle romaine et autonomie civique: L'administration judiciaire dans les provinces hellénophones de l'empire romain (129 av. J.-C. - 235 apr. J.-C.)* (Atina: Ecole Française d'Athènes, 2010), *passim*; Georgy Kantor, “Roman legal administration in the province of Asia: Hellenistic heritage vs. innovation”, J. Dubouloz, S. Pittia, G. Sabatini (ed.), *L'imperium Romanum en perspective. Les savoirs d'empire dans la République romaine et leur héritage dans l'Europe médiévale et moderne* (Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté 2014), 243-268; John Richardson, “Roman Law in the Provinces”, D. Johnston (ed.), *The Cambridge Companion to Roman Law*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 45-58.

⁴ Cic. *Att.* 6.1.15. Çeviri için “Cicero. *Letters to Atticus*, Volume II. Edited and translated by D. R. Shackleton Bailey. Loeb Classical Library 8. Cambridge, MA 1999: Harvard University Press” edisyonu kullanılmıştır. Makaledeki çeviriler aksi belirtilmediği sürece tarafıma aittir.

putant. nostri enim, credo, gravis habent, Turpionem sutorium et Vettium mancipem.

Çeviri: *Bibulus'un⁵ edictum'u hakkında, (onda) bana yazmış olduğun 'sınıfımıza⁶ karşı çok ciddi bir ön yargı" (içeren) ibare dışında yeni bir şey yok. Ancak benim Publius oğlu Quintus Mucius Asiaticus'tan (aldığım) edictum'da "eğer bir iş/antlaşma iyi niyetle geçerliliğini koruyamayacak ölçüde yapılırsa istisna olması koşuluyla" aynı etkiye sahip ama daha ihtiyatlı bir (ibare) var. Scaevola'nın pek çok (hükümünü) takip ettim, bunların içerisinde Yunanlıların kendi aralarında kendi yasalarına göre yargılama yapabilmeleri için kendilerine verilen ve özgürlük olarak düşündükleri o (hüküm) de var. Ancak edictum onu bölmüş olmamdan ötürü kısa, çünkü iki başlık altında yayımlanması gerektiğini düşündüm. Bunlardan birisi eyalet işleri ile ilgili ve içerisinde kentlerin hesap işleri, borç, faiz, sözleşmeler hakkında (maddeler) ve aynı zamanda publicani ile ilgili her şey mevcut. Diğeri ise bir edictum olmadan yeterince doğru bir şekilde çözülemeyecek olan miras (hak) sahiplikleri, sahip olunacak mülkler, satış uzmanı ataması, mülk satışı (gibi konuları içermektedir). Bunlar edictum uyarınca genelde davaya götürülür ve orada çözümlenir. Geri kalan hukuki işler hakkındaki üçüncü bölümü ise yazmadan bıraktım. Bu başlık altındaki kararlarımın Roma'da ilan edilmiş olan edictum'a uygun olacağını söyledim. Böylelikle şimdiye kadar herkesin memnun olmasını sağlıyorum. Yunanlılar hakikaten yabancı yargıçlardan faydalanmalarından dolayı çok sevinçliler. Gerçekten de "bu aptallara" ne denir diyebilirsiniz. Onlar otonomi elde ettiklerini sanıyorlar. Bizimkilerin de ayakkabıcı Turpio ve simsar Vettius gibi önemli (yargıçları) var.*

Görüldüğü üzere Cicero, kendisinden çok daha önce Asia valiliği görevini yürütmüş olan (olasılıkla ca. İÖ 98/7⁷) Q. Mucius Scaevola tarafından ilan edilen *edictum*'daki hükümlere büyük oranda uyacağını ifade etmiş ve bu kapsamda Yunanlıların⁸ birbirleriyle aralarındaki konularda kendi

⁵ Cicero ile aynı dönemde görev yapmış Syria valisi Marcus Calpurnius Bibulus kastedilmektedir.

⁶ Burada Cicero bir *novus homo* olarak kendisinin de dahil olduğu *equester* sınıfını ve daha da spesifik olarak vergi mültezimleri olan *publicani*'yi kastetmekte ve Bibulus'un *edictum*'unda bu gruba yönelik bazı ön yargılı maddeler olduğunun altını çizmektedir, bu konuda krş. Kit Morrell, *Pompey, Cato, and the Governance of the Roman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 243.

⁷ Bu konuda bkz. Robert Morstein Kallet-Marx, "Asconius 14-15 Clark and the Date of Q. Mucius Scaevola's Command in Asia", *Classical Philology* 84.4 (1989): 305-312.

⁸ Latince metinde *Graeci* olarak verildiği için çevirisinde de orijinaline bağlı kalarak "Yunanlılar" demeyi uygun gördük. Cicero tarafından burada kastedilen elbette

yasalarının geçerli olmasına hükmetmiştir. Söz konusu pasajın sonlarında ise *peregrini iudices*'den dolayı Yunanlıların mutlu olduklarından bahsedilmektedir. Bu pasajı ayrıntılı olarak ele alan J.A.O. Larsen'e göre buradaki ifade Hellenistik Dönem'den iyi bildiğimiz yabancı yargıçları (μετάπεμπτοι δικασταί) ifade etmektedir ve Latince'deki *peregrinus, a, um* sıfatının temel anlamının “başka bir yerden gelen, yabancı” anlamlarına gelmesi böyle bir çıkarımda bulunmak için yeterlidir⁹. Larsen ayrıca *peregrinus iudex*'i Yunanca bir *technicus terminus* olan ξενοκρίτης'in Latince karşılığı olarak değerlendirmektedir¹⁰. Bu teze en ciddi eleştiriyi ise A.J. Marshall yapmıştır¹¹. Marshall bu pasajda bahsedilen yargıçların yabancı olmaktan ziyade yabancı vatandaşlar arasındaki davalara bakan kişiler olduğunu iddia etmiş ve bu fonksiyonlarıyla onları Roma'da Roma vatandaşı olmayan kişiler arasındaki davalar bakan *praetor peregrinus*'a benzetmiştir. Bu konu her ne kadar tüm bilimsel yayınlarda Larsen ve Marshall'ın söz konusu argümanlarına odaklansa da başka bilim insanları da bu konudaki görüşlerini kısaca ifade etmişlerdir. R. M. Kallet-Marx, Cicero'da geçen *peregrinus iudex*'i, “lex de provinciis praetoriis” olarak literatürde tanınan, ama bir kopyası Knidos'da bulunduğu için *Lex Knidia* olarak da bilinen yasada geçen ve *praetor*'un (yani eyalet valisinin) atadığı ξενοκρίτης¹² ile özdeşleştirmiş ve bu yargıçları “valinin, Romalıları ilgilendirmeyen konularda önüne gelen davalar için atadığı Romalı olmayan yargıçlar” olarak tanımlamıştır¹³. Bu öneriyi kabul etmeyen D. Nörr, eyaletlerdeki yargılama süreçlerinde ξενοκρίτης'in fonksiyonunun ne olduğunu kapsamlı bir şekilde araştırdığı makalesinde kaynakların yetersizliğinden dolayı kesin bir yorum yapmaktan kaçınmak gerektiğini ima etmiş ve Marshall'ın ulaştığı sonuç için de “etwas arbiträr” değerlendirmesini yapmıştır¹⁴. Bununla birlikte Nörr, Cicero'nun *peregrini iudices* ifadesiyle hem içerik hem de dilsel bakımdan bu

Cilicililerdir. Örneğin Loeb edisyonunda D. R. Shackleton Bailey tarafından yapılan çeviride bu ifade “natives” şeklinde tercüme edilmektedir.

⁹ Jakob Aall Ottesen Larsen, ““Foreign Judges” in Cicero Ad Atticum vi.1.15”, *Classical Philology* 43.3 (1948): 187-190.

¹⁰ Buna karşı bkz. Dieter Nörr, “Zu den Xenokriten (Rekuperatoren) in der römischen Provinzialgerichtsbarkeit”, W. Eck (ed.), *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1. bis 3. Jahrhundert* (Münih: De Gruyter, 1999), 257-301.

¹¹ Anthony J. Marshall, “The Survival and Development of International Jurisdiction in the Greek World under Roman Rule”, *ANRW* II, 13 (1980): 656-658.

¹² I. Knidos, 41, Knidos col. IV, str. 35: ... κ]ριτὰς ξενοκρίτας διδόναι...

¹³ Kallet-Marx, *Hegemony to Empire*, 133.

¹⁴ Nörr, “Xenokriten”, 264-266. Ayrıca krş. Fournier, *Entre tutelle romaine*, 310, dn. 268.

iki yorumu da kastetmemiş olabileceğine dikkat çekmiş¹⁵ ancak yeni bir bakış açısı da getirmemiştir. Loeb edisyonundaki çevirisinde D. R. Shackleton Bailey ilgili yeri “The natives indeed are jubilant because they have alien judges” şeklinde çevirip, düştüğü kısa notta tartışmalara girmese de Larsen’in fikrini kabul etmiş gözükmektedir. Buna karşın Sammlung Tusculum serisinde H. Kasten bu yeri herhangi bir açıklama yapmaksızın “Die Griechen sind außer sich vor Freude, daß sie vor einheimischen Richtern prozessieren dürfen.” şeklinde anlayıp esasen kelimenin sözcük anlamına tamamen zıt bir çeviri yapmıştır.¹⁶ C. Crowther, yabancı yargıçların bölgesel dağılımını incelediği çalışmasında önceki yüzyıllarda sadece Ionia ve Caria’da yaygın olmasına rağmen bu uygulamanın İÖ 1. yüzyıla gelindiğinde iç ve daha uzak bölgelere de yayılmasından bahsederken Cicero’nun bu pasajını örnek olarak göstermiştir¹⁷.

Marshall’ın, Larsen’in önerisini kabul edenlerin Cicero öncesi yerel mahkemelerin Roma tarafından tamamen devre dışı bırakıldığını ve eyalet valilerinin tüm hukuki süreci kendilerinin yönettiği gibi oldukça zayıf olan bir argümanı baştan kabullenmiş olduklarını dile getirmektedir¹⁸. Oysa eyalet valilerinin hukuki ihtilaflar için başka kentlerden yargıç getirilmesi geleneğine son vermesini düşünmek ile bunun sonucunda onların tüm yerel mahkeme süreçlerini kendi kontrolleri altına aldıklarını varsaymak arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Örneğin eyalet valisi kent içindeki davaların yine yerel yargıçlar tarafından yürütülmesini benimsemiş olabilir¹⁹. Yabancı yargıç

¹⁵ Nörr, “Xenokriten”, 266. Örneğin Nörr’e göre Cicero hem yabancı kentlerden gelen yargıçlar hem de yabancıları yargılayan yargıçlar ifadesi için dilsel olarak ‘peregrini iudices’ yerine ‘iudices peregrini’ ifadesini tercih etmeliydi.

¹⁶ Bkz. Helmut Kasten, *Atticus-Briefe / Epistulae ad Atticum: Lateinisch - Deutsch*, Berlin: De Gruyter, 1980, 342-343. Tabi burada çevirmenin kastettiği şeyin kentteki yabancıları yargılayan yerel yargıçlar olduğu açıktır.

¹⁷ Charles Crowther, “Foreign Judges and Regional Variations in Hellenistic Asia Minor”, H. Elton, G. Reger (ed.), *Regionalism in Hellenistic and Roman Asia Minor* (Bordeaux: Ausonius Éditions, 2007), 59. Esasen İÖ 1. yüzyıla gelindiğinde yabancı yargıç pratiğinin güney sahillerine, Cilicia’nın yakınlarına kadar ulaştığı Melos adasında kaydedilen bir onurlandırma dekretinden daha bilinmektedir. Bu yazıtta Perge halk meclisi, kentlerinde yargıçlık yapan bir Melos vatandaşını adaletli kararlarından dolayı altın bir çelenkle onurlandırmaktadır, bkz. *IG XII³*, 1073 = I. *Perge* I, 13: ὁ δῆμος ὁ Παργαίων ---- [τὸν δικ]αστὴν χρυσέῳ στεφάνῳι ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ δι[καιοσύ]νης.

¹⁸ Bu argüman dolaylı ya da dolaysız yollarla başka araştırmacılar tarafından savunulmuştur, örneğin bkz. Arnold Hugh Martin Jones, *The Greek city from Alexander to Justinian* (Oxford: Clarendon Press, 1966³), 122-123. Krş. Fournier, *Entre tutelle romaine*, 309 (diğer literatür bilgileri ile birlikte).

¹⁹ Nitekim *peregrini iudices*’in Cicero’nun metinlerinde geçen *iudices cives Romani*’nin karşıt anlamlısı olduğunu belirten Fournier de (*Entre tutelle romaine*, 309-310) benzer bir görüşü benimsemiştir. Ona göre Scaevola’nın *edictum*’undan önce tüm davalar ya doğrudan eyalet

getirmenin kentler üzerinde mali bir yük oluşturduğu ve bu masrafları hayırseverlerin karşıladığına dair bazı epigrafik belgeler bilinmektedir. Örneğin İÖ 1. yüzyıla tarihlenen ve Likya'nın önemli kentlerinden olan Pınara'dan belgelenen bir yazıtta bir hayırseverin kentteki 4 ayrı ξενοκρίτης grubunun her birine 5 bin *drachma* para ödediği bilinmektedir²⁰. Bundan yaklaşık iki yüzyıl sonra Caria'daki Stratonikeia kenti, şehirlerinde görev yapan yabancı yargıç heyetine 200 *denaria* ödeme yapmıştır²¹. Her ne kadar Larsen “a reference to the cost of foreign judges would be possible but does not seem to be what Cicero has in mind” diyerek²² kentlerin finansal durumunun Cicero'nun pek de umurunda olmadığını söylese de valilerin yönettikleri eyaletlerin ekonomisiyle ilgilenmelerinin onların bir sorumluluğu olduğu iyi bilinmektedir. Örneğin, her ne kadar daha geç bir dönemden olsa da Genç Plinius'un Bithynia-Pontos valiliği tam da bununla ilgilidir. Dolayısıyla Cicero öncesinde görev yapan bir vali bu tarz masrafları gereksiz görüp davaların yürütülmesini kentlerin kendi yargıçlarına devretmiş olabilir. Nitekim Cumhuriyet Dönemi sonlarında valilerin eyaletin ve sakinlerinin maddi durumlarının düzeltilmesine yönelik pek çok tedbir aldığı yine kendi aktarımlarından bellidir. Örneğin İÖ 59 yılında Caesar tarafından çıkartılan *lex Iulia de repetundis*'e göre Romalı devlet görevlilerinin konaklaması,

valisi ya da Roma vatandaşları arasından seçilen *recuperatores* tarafından görülürken, bu *edictum*'un ardından Romalıları ilgilendirmeyen davalar bizzat vali tarafından yabancı hakimlere bırakılmış olmalıdır. Fournier, *iudicis datio* olarak nitelendirilen ve bir *magistratus*'a *iudex* atama yetkisi veren ve *lex Rupilia*'dan bilinen sistemin burada da düşünülmüş olduğunu ifade etmektedir. Sicilia'daki köle isyanlarını ardından İÖ 132 yılında *consul* Publius Rupilius'un adına izafeten çıkarılan *Lex Rupilia*'da davalarda yargıç atama sistemi detaylı bir şekilde belirlenmiştir, Cic. *Verr.* 2. 32-34. Buna göre Sicilya'daki bir kentin kendi vatandaşları arasındaki davalar kentin yerel mahkemeleri tarafından görülürken, eğer dava farklı kentlerden gelen kimseler arasında ise bu durumda bizzat *praetor* tarafından bir mahkeme oluşturulup üyeleri de kura yoluyla belirlenmektedir. Marshall'ın (“The Survival and Development”, 657-658) yorumuna göre önce Scaevola, sonra da Cicero *Lex Rupilia*'dan bilinen bu haktan feragat etmiş ve böylece Cilicalılar farklı kent vatandaşları arasındaki davaları da valiye götürmeden kendi aralarında halledebilme imkanına erişmiştir. Bununla birlikte sadece Sicilialılara yönelik olarak çıkarılan bir yasadaki maddelerin hala geçerliliğini koruyup Cicero tarafından Cilicia'da uygulanmış olduğu da kesin değildir.

²⁰ TAM II, 508, str. 21-22: <δόντα>] | τοῖς μὲν τῶν ξενοκριτῶν δ' <σ>[υ]?σ[τ]ήμασιν ἀνὰ (δραχμὰς?) ,ε. Ancak bu yazıttaki ξενοκρίτης'lerin yabancı yargıç olmadığı ve *recuperatores* olarak adlandırılan bir mahkeme jürisinin üyesi olduklarına ilişkin görüşler için bkz. Dieter Nörr, “Zu den Xenokriten in TAM II 2 Nr. 508”, Ch. Schubert, K. Brodersen (ed.), *Rom und der griechische Osten. Festschrift für Hatto H. Schmitt* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995), 187-197; Nörr, “Xenokriten”, 276-279.

²¹ I. *Stratonikeia* I 229a, str. 3-6: μετὰ πάντα τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης ἀναλώ[μ]ατα δούς τῆ πατρῖδι ἰς μισθοδοσίαν ξενικοῦ | δικαστηρίου ἀργυρίου (δηνάρια) ζ'. Miktar, Larsen'de (“Foreign Judges”, 188) hatalı olarak 200 bin *denaria* şeklinde verilmektedir.

²² Larsen, “Foreign Judges”, 188-189.

beslenme ya da seyahatleriyle ilgili hayvan tedariki gibi maddi bir külfet oluşturan şeyleri eyalet sakinlerinden talep etme hakları olmasına rağmen, Cicero Cilicia'daki valiliği döneminde bunların büyük kısmını reddedip görevlilere sadece yatacak bir yer istemeleri için müsaade vermiştir²³. Dolayısıyla aslında Cicero da olasılıkla kendisinden önceki valiler gibi kentlerin ekonomisiyle yakından ilgilenip bu konuda tedbirler almışsa da, yabancı yargıçlar konusunda esnek davranmış olma ihtimali oldukça yüksek gözükmektedir ki bu da Cilicia sakinlerine büyük bir mutluluk vermiş olmalıdır.

Tam da bu noktada, Cicero'nun "Graeci vero exsultant quod peregrinis iudicibus utuntur" cümlesinin bu tartışmalar içinde yeterince değerlendirilmediği göze çarpmaktadır. Burada Cicero tarafından *Graeci* olarak tanımlanan kişilerin Cilicia eyalet sakinleri olduğu açıktır. Burada tekrar sorulması gereken asıl soru bu eyalet sakinlerinin tam olarak neyden mutluluk duymuş olabilecekleri olmalıdır. Marshall'ın yaptığı öneriyi dikkate alacak olursak, Cilicalıların kentlerinde yabancı vatandaşların yaşadıkları hukuki sorunlarda yargıçlık yapabilecek kişilere sahip oldukları için mutlu oldukları anlamı çıkmaktadır. Cilicalıların bundan neden sevinç duyduklarının mantıklı bir açıklaması yoktur. Oysa *peregrinus iudex*'i gerçekten de Larsen'in iddia ettiği gibi yabancı yargıç diye çevirdiğimizde bu cümle daha fazla bir anlam kazanmaktadır. Çünkü bu durumda Yunan dünyasında çok iyi bilinen bir uygulamaya (tekrar) sahip olmuş olacaklar ve bu da elbette ki onlara bir mutluluk verecektir²⁴. Nitekim hemen ardından gelen cümlede Cicero onların böylelikle αὐτονομία elde ettiklerini düşündüklerini söylemektedir. Sözcük anlamıyla αὐτονομία kentlerin kendi yasalarına sahip olması demektir ve yukarı satırlardaki "ut Graeci inter se

²³ Cic. Att. V.16.3: levantur tamen miserae civitates quod nullus fit sumptus in nos neque in legatos neque in quaestorem neque in quemquam. scito non modo nos faenum aut quod e lege Iulia dari solet non accipere sed ne ligna quidem, nec praeter quattuor lectos et tectum quemquam accipere quicquam, multis locis ne tectum quidem et in tabernaculo manere plerumque = *Ancak, sefalet içindeki kentler ne legatus'larına, ne quaestor'a ne de başka herhangi birine yönelik bir masraf içinde olmadığından dolayı rahatlar. Sadece Iulia yasası uyarınca verilen samani almamakla kalmıyor, aynı zamanda dört yatak ve bir çatı haricinde kimsenin bir şey kabul etmiyor oluşundan ve hatta birçok yerde bir çatı bile olmayışından ve çoğu kimsenin çadırda kaldığından emin olabilirsiniz.* Cic. Att. V.10.2: Adhuc sumptus nec in me aut publice aut privatim nec in quemquam comitum. nihil accipitur lege Iulia, nihil ab hospite. persuasum est omnibus meis serviendum esse famae meae = *Şimdiye dek ne kamusal ne de bireysel olarak bana ve maiyetimden kimseye yönelik bir masraf yapılmadı. Iulia yasasından ya da misafirlikten hiçbir şey alınmamaktadır. Tüm personelimce şanıma uygun hareket edilmesi gerektiği bilinmelidir.* Bu konuda ayrıca bkz. Murat Tozan, "Cicero'nun Cilicia Valiliği", *Cedrus* IV (2016): 118.

²⁴ Larsen'in ("Foreign Judges", 188) de haklı olarak belirttiği gibi yabancı yargıç çağırabilmeleri kentlere bir saygınlık ve daha fazla özgürlük hissi vermiş olmalıdır.

disceptent suis legibus” ile de uyum içindedir. Bununla beraber pasajda asıl verilmek istenen mesajın bu *autonomia* içerisinde hem eyalet sakinlerinin kendi geleneksel yasalarını devam ettirmesi hem de bu kapsamda önemli bir yer tutan yabancı yargıç uygulamasının devam ettirilmiş olması ihtimal dahilindedir²⁵. Bununla birlikte Cicero’nun onların bu özgürlük anlayışını küçümsediğini mi, yoksa övdüğünü mü saptamak sonrasında gelen cümlelerin muğlak olmasından dolayı zor gözükmektedir. Cümlelerin öznesi eski edisyonlarda *vestri* olarak, Loeb edisyonunda ise *nostris* olarak verilmiştir²⁶. Larsen’e göre eski öneri kabul edildiğinde metinde bahsi geçen kişilerin Latin isimleri taşınmasından ötürü Cicero’nun *vestri* diyerek kimi kastettiği tam belli olmasa da her durumda burada bir alay söz konusudur ve Cicero bir ayakkabıcı ve tefeci ile hakimleri kıyaslayarak aslında onların artık geçmişin aksine ne kadar önemsiz davalara baktıklarını söylemek istemektedir²⁷. Marshall’ın yorumuna göre ise *vestri* ile Epirus vatandaşları kastedilmekte (çünkü Cicero mektubu Epirus’ta yaşayan arkadaşı Atticus’a yazmaktadır) ve onların Cicero’nun Cilicia eyaleti özelinde sağlamış olduğu imtiyazlara sahip olmadıklarına vurgu yapılmaktadır²⁸. Ancak güncel Loeb edisyonunda cümlelerin öznesi, Watt’ın haklı itirazları dikkate alınarak²⁹ *nostris* olarak verilmektedir. Eğer bunu kabul edecek olursak, *nostris* ile kastedilenin Romalılar olduğu açıktır ve bu durumda yine Cilicialıların Cicero tarafından alaya alındığını söylememiz yanlış olmayacaktır, zira dolaylı olarak Cicero

²⁵ Bu konuda krş. Nörr, Xenokriten, 266: “Daß die neu erlangte Autonomie auch die Berufung von Richtern aus der Fremde ermöglichte, ist eine andere (wahrscheinlich zu bejahende) Frage.” Başka bir bakış açısı için bkz. Kallet-Marx, *Hegemony to Empire*, 133: “Being judged according to local law (suis legibus) by a jury of fellow Greeks, rather than foreigners, will have seemed, at least by the time of Cicero, virtually tantamount to autonomy.” Ancak Yunan kentlerinin yabancı yargıç çağırmasının onların *autonomia*’larına yönelik bir problem teşkil edeceğini düşünmek pek olası değildir, zira Hellenistik Dönem’den beri süregelen bu uygulamada zaten misafir yargıçlar, geldikleri kentin yasalarına göre karar vermekteydiler.

²⁶ *Vestri* için bkz. Robert Yelverton Tyrrell ve Louis Claude Purser (ed.). *The correspondence of M. Tullius Cicero: arranged according to its chronological order, with a revision of the text, a commentary and introductory essays* (Dublin-Londra: Dublin University Press, 1890), 178, dn. 15. Tyrrell ve Purser, *vestri*’nin kimliği için 3 olasılık dile getirmişlerdir: 1- siz ve okulunuz, yani Epikürçüler; 2- siz ve Epirus’taki dostlarınız; 3- Atinalılar. William Smith Watt (“Notes on Cicero, "Ad Atticum", Books 5-8”, *Mnemosyne* 16,4 (1963): 379-380) mektuplar Atticus’a hitaben kaleme alındığına göre tüm bu olasılıklar için *vestri* yerine *tui* olması gerektiğini, ayrıca burada Cilicia’daki Yunan yargıçlarla bir kıyaslama yapıldığı için *vestri*’nin o Yunan – Roma kontrastını yansıtmadığını iddia etmekte ve *vestri* yerine *nostris*’yi önermektedir.

²⁷ Larsen, “Foreign Judges”, 188-189.

²⁸ Marshall, “The Survival and Development”, 658.

²⁹ Bkz. yuk. dn. 26.

burada Cilicia'ya gelen yabancı yargıçlar ile Roma'daki ayakkabıcı ve tefeci ile denk tuttuğunu ima etmiş olmaktadır.

Marshall konuyu *civitas stipendiaria* (vergi ödemekle yükümlü kent) ve *civitas libera* (özgür kent) ayırımına getirmekte ve aslında sadece özgür kentlere verilen bir hak olan kentler arası yargılamaları yapabilme onurunun Cicero tarafından diğer kentlere de verildiğini söylemektedir. Böylelikle Cilicia'da *stipendiariae* konumundaki kentlerin vatandaşları da kendilerine *libertas* verildiğini düşünüp bu durumu büyük bir coşkuyla karşılamış olacaktır. Bununla birlikte bireysel olarak bazı kentlere özgü verilen birtakım imtiyazların tüm eyalet sakinlerine nasıl ve hangi gerekçeyle bahsedilmiş olabileceğine yönelik herhangi bir başka veri kendisi tarafından sunulmamıştır. Kaldı ki Cicero'nun valiliği sırasında tüm eyalet kentleri tamamen *stipendiaria* statüsünde de değildir, örneğin en azından Pompeius tarafından Mopsuestia ve Soloi/Pompeiopolis kentlerine *libera* hakkı tanınmıştır³⁰. Ayrıca kentler arası yargılamalara dahil olma hakkının sadece özgür kentlere verilen bir imtiyaz olduğu da son derece belirsizdir. Bu konuda elimizdeki tek belge ca. İÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve Priene ile Magnesia (ad Maeandrum) kentleri arasındaki bir arazi anlaşmazlığı konusunda alınan bir *senatus consultum* kararıdır. *Senatus* ilgili kararda bu anlaşmazlığa hakemlik yapması için Marcus Aemilius isimli bir *praetor*'a özgür bir kent belirlemesi talimatını vermiştir³¹. Ancak, böyle bir talimat başka herhangi bir belgeden bilinmemektedir ve bunun standart bir uygulama olup olmadığı son derece belirsizdir. Öte yandan bu yazıt Asia henüz Roma eyaleti olmadan önce kaleme alınmıştır ve dolayısıyla yazıttaki “ἐλεύθερος” sıfatını Roma'nın eyalet sistemi içinde kurduğu ve bireysel olarak kentlere bazı imtiyazlar anlamına gelen *libera* statüsü ile de karıştırmamak gerekmektedir. S.Dmitriev'in “*in the pre-provincial times, the freedom of the Greek cities meant they had freedom from the imperium of Roman military commanders.*” şeklinde yaptığı haklı gözlemi dikkate alacak olursak burada aslında kastedilen şey Roma'nın askeri olarak kontrol etmediği bir yerden yabancı yargıçların çağırılması olmalıdır³².

Öte yandan bu metinde geçen ἐλεύθερος δῆμος ifadesi klasik anlamıyla *civitas libera* olsa bile bunun sadece bu karara özgü bir durum olduğu neredeyse kesindir. Çünkü Roma'nın Anadolu'ya ilk adım attığı 190

³⁰ Mustafa Hamdi Sayar, “Antik Kilikya'da Şehirleşme”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, I (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 204.

³¹ I. Priene I, no. T4b, str. 14-15: ὅπως Μάαρκος Αἰμίλιος Μαάρκου υἱὸς στρατηγὸς δ[ῆμον ἐ]λευ[ό]θερον κριτῆν δῶι, ὃς ἂν ἐν αὐτοῖς ὀμῶλογος γενηθῆ.

³² Sviatoslav Dmitriev, “The Status of Greek Cities in Roman Reception and Adaptation”, *Hermes* 145.2, (2017): 202.

yılından Hellenistik Dönem sonlarına kadar iki kent arasındaki bu tarz anlaşmazlıklara yargıç heyeti gönderen pek çok kent bilinmektedir ve bunların arasından örneğin Iasos, Tralleis vb bazılarının ya zaten tarihsel süreç içerisinde böyle bir hakkı ya hiç olmamıştır ya da olmuşsa da bu hakka Cicero'nun eyalet valiliğinden sonraki bir dönemde erişebilmişlerdir.

Kısaca özetlemek gerekirse, Cicero öncesi Roma valileri genel bir uygulama olarak muhtemelen ister sadece aynı kentin vatandaşları ister farklı kentlerin vatandaşları arasında olsun bir süre tüm davalara müdahil olmuş ve olasılıkla da yabancı yargıçları çağırma geleneği bir süreliğine, en azından Cilicia özelinde sekteye uğramıştır. Ancak Cicero, İÖ 51/50 yıllarında yürüttüğü Cilicia valiliği sırasında hem kendisinden bir süre önce Scaevola tarafından yürürlüğe konulan kentlerin kendi yasalarıyla yönetilmesi ilkesini benimsemiş ve böylelikle Roma yurttaşlarını ilgilendiren mahkemeler haricinde valilerin yargılama işlerine müdahil olmaması yönündeki uygulamayı sürdürmüş hem de bazı davalar için yabancı yargıç getirme geleneğini yeniden başlatmıştır. Bunlar Cilicia'da yaşayan eyalet sakinlerinin oldukça hoşuna gitmiş olmalıdır ki bu durum Cicero'nun arkadaşı Atticus'a yazdığı mektuba da yansımıştır. Dolayısıyla sonuç olarak bizim düşüncemize göre Marshall'ın önerisinin aksine Larsen tarafından dillendirilen geleneksel yoruma bağlı kalınmalıdır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Cic. *Att.* (Cicero, *Epistulae ad Atticum*) = Cicero, *Letters to Atticus*, Volume II. Edited and translated by D. R. Shackleton Bailey. Loeb Classical Library 8. Cambridge, MA 1999: Harvard University Press.

Cic. *Verr.* (Cicero, *In Verrem*) = Cicero, *The Verrine Orations*, Volume I. Edited and translated by L. H. G. Greenwood. Loeb Classical Library 221. Cambridge, MA 1928: Harvard University Press.

Modern Kaynaklar

Cassayre, Aude. *La justice dans les cités grecques: de la formation des royaumes hellénistiques au legs d'Attale*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2010.

Crowther, Charles. *Foreign judges from Priene: studies in hellenistic epigraphy*. Londra: University of London, King's College (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1990.

Crowther, Charles. "Iasos in the second century BC III: foreign judges from Priene", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 40, (1995): 91-138.

- Crowther, Charles. "Foreign Judges and Regional Variations in Hellenistic Asia Minor", H. Elton, G. Reger (ed.), *Regionalism in Hellenistic and Roman Asia Minor*, Bordeaux: Ausonius Éditions, (2007): 53-59.
- Dmitriev, Sviatoslav. "The Status of Greek Cities in Roman Reception and Adaptation", *Hermes* 145/2, (2017): 195-209.
- Fournier, Julien. *Entre tutelle romaine et autonomie civique: L'administration judiciaire dans les provinces hellénophones de l'empire romain (129 av. J.-C. - 235 apr. J.-C.)*. Atina: Ecole Française d'Athènes, 2010.
- Gauthier, Philippe. *Symbola. Les étrangers et la justice dans les cités grecques*, Nancy: Université de Nancy, 1972.
- Jones, Arnold Hugh Martin. *The Greek city from Alexander to Justinian*, Oxford: Clarendon Press, 1966³.
- Kallet-Marx, Robert Morstein. "Asconius 14-15 Clark and the Date of Q. Mucius Scaevola's Command in Asia", *Classical Philology* 84/4 (1989): 305-312.
- Kallet-Marx, Robert Morstein. *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.* Berkeley, CA: University of California Press, 1995.
- Kantor, Georgy. "Roman legal administration in the province of Asia: Hellenistic heritage vs. innovation", J. Dubouloz, S. Pittia, G. Sabatini (ed.), *L'imperium Romanum en perspective. Les savoirs d'empire dans la République romaine et leur héritage dans l'Europe médiévale et moderne*, Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté (2014), 243-268.
- Kantor, Georgy. "Towards the Dating of the Inscriptions of Foreign Judges at Mylasa", *Epigraphica Anatolica* 49 (2016): 131-135.
- Kasten, Helmut. *Atticus-Briefe / Epistulae ad Atticum: Lateinisch – Deutsch*. Berlin: De Gruyter, 1980.
- Larsen, Jakob Aall Ottesen. "'Foreign Judges" in Cicero Ad Atticum vi.1.15", *Classical Philology* 43/3 (1948): 187-190.
- Lintott, Andrew. *Imperium Romanum. Politics and Administration*, Londra – New York: Routledge, 1993.
- Marshall, Anthony J. "The Survival and Development of International Jurisdiction in the Greek World under Roman Rule", *ANRW* II, 13 (1980): 626-651.
- Morrell, Kit. *Pompey, Cato, and the Governance of the Roman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Nörr, Dieter. "Zu den Xenokriten in TAM II 2 Nr. 508", Ch. Schubert, K. Brodersen (ed.), *Rom und der griechische Osten. Festschrift für Hatto H. Schmitt*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag (1995): 187-197.
- Nörr, Dieter. "Zu den Xenokriten (Rekuperatoren) in der römischen Provinzialgerichtsbarkeit", W. Eck (ed.), *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1. bis 3. Jahrhundert*, Münih: De Gruyter (1999): 257-301.

- Richardson, John. "Roman Law in the Provinces", D. Johnston (ed.), *The Cambridge Companion to Roman Law*, Cambridge: Cambridge University Press (2015), 45-58.
- Robert, Louis. "Les juges étrangers dans la cité grecque", in: E. von Caemmerer *et al.*, XENION. *Festschrift für Pan. J. Zepos anlässlich seines 65. Geburtstages am 1. Dezember 1973. I. Band*, Atina – Freiburg/Br. – Köln: Ch. Katsikalis Verlag (1973): 765-782.
- Sayar, Mustafa Hamdi. "Antik Kilikya'da Şehirleşme", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, I, Ankara: TTK Yayınları (1999), 193-216.
- Tozan, Murat. "Cicero'nun Cilicia Valiliği", *Cedrus IV* (2016): 105-126.
- Tyrell, Robert Yelverton ve Purser, Louis Claude (ed.). *The correspondence of M. Tullius Cicero: arranged according to its chronological order; with a revision of the text, a commentary and introductory essays*, Dublin-Londra: Dublin University Press, 1890.
- Watt, William Smith. "Notes on Cicero, "Ad Atticum", Books 5-8", *Mnemosyne* 16/4 (1963): 364-399.

KISALTMALAR

- IG XII*³ von Gaertringen, F. Hiller. *Inscriptiones Graecae, XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, 3. Inscriptiones Symes, Teutlussae, Teli, Nisyri, Astypalaeae, Anaphes, Therae et Therasiae, Pholegandri, Meli, Cimoli*. Berlin, 1898.
- I. *Knidos* Blümel, Wolfgang. *Die Inschriften von Knidos (IK 41)*. Bonn, 1992.
- I. *Mylasa I* Blümel, Wolfgang. *Die Inschriften von Mylasa. Teil I: Inschriften der Stadt (IK 34)*. Bonn, 1987.
- I. *Perge I* Şahin, Sencer. *Die Inschriften von Perge. Teil I: Vorrömische Zeit, frühe und hohe Kaiserzeit (IK 54)*. Bonn, 1999.
- I. *Priene I* Blümel, Wolfgang ve Merkelbach, Reinhold. *Die Inschriften von Priene. Teil I: Text (IK 69)*. Bonn, 2014.
- I. *Stratonikeia I* Şahin, M. Çetin. *Die Inschriften von Stratonikeia. Teil I: Panamara (IK 21)*. Bonn, 1981.
- TAM II* Kalinka, Ernst. *Tituli Asiae Minoris, II. Tituli Lyciae linguis Graeca et Latina conscripti 3 fasc.* Viyana, 1920-1944.

